

ISSN: 2147 - 8465

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT
FAKÜLTESİ DERGİSİ

CİLT: 5 SAYI: 2 EKİM 2017

KAREFAD

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
JOURNAL OF
FACULTY OF LETTERS

VOLUME: 5 ISSUE: 2 OCTOBER 2017

ÇANKIRI 2017

KAREFAD

Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi

GÜZ / AUTUMN	CİLT / VOLUME 5	SAYI / ISSUE 2	EKİM / OCTOBER 2017
--------------	-----------------	----------------	---------------------

İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hasan AYRANCI, Rektör / Rector

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / General Manager

Prof. Dr. Tevfik ERKAL, Dekan / Dean

Yayın İdare Merkezi / The Address of Publication Center

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, Çankırı/Türkiye

Tel.: +90 376 2189550 7424; Belgegeçer (Faximile): +90 376 2189551

E-mail: karefad@karatekin.edu.tr

Web: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/karefad>

Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Tevfik ERKAL, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Editorial Assistant

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Fatih GÜZEL, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKYOL, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Öğr. Gör. Gürkan DAĞBAŞI, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Tevfik ERKAL, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan COŞKUN, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. Coşkun POLAT, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. Yeşim YASAK, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan YILDIZ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Z. Yonca ODABAŞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Nursel ARSLANTÜRK, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Barış TAŞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Öğr. Gör. Gürkan DAĞBAŞI, Çankırı Karatekin Üniversitesi

İngilizce Editör / English Editor : Okutman Oktay YAZICI

Sekreteryaya / Secretary

Cemal KARATAŞ (Fakülte Sekreteri V.), Çankırı Karatekin Üniversitesi

Ahmet Tayip YAZIHAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi

Baskı / Press

Anıl Grup Matbaacılık

www.anilmatbaa.com.tr

Tel: +90 312 483 63 53

Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazar(lar)ına aittir. / Thoughts put forward in the journal are of author(s).

Karefad'da yer alan yazılar Yayın Kurulu'ndan izin alınmaksızın başka yerde yayınlanamaz. / An article published in KAREFAD may not be published elsewhere without the permission of the Editorial Board.

Yazım Kuralları için / Guidelines are at :

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/karefad/about/submissions#authorGuidelines>

Makale Gönderme / Articles should be sent to: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/karefad>

Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi yılda iki kez (Nisan ve Ekim) yayımlanan **hakemli bir dergidir** / Çankırı Karatekin University Journal of Karatekin Faculty of Letters is a **Biannual (April and October) refereed journal**.

Dergi Basım Tarihi / Journal Publication Date: Ekim 2017 / October 2017

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr.	Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet İNAM	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali AÇIKEL	GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr.	Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr.	Birol ÇETİN	GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Prof. Dr.	Bünyamin KOCAOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Cevdet YILMAZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Doğan ATILGAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Ejder OKUMUŐ	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Feridun ATA	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Gülsün ATANUR BASKAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Hanifi VURAL	GaziosmanpaŐa Üniversitesi
Prof. Dr.	İlhan YILDIZ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	İnayet AYDIN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Lokman ÇİLİNGİR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Mahmut KAYA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet BAYRAKTAR	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa AYDIN	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr.	Mustafa ÖZTÜRK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman GÜMÜŞÇÜ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	Osman KÖSE	Polis Akademisi
Prof. Dr.	Ömer DEMİREL	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr.	Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Pakize AYKAÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Sami ŐENER	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr.	Sedat YAZICI	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr.	Şafak URAL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr.	Őermin TAĞIL	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr.	Turan KARATAŞ	Atatürk Kültür Merkezi
Prof. Dr.	Uğur DOĞAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr.	Viktor Ya. BUTANAYEV	Hakas Devlet Üniversitesi (Rusya Fed.)
Doç. Dr.	Diloram HEMRAYEVA	Özbek Bilimler Akademisi (Özbekistan)
Doç. Dr.	Kadir TEMUÇİN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr.	Nezir TEMUR	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Salih ŞAHİN	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Özlem Yeşim ÖZBEK BAŐTUĐ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Tarık ABDÜLCELİL	Ain Shams Üniversitesi (Mısır)
Dr.	Elsev Brina LOPAR	Prizran Üniversitesi (Kosova)
Dr.	Fariz KHALİLİ	Azerbaycan Üniversitesi

5. CİLT 2. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF VOLUME 5 ISSUE 2

Prof. Dr. Abdulhamit TÜFEKÇİOĞLU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN	Ağrı İbrahim ÇEÇEN Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih SAKALLI	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Nezir TİMUR	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kasım BİNİCİ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BAYTER	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih SONA	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kürşat KURTULGAN	Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Serap ASLAN COBUTOĞLU	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim SONA	Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ	Kafkas Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları;

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olarak çıkarmış olduğumuz KAREFAD'ın Ekim 2017 sayısıyla karşınızda olmanın heyecanı içindeyiz. Bu sayımızda yedi adet telif makaleye yer verilmiştir.

Dergide yayınlanan ilk makale Mehmet Ali AKKAYA ve Zarife YILDIRIM'ın birlikte kaleme aldıkları “*Akademik Bilgi Üretimi ve Etik*” isimli yazıdır. Bu çalışmada, son dönemde hemen her disipline ilişkin literatürde geniş bir çalışma alanı olarak yer edinen akademik etik kavramının bilimsel bakış açısıyla ele alınması amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada akademik bilgi üretiminde etik dışı davranışların neler olduğu belirtilmiştir. Böylece bu davranışlardan kaçınılarak konu hakkında farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır.

Dergide yer bulan ikinci makale, Ahmet Ali BAYHAN'ın “*İlgaz'dan Üç Köy Camisinin Düşündürdükleri*” adlı yazısıdır. Yazar, Ilgaz ilçesinin tarihi ve coğrafi önemini vurgulayarak, İlçeye bağlı bulunan üç farklı köydeki (Yerkuyu, Kayı, Gaziler) tarihî camiler ve bir hamam hakkında mimarî özellikleri dikkate alarak bilgiler vermiştir. Ayrıca yazar, adı geçen eserlerin Anadolu mimarlığındaki yerini ortaya koymuştur.

Üçüncü makale Ahmet GÖZLÜ ve Defne YILMAZCAN tarafından ortak kaleme alınan “*Antik Yunan'da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği*” adlı yazıdır. Adı geçen çalışmada yazarlar insanlığın yaşamında uzun bir tarihsel sürece yayılmış olan ve çok önemli bir toplumsal-tarihsel olgu olan kölelik fenomenine temas etmişlerdir. Ayrıca bu çalışmanın amaçlarından biri olan Eskiçağ toplumlarında köleliğin nasıl gelişim gösterdiği ve Antik Yunan uygarlığında köleliğin ne şekilde başladığı ele alındığı gibi; Antik Yunan'da iki önemli şehir-devleti olan Atina ve Sparta'da köleliğin nasıl bir gelişim gösterdiği üzerinde de durulmuştur.

Dergide yer alan dördüncü makale “*Manas Destanı Üzerine Araştırma Yapan Türkiyeli İlk Bilim Adamları*” adını taşıyan Abdüsselam ARVAS'ın yazısıdır. Yazar bu makalesinde “Manas Destanı” üzerine çalışan ilk Türk bilim adamları hakkında bilgiler vermiştir. Bu çalışmada destan üzerine çalışan öncü isimlerin Türkiye’de bu konu hakkında bir birikim oluşturduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak aralanan bu kapıdan diğer araştırmacıların devam ettiği ve birikimlerin arttığı ifade edilmiştir.

Beşinci makale İbrahim AKYOL tarafından kaleme alınan “*Harp Edebiyatı-Mersiye İlişkisi ve Çankırlı Ahmet Mecbur Efendi'nin Bir Mersiyesi*” adlı yazısıdır. Yazar, Ahmet Mecbur Efendi hakkında bilgi vermiş, daha sonra onun, Çanakkale cephesinde Arıburnu'nda şehit olan oğlu Abdullah Nâbî için yazdığı “gazel-i müzeyyel” ile acısını, hasretini ve şehadetinden dolayı duyduğu gururu nasıl anlattığını ele almıştır.

Altıncı makale Kazım ÇANDIR tarafından yazılan “*Tarık Buğra'nın 'Yağmur Beklerken Romanının Tahlihi*” adlı çalışmadır. Yazar bu çalışmada Tarık Buğra hakkında kısa bilgiler verdikten sonra, romanı bir bütün olarak incelemiştir. Olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân, konu, dil ve üslup, anlatım teknikleri bakımından tahlil edilen romanın, Cumhuriyet'in

ilk yıllarını (1915-1930) ele alması önemli bir unsurdur. Ayrıca romanda Serbest Cumhuriyet Fırkasının halk üzerindeki sosyal ve siyasi etkilerine de temas edilmiştir.

Dergide yer alan son makale ise Aydın EFE tarafından kaleme alınmış olan “*Ahmed Rasim: Bir Osmanlı Tarih Sözlükçüsü*” adlı çalışmadır. Yazar bu çalışmasında, edebî bir şahsiyet olarak tanınan Ahmed Rasim’in Osmanlı Tarih Sözlükçülüğü üzerinde durmuştur. Çalışmanın esasını Ahmed Rasim’in 4 ciltlik “*Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*” adlı eseri oluşturmaktadır. Bu eserde, “Fâide” başlığı altında sunulan kelimeler ele alınmış ve bunlar birkaç grup altında toplanmıştır. Yazar, bu yazısında Ahmed Rasim’in ilk Osmanlı Tarih Sözlükçüsü sayılabileceğini ifade etmiştir.

Kıymetli Bilim İnsanları;

Dergimizin bu sayısının da bilim ve kültür hayatına katkı sağlayacağına inanıyor, bir sonraki sayımız için destek ve yazılarınızı bekliyoruz.

Saygılarımızla...

Prof. Dr. Tefik ERKAL

(Editör)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

- 78** **Akademik Bilgi Üretimi ve Etik**
Academic Knowledge Production and Ethics
Mehmet Ali Akkaya – Zarife YILDIRIM
- 94** **Ilgaz'dan Üç Köy Camisinin Düşündürdükleri**
The Three Village Mosques In Ilgaz That Make Us Think
Ahmet Ali BAYHAN
- 117** **Antik Yunan'da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği**
Slavery in Ancient Greece: Example for Sparta and Athens
Ahmet GÖZLÜ – Defne YILMAZCAN
- 137** **“Manas Destanı” Üzerine Araştırma Yapan Türkiyeli İlk Bilim Adamları**
The First Turkey's Scientists Research On “Manas Epic”
Abdulselam ARVAS
- 153** **Harp Edebiyatı – Mersiye İlişkisi ve Çankırlı Mecbur Efendi'nin Bir Mersiyesi**
Relations Between War Literature And The Genre Elegy & An Elegy Of Mecbur Efendi From
Çankırı
İbrahim AKYOL
- 163** **Tarık Buğra'nın “Yağmur Beklerken” Romanının Tahlili**
An Analytical Study about Tarık Buğra's novel “Yağmur Beklerken” (Waiting for the rain)
Kazım ÇANDIR
- 182** **Ahmed Rasim: Bir Osmanlı Tarih Sözlükçüsü**
Ahmed Rasim: An Ottoman History Vocabulist
Aydın EFE

Akademik Bilgi Üretimi ve Etik

Mehmet Ali Akkaya*
Zarife Yıldırım**

Özet

Akademik dünyanın üyesi olan akademisyenlerin en temel görevi bilimin ilerlemesi, gelişmesi ve bir sonraki çalışmalara yol göstermesi için bilimsel bilgi üretmektir. Akademik camiada üretilen bilginin niteliğine ilişkin bir değerlendirme yapılırken dikkate alınan temel ölçütlerden biri de bilginin üretimi sürecinde etik kurallara uyulup uyulmadığıdır. Etik kurallar, toplumsal hayatı düzenleyen, uyulmadığı takdirde bir takım düzensizliklere ve aksaklıklara neden olabilen değerlerdir. Akademisyenlerin çalışmalarını yürütürken etik kuralları göz ardı etmeden bu kurallar çerçevesinde hareket etmeleri, bilimin gelişerek ilerlemesi açısından son derece önemlidir. Akademik bilgi üretiminde, etik dışı davranışların pek çok nedeni ve çeşidi vardır. Günümüzde teknoloji dünyasında yaşanan yeniliklerle birlikte, bilgi hemen her ortamdan kolaylıkla erişilir hale gelmiştir. Bilgi ve bilim dünyasını büyüten ve değerini arttıran bu değişim diğer yandan bilimsel yayınlarda etik kuralların daha kolay göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmada; son dönemde hemen her disipline ilişkin literatürde geniş bir çalışma alanı olarak yer edinen akademik etik kavramının bilimsel bakış açısı ile ele alınması amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, akademik bilgi üretiminde etik dışı davranışların neler olduğu belirtilmiştir. Özellikle akademisyenlerin bu davranışlardan kaçınmalarının önemine değinilerek bu konuda farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır. Bilimsel araştırma yöntemlerinden betimleme yönteminin kullanıldığı çalışmada, ilk olarak akademik/bilimsel bilginin ne olduğu tanımlanarak akademik bilgi üretiminin nasıl olması, uğraş alanı bilgi ve bilim olan akademisyenlerin akademik bilginin üretiminde nelere dikkat etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Akademik bilgi üretimi ve akademisyenlerin etik davranışları üzerine yapılmış çalışmaları temel alan literatüre dayalı yapılan bu çalışmada, elde edilen bilgiler doğrultusunda akademik bilgi üretimi sürecinde etik ihlallerden kaçınmak için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akademik bilgi üretimi, etik, etik kural, etik dışı davranışlar.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
mali7akkaya@gmail.com

** Araş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü,
zarife08@gmail.com

Geliş Tarihi - Received: 25.09.2017

Kabul Tarihi - Accepted: 18.10.2017

Academic Knowledge Production and Ethics

Summary

The most basic task of academicians, who are the members of academia, is to produce scientific information in order to advance science, to develop and to lead the next studies. One of the main criteria taken into account when evaluating the quality of the produced information in the academic area is the fact that ethical rules are followed during the production of information. Ethical rules are values that regulate social life and, if disregarded, can cause some irregularities and disruptions. It is extremely important that academicians should be act within the framework of these rules without ignoring the code of ethics when conducting their work for progress of science. There are many reasons and types of unethical behaviors in the production of academic information. Today, with innovations in the world of technology, information has become readily accessible from everywhere. This change makes easier to ignore ethical rules in scientific publications.

In this study, it is aimed to discuss the concept of academic ethics, which has recently taken place as a large field of study in the literature on almost every discipline, with a scientific point of view. In the direction of the aim of the study, it is stated that what unethical behaviors in the production of academic information is. Especially, the importance of avoiding these behaviors by academicians has been mentioned. Descriptive method is used and firstly, what is academic information is defined as how to produce academic information and what should be taken into account in the production of academic information of academicians who are engaged in knowledge and science. In this study, which is based on literature studies about production of academic information and ethical behaviors of academicians, suggestions have been made in order to avoid ethical breaches in academic information production process.

Key words: Academic information production, ethics, ethical rules, unethical behaviors.

Giriş

Günümüzde ulaşılan teknolojik olanaklar ve bilimsel zenginliğe karşın, insanoğlunun yeryüzündeki evrimi hala derin bilinmezliklerle doludur. Söz konusu evrimin çok uzun bir sürece yayılmış olması, bu noktada fikir birliğine varılan konulardan biridir. İnsana bu uzun soluklu serüveninde sürekli eşlik eden unsurlardan biri de bilgidir. Latince “informatio” kelimesinin kökünden türemiş olan bilgi, en genel ifadeyle; şekil verme, biçim verme, haber verme eylemi olarak tanımlanır. Bilgi kelimesi sözlükte “insan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü, bili, malumat” ve “doğruluğu, verilışı nesnel ve öznel koşullarda gerekli ve yeterli sayılan kanıtlarla temellendirilmiş, önermeler biçiminde dile getirilen bilinç içeriği”

(Türk Dil Kurumu, 2017) şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımlar bize bilginin insan aklı ve zekâsı ile ilgili olduğunu göstermekte, bir yandan onun zihinsel bir ürün olduğunu ortaya koymakta, diğer yandan da onun nasıl elde edilebileceğini belirtmektedir. Bilgi ile ilgili olarak sağlanacak söz konusu beceriler bilgiyi yalnız bilimsel bilgi statüsüne değil, toplumsal yapının ve işleyicinin yönlendirici erki olma noktasına taşımıştır. Bu değişimin vücut bulmuş hali ise *bilgi toplumdur*.

Günümüz toplumlarının bilgi toplumu olarak adlandırılması, yaşamsal faaliyetlerini tamamen bilgiye dayalı olarak yürütmeleri ve bilgi olmaksızın bir şey üretememelerinden kaynaklanmaktadır. Toplumda bilgiyi en çok kullanan kişiler hiç şüphesiz ki bilim ile iç içe yaşayan akademisyenlerdir. Bilim insanı olarak akademisyenler, üretmek, kullanmak ve paylaşmakla yükümlü oldukları bilimsel bilgiyi doğru bir şekilde kullanıp ve üretmek sorumluluğu taşımalarıdır. Bilimsel bilginin doğru bir şekilde üretilip üretilmediğini değerlendirmede dikkate alınan ölçüt etik kurallardır. Etik kurallar bir çalışmanın niteliğini belirleyecek, bir bakıma bilimsel hayatı düzenleyen en temel kurallardır. Bilim etiğine ters düşen bir takım davranışlar bilime ve bilim için çalışan kişilere zarar vermektedir. Bilim, önceki çalışmalardan beslenerek birikimli şekilde ilerleyen bir unsurdur. Bir çalışmada yapılan etiğe aykırı bir hareket bir sonraki çalışmalara da zarar verecek ve bilimin doğru bir şekilde ilerlemesine ket vuracaktır. Bu anlamda bilimsel bilgi üretiminde atılacak adımları bir takım kurallara bağlı olarak atmak, çalışmalarını bu kurallar çerçevesinde yürütebilmek önemlidir. Betimle yöntemi ile kaleme alınan bu çalışmada bireysel, kurumsal ve hatta ulusal akademik bilgi üretiminde etik kurallar ve kodlara uyma konusunun genel bilgi politikamız için taşıdığı önem ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bilgi Üretimi ve Akademik Bilgi

Bilgi toplumunda bilginin bireyler, her türden organizasyonlar ve toplumlar için vazgeçilmez ve asıl güç unsuru olmasını sağlayan en temel ayrıcalık, bilgi kullanıcısı ile en güncel ve doğru bilgiyi doğru zamanda buluşturabilme becerisidir. Bu noktada bilgi üretimi ve bu üretimin ekonomik ve bilimsel niteliklerde yapılması da bilgi temelli beceriler açısından son derece önemli hale gelmiştir. Bilimsel nitelikli bilgi ise akademik bilgi demektir ve bilgi temelli becerilerin en özellikli olanıdır. Akademik bilgi ve akademik bilgi üretimi sürecinde etik normlara bağlı kalınması gerekliliğinin önemini doğru bakış açısından görebilmek için bilgi üretimi ve akademik bilgi üretimini sağlıklı içselleştirmek ön koşuldur.

Bilgi üretiminin bilgi üreticisi, bilgi dünyası ve bilgi kullanıcısı olmak üzere üç asıl aktörü vardır. Üretim sürecini bilgi ve bilim dünyası ile

toplum açısından önemini anlamak ve bilginin döngüselliğini doğru analiz etmek için bu aktörlerin üçünü de dikkate almak gerekir. Bu çalışmada, sınırlılıklar dikkate alınarak bilgi üretiminin yalnız bilgi üreticisi boyutu ele alınacaktır.

Günümüzün rekabete dayalı ve bilgiden beslenen var olabilme çabasında, bireye/kuruma rekabet avantajı sağlamanın en sağlıklı ve geçerli yolu bilgi üretmektir. Buna bağlı olarak, bilgi üretiminin esas alındığı, insan merkezli -özellikle insanın zihin gücüne dayalı- gücü elde tutma çabasının olduğu bir süreç yaşanmaktadır (Malhorta, 2005, s. 9). Bilgi üretme denildiğinde kısaca bir organizasyonun/bireyin yeni ve yararlı fikirler ve çözümler üretebilme yeteneğinden söz edilir. Geçmişteki ve hali hazırdaki bilgi kaynaklarından elde edilen bilgiler, çeşitli etkileşimlerle yeniden yapılandırılarak ya da bu bilgiler yeni aşamalara tabi tutularak bilgi üretilir (Zaim, 2005, s. 158).

Bilgi üretimi kesinlikle uzmanlık gerektiren bir süreçtir. İhtiyaç duyulan ya da ilerde duyulabilecek her tür bilginin üretiminde, gerek kültürel gerekse teknik açıdan donanımlı bir altyapının oluşturulması, işinde uzmanlık niteliğine sahip çalışanların istihdam edilmesi ve en önemlisi de belirli bir plan ve stratejiye bağlı kalarak sürecin yürütülmesi gerekir. Bilgi üreticisi bu sürecin en önemli parçasıdır. Bu noktada bilgi üreticisi bilginin önemi, niteliği, içeriği, gerekliliği, doğruluğu, talep edilirliliği vb. açılardan yeterli donanıma sahip olmalıdır. Başka bir ifade ile bilgi üretimi, özellikle de bilimsel bilgi üretimi doğaçlama bir biçimde yürütülmemelidir. Bir sistematik içinde, belirlenmiş evrensel kurallar doğrultusunda ve olanaklıysa istikrarlı politikalar çerçevesinde bilgi üretilmelidir. Üretim sürecinin en önemli unsurlarından biri de bilgi üreticinin beşeri yanısıdır. Bilgi üretiminde etik normlar ve davranışlar da söz konusu beşeri yanı biçimleyen unsurlardandır.

Bilgi üretimi birden çok etkinliği içine alan bir süreçtir. Bilgi üretiminin ne şekilde yürütüldüğünü ortaya koyabilmek için, kabaca yeni bilgi ihtiyacının ortaya çıkmasıyla başlayıp bilgiyi muhatabı ile buluşturmada sonlanan bu süreci aşamalar halinde ortaya koyarak incelemek gerekir. Bu aşamaları saklı bilginin paylaşılması, kavramların üretilmesi, kavramların gerekçelendirilmesi, bir ilk örnek oluşturulması ve bilginin yayılması olmak üzere beş alt başlıkta ele almak mümkündür (Krogh, Ichijo ve Nonaka, 2002, s. 101). Söz konusu süreçler kurumların yanı sıra bireylerin bilgi üretimi için de geçerlidir. Saklı bilginin paylaşılması, bilgi üreticisinin dışardan edindiği bilgilerle zihninde filizlenen bilgileri birleştirerek bunları paylaşmaya hazır hale getirmesidir. Doğrudan gözlem, anlatım, taklit, deneme ve karşılaştırma ile birlikte çalışma en sık başvurulan bilgi paylaşım yöntemleridir. Üretilen bilginin paylaşılabilmesi için birtakım

kavramların ortaya konulması gerekir. Bir kavramın ortaya çıkması deneyim ve hayal gücünün bir araya gelmesini gerektirdiği gibi, var olan düşüncenin bir araya getirilmesi ile de gerçekleşebilir (Geyik ve Barca, 2006). Bir kavramın üretilmesinin ardından, değerlendirilmesi gereği ortaya çıkacaktır. Bu aşamada üretilen bilginin nedeni ve bilgi kullanıcısı için önemi/gerekliliği sorgulanır. Ortaya konulan yeni kavram değerlendirilirken, bilgi üreticisi kadar kullanıcısının yaşamına ne katacağına dikkat edilir. İlk örnek oluşturulması ise bilginin içeriğine ilişkin ilk üretim taslaklarının biçimlendirilmesi olarak yorumlanabilir. Bu taslaklar bilgi üretiminin ve içeriğinin de yol haritası olacaktır. Oluşturulan ilk örnekle somutluk kazanan yeni bilgi, sürecin son aşamasında kullanıcıya ulaşmak üzere paylaşım sokulur. Paylaşılan bilgi hem muhatabının bilgi gereksinimini karşılayacak hem de ileride üretilecek yeni bilgilerin temelini oluşturacaktır. Tüm bu nedenler yeni bilginin ortaya çıkmasında bilginin yayılması sürecinin önemini arttırmaktadır. Ne kadar çok kitle yeni üretilen bilgiye ulaşırsa, bilgi o kadar çok güç unsuruna dönüşecektir. Ancak elde edilecek güç konusunda asıl rekabet avantajı yaratacak olan bilgi, bilimsel ya da akademik bilgidir.

Bilgi üretiminden söz etmek devamlı bir araştırma sürecinde olmayı, araştırma süreci ise bilimsel bir yaklaşıma sadık kalmayı gerektirir. Aynı zamanda bilgi kavramının da insanlık için anlamlı hale getirilmesi sürecinin bir adım öteye taşınmasının yolunu açan bilim, bu kimliğe akademik bilgi üretimi ile erişir. Akademik bilgi üretiminin temel gerekçeleri ise mesleki gereklilik, akademik sorumluluk, akademik yükselme kıstaslarını karşılama, kamu yararını gözetme, manevi tatmin vb. olarak sıralanabilir. Akademisyenlerin gösterdiği/göstereceği gerekçe çeşitliliği ve bilgiye yaklaşım farklılığı, üretilen bilginin niteliğini de şekillendirmektedir. Ancak tüm çeşitlilik ve gerekçe farklılıklarına karşın akademik bilgi üretiminde gözetilmesi gereken birtakım değerler vardır. Üretilen bilginin doğru, güncel, aktarılabilir, gereksinim karşılayan, bir soruna/soruya yanıt getiren içerikte olması bu değerlerden bazılarıdır. Akademik bilginin bilimsel, akademik ve insani normlar açısından etik değerler gözetilerek üretilmiş olması, akademik bilgiden ve akademisyenden beklenen kıstasların başında yer alır. Çünkü üretilen akademik bilginin ortaya konulmasında etik değerlerin gözetilmesi yalnız bilgiyi üreten akademisyeni değil, akademisyenin varsa bağlı olduğu kurumu, bilginin paylaşıldığı mecrayı, akademi dünyasını ve bilginin kullanıcılarını da doğrudan etkiler.

Akademik Bilgi ve Etik

Akademik bilginin üretilmesinde, bu bilgilerin paylaşılmasında ve mevcut akademik bilgiye yeni katkıların yapılmasında, akademik yayıncılığın büyük bir önemi vardır. Bilgi üretimini nitelikli bir şekilde yapabilmek için bir

takım kuralların ve değerlerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bilgi üretim aşamalarını etik kurallar/değerler çerçevesinde iyi bir şekilde yapabilmek, ne tür davranışların akademik bilgi üretiminde problem teşkil edebileceğini görebilmek ve bu problemlere karşı çözüm önerileri geliştirebilmek önemlidir.

Gerek günlük gerekse akademik hayatta gerçekleştirdiğimiz davranışların “etik değerlerle” yakından ilişkili olması son zamanlarda etik, etik dışı davranışlar, meslek etiği gibi kavramların da oldukça yoğun bir şekilde karşımıza çıkmasına neden olarak bu konuda bir farkındalık yaratılmasını sağlamaktadır.

Etik kavramı, ahlak kavramı ile birlikte kullanılan iyiyi-kötüyü, doğruyu-yanlış tanımlayan ve bunların sonucundan doğabilecek durumları yorumlayan bir felsefe alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın, 2001, s. 4). Ahlak kavramı kişiden kişiye, toplumdaki topluma değişiklik gösterebilen bir yapıdır. Toplumda bireyler arasında neyin iyi neyin kötü olduğu tamamen sübjektif bir durum sergileyebilmektedir. Aydın’a göre bu iyi-kötü, doğru-yanlış karmaşasının çözümlenebilmesi için bir takım “ilkeler” ortaya koymak etiğin görevidir (2001, s. 6).

Her ne kadar etik ile ahlak birbirinin yerine geçebilen iki kavram olarak karşımıza çıksa da etik, toplumda yer alan ahlak kurallarının daha derin, daha incelenmiş ve üzerinde daha çok düşünülmüş halidir. Etik, bir alanda uyulması gereken davranışları belirleyen, o alanla ilgili doğruları göz önüne seren kurallardır (Finnis, 1983, s. 4). Buna göre etik ilkeler, bir alana özgü ilkeleri kapsar. Shaw, bir felsefe düşünürü olan Solomon’un ahlak ve etiği birbirinden ayırırken; ahlakın tamamen insan ve davranışları ile ilgili olduğunu belirttiğini, etik dediğimiz olgunun da akademik/bilimsel çalışmalarla ilgilendiğini vurgulamıştır (Aktaran; Aydın, 2001 s. 6). Etik, bir toplumun sahip olduğu kültürel değerlerden, gelenek-göreneklerden, bir takım ideolojilerden ve dinlerden bağımsız olması gereken kurallardır ve bu özellikleri gereğince de ahlaktan ayrılmaktadır (Kuçuradi, 2003, s. 7).

Türkiye Bilimler Akademisi etiği, bireylerin ahlaklı bir yaşam için düşünüp bu doğrultuda doğrunun ve yanlışın ayrımını yapmaya, doğru diye nitelendirilen davranışları ortaya çıkarmaya ve bu davranışlar ekseninde yaşamalarını sağlayacak toplumsal ve kuramsal araçları geliştirmeye yarayan düşünsel bir alan şeklinde tanımlamıştır (2002).

Etiğin yukarıda yapılan tanımlarından yola çıkarak bilimin içinde etiğin olmazsa olmaz bir unsur olarak yer alması gerektiğini söyleyebiliriz. Bilimin birikimli ilerleyen bir unsur olduğunu daha önce belirtmiştik, buna bağlı olarak üretilen bir bilgi bir sonraki bilgiye ışık tutarak yeni bilginin üretilmesine katkı sağlayacak ve o alana dair var olan bir soruna çözüm yolu

geliştirecektir (Altunışık ve diğerleri, 2010, s. 17). Bu durumda bilimsel bilginin üretiminde etik kurallar ne kadar göz önünde bulundurularak hareket edilirse o kadar güvenilir, dürüst ve geçerli bilgiler ortaya konulacaktır ve bilimin doğru bir şekilde gelişmesine katkıda bulunulacaktır. Aksi takdirde etik kuralların ihlal edildiği bir çalışma istemeden de olsa bilime zarar verecektir.

Etik kurallar akademik bilgi üretiminde üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bilimsel bilginin üretiminde uyulması gereken etik ilkeler bilim etiğini oluşturur. Dürüstlüğü, bilim etiğinin temelde ilgilendiği en önemli problemi olduğunu belirten Aydın (2001, s. 111), bilimde dürüstlükten kast edilenin bilimsel araştırmanın sonuçlarının araştırmacıya maddi veya manevi kazanç sağlayacağı için çarpıtılmadan gerçek verilerle sunulması şeklinde ifade etmiştir. Bilim insanının, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeksizin sadece bilimin çıkarlarını göz önünde bulundurarak bilimin gelişmesine katkıda bulunarak araştırmalarını sürdürmesi önemlidir. Bilimsel bilginin bir yönteminin olması gerektiğini belirten Uçak (2012, s. 173), hiçbir yerden kopya edilmemiş, özgün ve güvenilir bilgiyi içermesinin de önemine vurgu yapmıştır.

Bilime zarar veren, bilimsel çalışmanın değerini ve güvenilirliğini düşüren her türlü davranış veya girişim bilimsel sahtekârlık (Scientific Misconduct) olarak nitelendirilmektedir (Aydın, 2001, s. 112). Araştırmacının, hak etmediği halde kendisine veya bir başkasına akademik yarar sağlama ya da yine başka bir araştırmacının akademik anlamda zarar görmesi için yaptığı tüm girişimler (örneğin; kopya, intihal, araştırma verilerini değiştirmek, vb.) bilimsel sahtekârlıktır (Academic Misconduct, t.y.).

Bilimsel bir araştırmada en temel etik ilkenin dürüstlük ve açıklık olduğunu belirten ve öncelikle bilimsel bilginin üretimi sürecinde bu ikisine dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çeken İnci (2009, s. 72), diğer akademisyenlerin düşünce, görüş ve çalışmalarından yararlandığı takdirde gerekli atıfların etik kurallar çerçevesinde verilmesi, çalışma verilerinin analiz ve yorumlanmasında tamamen tarafsız yaklaşılması ve çalışmayla ilgili yürürlükte olan herhangi bir kuralın ihlal edilmemesi gibi etik ilkeler olduğunu da ifade etmiştir.

Bu bağlamda bilimsel bilginin üretiminde bir takım değerlendirme ve denetleme mekanizmalarının olması ve bu denetlemelerin de elbette belirlenmiş ölçütlere göre yapılması gerekmektedir. Resnik'in belirttiği, bilimsel bilginin denetlenmesi ve değerlendirilmesinde kullanılacak bazı etik kurallar şu şekildedir (2015):

1. Dürüstlük: En temel etik ilkedir, bilimsel çalışmaya ait verileri saptırmadan, doğru bir şekilde sunmak bilime pozitif katkı sağlamak açısından önemlidir.
2. Tarafsızlık: Araştırmacı çalışmanın sonucunda elde edilen verileri kendisine veya bir başkasına avantaj sağlayacak şekilde değiştirmemeli, bilimsel bir çalışmanın başından sonuna kadar sadece bilimin yararı gözetilmelidir.
3. Dikkat: Bilimsel çalışmanın sıfır hata ile tamamlanması önemlidir ve araştırmacının bu doğrultuda maksimum özen ile çalışmaya başlaması ve çalışmayı sürdürmesi gerekmektedir.
4. Açıklık: Araştırmacı anket veya görüşme sonucu elde ettiği tüm verileri ya da hoş karşılamadığı fikirleri hipoteziyle ters düşse bile açık ve net bir şekilde sunmakla yükümlüdür.
5. Fikri mülkiyete saygı: Çalışma süresince yararlanılan ve çalışmada kullanılan tüm kaynaklara kurallara uygun bir şekilde atıf verilmelidir.
6. Sorumlu yayın: Araştırmacı yayın tekrarından kaçınmalı, sırf yayın sayısını artırmak adına hareket etmemelidir.
7. Meslektaşlara saygı ve ayrımcılık yapmamak: Araştırmacı, aynı alanda çalışan kişilere ve onların daha önce yayınladığı çalışmalara kişisel egolarını bir tarafa bırakarak yaklaşmalı. Sebebi ne olursa olsun meslektaşlar arasında ayrımcılık yapılmamalı, bilimin ilerlemesi söz konusu olduğunda rekabet duygusu bir kenara bırakılabilmelidir.

Söz konusu etik ilkelerin her biri ayrı ayrı çok önemlidir ve bir tanesinin bile göz ardı edilmesi bilimin zarar görmesine neden olacaktır. Bilimsel bilgi üretimi süreci her adımının ince elenip sık dokunması gereken bir süreçtir. Çalışmanın, en başında, bir problemin farkına varıp konu belirleme aşamasından, verilerin toplanması, analiz edilmesi, yorumlanması, rapor edilmesi ve yayınlanması sürecine kadar her aşaması etik kurallar göz önünde bulundurularak yürütülmesi gerekmektedir.

Akademik Bilgi Üretiminde Etik Dışı Davranışlar

Yapılan bir bilimsel araştırmada elde edilen sonuçlar her zaman kesin ve kalıcı sonuçlar değildir. Bilimin birikimli ilerleme özelliği gereği bir sonraki çalışmanın sonuçları her zaman bir önceki çalışmanın sonuçlarına bir şeyler katmalı ya da önceden elde edilen sonuçlar geçerliliğini yitirdiğinde yeni bulgular ortaya koyabilmelidir. Bilgi üretiminde önceki çalışmalardan yararlanmak, onları incelemek hatta gerektiğinde eleştirel yaklaşabilmek o çalışmalarda yapılan etik hataları da görebilmek ve bilimin ilerlemesine katkıda bulunabilmek adına önemlidir.

Bilgi üretiminde araştırmacıyı etik dışı davranmaya iten birçok neden vardır. Bunları Türkiye Bilimler Akademisi (2012, s. 40) genel olarak dört maddede toplamıştır:

1. Birinci ve en önemli neden olarak eğitim ele alınmış, bilimsel araştırma sürecine ve etiğine ilişkin yeterli eğitimin bireylere tam anlamıyla verilmemesinin araştırmacıların etik kuralları bilmemelerinden kaynaklı bir ihlale sürüklediği belirtilmiştir.
2. Akademik yükselme isteği, başarı hırsı, akademik çevrede kabul görme arzusu, vb. nedenler araştırmacıyı ister istemez tekrarlayan yayın, uydurma yayın yapma ve intihale yönelme gibi etik dışı davranışları sergilemeye itebilmektedir. Aslında tüm bu davranışların temelinde de yine etik konusunda eğitim ve bilinç eksikliklerinin olması yatmaktadır.
3. Ne kadar çok yayın o kadar çok akademik saygınlık düşüncesi içerisinde olmak aynı bilimsel çalışmayı ufak değişikliklerle farklı yerlerde tekrar yayınlamaya sebep olmaktadır. Bu konuda da araştırmacılara yaptıkları çalışmanın niteliğinin iyi olmasının sayısal olarak fazla yayın yapmaktan daha değerli olduğu bilinci aşılanmalıdır.
4. Yapılan yayın, proje veya bilimsel herhangi bir çalışma için maddi destek almıyor olması kişileri kısa sürede daha fazla yayın yapmaya itebilmektedir. Buna göre akademik teşvik ödeneğinden yararlanabilmek adına da bir araştırmacı bilgi üretiminde etik dışı davranışlara yönelebilmektedir.

Yukarıdaki dört maddeden anlaşılacağı gibi bilimde etik dışı davranış sergilemek bilinçli ve bilinçsiz Şekilde yapılabilmektedir. Bilgi üretiminde bilinçsizce yapılan etik dışı davranışlar bir Şekilde göz ardı edilebilirken bilim için esas tehlikeyi bilinçli yapılan ihmaller oluşturmaktadır. Bilinçsizce etik ihlal yapmak daha çok zaman yönetiminde sorun yaşamak ve araştırma sırasında ihtiyaı olan tüm kaynaklara ulaşamamak gibi sıkıntılar sebep olabilmektedir (TBA, 2002, s. 35).

Buna göre TÜBİTAK tarafından hazırlanan raporda da etik dışı davranışlar şu başlıklar altında toplanmıştır (2006):

1. Disiplinsiz Araştırma: Özensiz ve dikkatsiz çalışılmış araştırmalardır. Herhangi bir kasıt olmaksızın bilinçsizce yapılmış etik dışı bir davranıştır, kasti olan bir davranışa göre bilime telafisi olmayacak Şekilde zarar vermez.
2. Yinelenen Yayın (Duplikasyon): Bir araştırmacının tamamen kasti olarak yaptığı, yayının sayısını arttırmak ve akademik başarı kaygısıyla

- daha önce yayınladığı bir çalışmayı ufak değişikliklerle tekrar yayınlaması durumudur.
3. Sahtecilik: Anket veya görüşme sonucunda elde edilen araştırma verilerinin kasten, araştırmanın hipotezini destekleyecek şekilde değiştirilerek bilimi aldatmaktır.
 4. Uydurmacılık: Araştırma yapmadan gerçekte olmayan verilerle bilimsel bir çalışma ortaya koymak.
 5. Aşırmacılık (İntihal): Bir araştırmacının, başka bir kişinin çalışmasından yararlanıp, çalışmanın esas sahibine atıf vermeksizin, tamamen kendi düşüncesiymiş gibi kendi çalışmasında kullanarak yayınlaması durumudur.
 6. Dilimleme: Önceden yapılmış bir çalışmada elde edilen sonuçları tamamını kullanmayıp bölerek başka bir çalışmada kullanmak.
 7. Destek Belirtmeme: Yürütülen çalışmaya destek veren kurum, kişi veya danışmanları belirtmemek.
 8. Yazar Adı Değişikliği: Çok yazarlı çalışmalarda yazar adlarının eksik verilmesi, emeği olmayanların çalışmaya eklenmesi gibi usulsüz davranışlardır.

Literatürde kabul görmüş tüm bu etik dışı davranışlar gerekçesine olursa olsun bilime zarar vermekle birlikte akademik dünyanın toplumdaki saygınlığını da zedelemektedir. Toplumun en eğitilmiş diyebileceğimiz kesiminin mensuplarının bu şekilde bir usulsüzlükle mesleklerini sürdürmeleri akademinin ciddiyetinin zarar görmesine neden olacaktır, bu tür davranışlara göz yumulmamalıdır. Bu bağlamda Etik dışı davranışlardan kaçınma adına bir takım önlemler alınmalıdır.

Aydın'a göre (2001, s. 113) bilimsel etik dışı davranışlardan kaçınmak için temelde üç yaklaşım vardır. Bunlardan ilki, bilgi üreten, çalışma alanı bilimsel bilgi olan kişilerin araştırma eğitimi üzerinde özenle durulması gerektiğidir. Araştırmacılara bilimsel araştırma yöntemlerinin ve araştırma etiğinin detaylı bir şekilde öğretilmesi ve bu konuda bilinç oluşturulmalıdır. İkinci yaklaşıma göre, akademik yükselmeler için yayın sayısı koşulunun olması araştırmacılar üzerinde bir baskı oluşturmaktadır ve bu da akademik sahtekârlığa neden olabilmektedir. Bu yüzden araştırmacılara, yapılan araştırmanın içerik olarak değerinin daha önemli olduğu bilinci aşılanmalıdır. Üçüncü yaklaşım ise, ekonomik baskılar ile ilgilidir. Ticari kuruluşlarca desteklenen bilimsel çalışmalarda alınan maddi desteğin kötüye kullanımını engellemek adına net bir şekilde belirtilmesi ve gerektiğinde yönetim mekanizmalarıyla ortak bir çalışma içinde olunmalıdır.

Türkiye Bilimler Akademisi etik dışı davranışların önlenmesi için şu önerilerde bulunmuştur (2002, s. 64):

1. Bilimsel bilgi üreten, özellikle, genç araştırmacılara bilimsel bir araştırmanın nasıl yapılması gerektiği eğitimi verilip, bu konuda danışmanlık hizmeti alabilecekleri “bilimsel araştırma danışma merkezleri” kurulmalıdır. Üstelik söz konusu merkezlerde etik dışı davranışlardan kaçınmaya özen göstermiş ve bilimdeki yeterliliğini kanıtlamış yetkin bilim insanları görevlendirilmelidir.
2. Sadece araştırma konusunda deneyim kazanmış olmak değil aynı zamanda etik ilkeler konusunda da duyarlı davranılmalıdır. Her araştırma için deneylere, görüşmelere ve anket sonuçlarına ilişkin veriler en az beş yıl saklanıp korunmalıdır ki herhangi bir şüpheli durumda rahatlıkla erişilip araştırmanın yeniden değerlendirilebilme imkânı bulunsun.
3. Daha yolun başındaki araştırmacılar, daha kolay araştırmalara, projelere ve çalışmalara yönlendirilerek araştırma deneyimi kazanmaları sağlanmalıdır.
4. Yayın sayısından ziyade yayının aldığı atıf sayısının daha önemli olduğu özellikle belirtilmelidir.
5. Araştırmacıların üzerinde bulunan her türlü baskı (mali ve idari) iyi çalışma ortamları hazırlanarak azaltılmalı hatta kaldırılmaya çalışılmalıdır.

Görüldüğu üzere, en başta araştırma yöntemleri ve araştırma etiği konusunda eğitim eksikliklerinin giderilmesi etik dışı davranışların azaltılması veya bu konuda bir farkındalık yaratılması konusunda önemli bir adım olacaktır. Ayrıca araştırmacıları istemeden de olsa etik dışı davranışlara iten bazı baskıların (akademik yükselmenin önündeki yayın sayısı kıstasları gibi) bir takım yönetmelik düzenlemeleriyle ortadan kaldırılması etik ihlalleri ortadan kaldırabilecektir. Etik dışı davranışların yaygın olmasında eğitimin önemine vurgu yapan bir diğer çalışma da Ersoy ve Özden (2011, s. 617) tarafından yapılmıştır ve internetten erişilen bilginin de etik ilkeler çerçevesinde değerlendirilerek kullanılması gerektiği konusunda da araştırmacılara eğitim verilmesi gerektiğini önermişlerdir.

Etik dışı davranışların engellenmesi için bu tür önlemlerle birlikte bir takım yaptırımların da uygulamaya konması gerekmektedir. Bilimin yuvası olan üniversitelerde bu amaçla etik kurullar oluşturulmuştur. Üniversite etik kurulları, üniversite bünyesinde yapılan yayınları, çalışmaları etik ilkeler açaşından inceleyerek değerlendirmektedir.

TÜBİTAK 2001 yılında kurumun ilgili olduğu yayınlardaki etik sorunları inceleyip değerlendirmek ve gerekli görüldüğünde de yaptırımlar önermek üzere “Araştırma ve Yayın etiği Kurulu” nu görevlendirmiştir (Ruacan, 2009, s. 41). Ayrıca yine etik ihlalleri önlemek ve yayınları

denetleyebilmek adına Türkiye Bilimler Akademisi tarafından 2006 yılında “Bilim Etiği Kurulu” oluşturulmuştur (Uçak ve Birinci, 2008, s. 196).

Kurum ve kuruluşların bünyelerinde oluşturduğu bu kurullar dışında etik sorunlarla ilgili daha ciddi yaptırımların uygulanmasını sağlayacak bir takım mekanizmaların bulunması gerekmektedir. Ülkemizde de bu anlamda yasa ve yönetmelikler mevcuttur. Bu doğrultuda, en önemli görevlerinden biri bilgi üretimi olan üniversitelerin bağlı olduğu Yükseköğretim Kurulu'nun hazırladığı “Yükseköğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliği” vardır. Söz konusu yönetmelikte, başka birisinin bilimsel çalışmasını, yayını, fikrini, vb. hiçbir şekilde kaynak belirtmeksizin kendisine ait bir yayınmış gibi gösterip kullanarak yayınlama davranışında bulunmak “Üniversite Öğretim Mesleğinden veya Kamu Görevinden Çıkarma” maddesi içinde verilmiştir (Yükseköğretim Kurulu, 1982). Bu şekilde meydana gelen bir etik ihlalin sonucunun meslekten atılmakla sonuçlandırılması aslında ne kadar ciddi bir sorun olduğunu göstermektedir.

Bu konudaki bir diğer kanun da 5846 Fikir ve Sanat Eserleri Kanunudur. Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda etik dışı davranışın şekline göre farklı cezai yaptırımlar uygulanması öngörülmüştür. Bunlar şu şekildedir (Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, 2014, s. 2413):

“Başkasına ait esere, kendi eseri olarak ad koyan kişi altı aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezasıyla cezalandırılır. Bu fiilin dağıtmak veya yayınlamak suretiyle işlenmesi hâlinde, hapis cezasının üst sınırı beş yıl olup, adli para cezasına hükmolunamaz. Bir eserden kaynak göstermeksizin alıntı yapan kişi altı aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezasıyla cezalandırılır. Hak sahibi kişilerin izni olmaksızın, alenileşmemiş bir eserin muhtevası (içeriği) hakkında kamuya açıklamada bulunan kişi, altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Bir eserle ilgili olarak yetersiz, yanlış veya aldatıcı mahiyette kaynak gösteren kişi, altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”

Şüphesiz, akademik bilgi üretiminde ve bu bilgilerin paylaşılmasında mevzuatlarla bağlayıcı hale getirilen sorumluluklar ve yaptırımlardan çok daha önemli ve öncelikli olan unsur bilgi üreticilerinin bireysel ve toplumsal sağduyu ile hareket etmeleri, vicdanlarını dinlemeleri, ahlaklı ve erdemli davranışları ve öngörülü olmalarıdır. Aynı zamanda iyi insan olmanın da gereği olan davranış ve düşünce biçimlerinin hayata geçirilmesi yalnız akademik bilgi üretiminde etik davranma becerisini kolaylaştırmayacak aynı zamanda bilgi, bilgi üreticisi, bilgi paylaşımı ve bilgi kullanıcısı arasında kurulacak denklemin de sağlıklı ve işlevsel olmasını sağlayacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Literatürde bilgi üretiminde etik konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, özellikle son zamanlarda araştırmacıların etik, akademik etik, meslek etiği, etik dışı davranışlar konularında sıklıkla çalışmaya başladıkları görülmektedir. Akademik camiada etik konusunda bir farkındalık olduğu aşikârdır. Bu farkındalığın oluşmasında basına ve bilimsel çalışmalara yansıyan kötü örneklerin büyük payı vardır.

Ülkemizdeki eğitim, bilgi, bilgi üretimi kavramlarının etik uygulamalar ve kurallarla ilişkilendirilmesi dikkate alındığında, konunun yeteri kadar özenli ele alınmadığı ve ihlallerin olduğu paydaşların ortak kanaati ve kabulüdür. Öncelikli olarak bu konuda ciddi eğitim ve bilinç eksikliği vardır. Bilgi üretim süreçlerinin bireyler tarafından tam anlamıyla içselleştirilmemesi, bilimsel araştırma yöntemlerinin uygulanması konusunda eksikliklerin olması, araştırmacıların kısıtlı sürede kısıtlı kaynakla ortaya iyi bir bilimsel ürün çıkarmaya çalışmaları, ister istemez etik ihlallere sebep olmaktadır. Etik ihlallerle karşılaşıldığında sorunu mevzuatta belirtilen kıstaslar üzerinden değil de daha çok uyarma, dikkati çekme ve hatta görmezden gelme yönündeki yaygın eğilimin, bilgi üretiminde etik değerleri ve ilkeleri aşındırma konusundaki yönelimlere cesaret kazandırdığını söylemek yanlıgı olmayacaktır. Söz konusu tablo ise önce ulusal çerçevede bilgi üretim beceri ve niteliğimizin gelişmemesini daha sonra da bu dezavantajlı yapının evrensel sınırlara taşınmasına neden olmaktadır.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre bilimsel bilgi üretimi ve etik konusunda şu önerilerde bulunabiliriz:

- Etik konusunun önemi bireylere eğitim hayatlarının en başında verilmeli, bu konu lisans veya lisansüstü eğitim dönemlerine bırakılmamalıdır.
- Özellikle akademik alanda ilerleme hedefi olan genç araştırmacıların bilimsel araştırma yöntemleri ve bilim etiği konusunda dikkatleri çekilerek, bu konuda lisansüstü eğitimleri sırasında dersler almaları sağlanmalıdır.
- Araştırmacılara, akademik bilgi üretimi konusunda etik ilkelere göre hareket etmenin ne kadar önemli olduğu daha sık ve daha net ifadelerle vurgulanmalıdır.

- Akademik sahtekârlık, bilimsel hırsızlık, yalancılık, aşırma gibi kavramalar açıkça ifade edilip söz konusu usulsüzlüklere sebep olabilecek her türlü davranış örneklerle verilerek, bu etik dışı davranışların önüne geçilmelidir.
- Araştırmacıların zaman yönetimini iyi yapması bir nebze de olsa etik ihlallerin önüne geçeceği dikkate alınarak, bu konuda özendirici ve dikkati çekici davranışlar geliştirilmelidir.
- Kurum ve kuruluşlarda uygulamada olan yönetmeliklerin düzenlenmesi ile araştırmacılar üzerindeki ekonomik ve idari baskıların kaldırılması sağlanmalıdır. Böylece araştırmacılar daha ideal bir araştırma ortamında çalışabileceklerdir.
- Genç akademisyenlerin vicdani hassasiyetlerinin gelişmesi mutlaka önemsenmeli ve bu konuda meslek sürecinin geneline yayılacak bir otokontrol mekanizmasının oluşturulması için mutlaka zaman, enerji ve formasyon harcanmalıdır.
- İyi bir bilim insanı, akademisyen ve bilgi işçisi olmanın ön koşullarından birinin iyi ve dürüst insan olma erdemi olduğu bilgisi sürekli taze tutulmalı ve bu konuda tüm paydaşların bir farkındalık içinde olmaları sağlanmalıdır.

Etik dışı davranışlar konusunda kurumların kendi içinde yapılan bilimsel yayınların etik ilkelere uygunlukları açısından incelenmesi ve denetlenmesi için etik kurullar oluşturması gerekmektedir. Ayrıca oluşturulan etik kurulların denetlemelerini titizlikle oluşturulmuş, her türlü detayı düşünülmüş bir yönetmeliğe göre yapmaları gerekmektedir. Bu yönetmeliklerin sıklıkla gözden geçirilip günün şartlarına göre yeniden düzenlenmeleri sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Academic Misconduct. (t.y.). 28 Temmuz 2017 tarihinde <http://sa.berkeley.edu/conduct/integrity/definition> adresinden erişildi.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., Yıldırım, E. (2010) Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Aydın, İ. P. (2001). Yönetmelik, mesleki ve örgütsel etik. Ankara: Pegem-A Yayıncılık.

- Ersoy, A. ve Özden, M. (2011). Öğretmen adaylarının ödevlerinde internetten intihal yapmalarında öğretim elemanının rolüne ilişkin görüşleri. *İlköğretim Online*, 10(2), 608-619.
- Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (2014). 5 Ağustos 2017 tarihinde <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5846-20141212.pdf> adresinden erişildi.
- Finnis, J. (1983) *Fundamentals of Ethics*. Washington: Georgetown University Press.
- Geyik, M. ve Barca, M. (2006). Etkin bilgi üretimi için örgütler nasıl tasarlanmalıdır?. 22 Haziran 2011 tarihinde <http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/10-02.pdf> adresinden erişildi.
- İnci, O. (2009). Bilimsel yayın etiği ilkeleri, yanıltmalar, yanıltmaları önlemeye yönelik öneriler. Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık. Türk Tıp Dizini. 69-90.
- Krogh, G. V., Ichijo, K. ve Nonaka, I. (2002). *Bilgi üretimi*. G. Güney (Çev.). İstanbul: Dışbank Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2007). Etik ve “etikler”. Türkiye Mühendislik Haberleri. S: 423, 203/1.
- Malhotra, Y. (2005). Integrating knowledge management technologies in organizational business processes: Getting real time enterprises to deliver real business performance. *Journal of Knowledge Management*, 5(1), 7-28.
- Resnik, D. B. (2015). What is ethics in research & why is it important?. 28 Temmuz 2017 tarihinde www.niehs.nih.gov/research/resources/bioethics/whatis adresinden erişildi.
- Ruacan, Ş. (2009). Türkiye’de bir etik serüveni: Doçentlik sınavı etik komisyonu. Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık. Türk Tıp Dizini. 41-44.
- TBMM (2014). Yasama Dönemi 24, Yasama Yılı 5, Sıra Sayısı: 651. 15 Ağustos 2017 tarihinde <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss651.pdf> adresinden erişildi.

- TÜBİTAK (2006). Bilimsel dergilere gönderilen makalelerde dikkat edilmesi gereken noktalar. 1 Ağustos 2017 tarihinde <http://journals.tubitak.gov.tr/genel/brosur.pdf> adresinden erişildi
- Türk Dil Kurumu (2017). 11 Haziran 2017 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi. (2002). Bilimsel araştırmada etik ve sorunlar. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Uçak, N. Ö. (2012). Öğrencilerin intihal algısı. Ö. Külçü, T. Çakmak ve N. Özel (Yay. Haz.) Prof. Dr. Gülbün Baydur'a Armağan içinde (173-182). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Uçak, N. Ö. ve Birinci, H. G. (2008). Bilimsel etik ve intihal. *Türk Kütüphaneciliği* 22(2), 187-204.
- Yükseköğretim Kurulu (1982). 5 Ağustos 2017 tarihinde http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik/-/journal_content/56_INSTANCE_rEHF8BIsfYRx/10279/17706 adresinden erişildi.
- Zaim, H. (2005). *Bilginin artan önemi ve bilgi yönetimi*. İstanbul: İşaret Yayınları.

Ilgaz'dan Üç Köy Camisinin Düşündürdükleri

Ahmet Ali BAYHAN*

Öz

Çankırı ilinin sınırları içerisinde, kuzeyde yükselen ve ortalama 2000 m. yüksekliğindeki Ilgaz Dağları ile güneydeki İn Dağları arasında doğal bir yol işlevi gören, doğuyla batı arasında bağlantı kurmak için tercih edilen önemli bir geçit durumunda olan ve bu özelliği nedeniyle tarihte Fatih Sultan Mehmet'in Sinop'u almak, IV. Murat'ın da Bağdat seferi sırasında doğuya ulaşmak için kullandıkları, günümüzde de İstanbul-Karadeniz ve İstanbul-Doğu Anadolu bağlantısını sağlayan bir güzergâh durumundaki Devrez Vadisi'nde kurulmuş olan Ilgaz, stratejik bir yol ağı üzerinde bulunan coğrafi konumu, Gask'lardan Hititlere, Friglerden Lydialara, Büyük İskender'den Büyük Mithrades'e, Roma'dan Bizans'a ve nihayet Selçuklu'dan Osmanlı'ya pek çok uygarlığın sahne aldığı tarihi geçmişi ve oksijen kaynağı orman alanlara sahip coğrafi zenginlikleriyle dikkat çeken önemli ilçelerimizden biridir. Böylesine sahip olduğu zengin tarihi ve coğrafi güzellikler, günümüzde de Ilgaz ilçesinin bütün yönleriyle ilgi çeken turistik bir yer olma özelliğini oluşturur. Ilgaz sınırları içerisinde günümüze ulaşan Çankırı-Kastamonu yolunun kenarında 20-25 metre yüksekliğinde Cendere Köyü'nün sınırları içinde bulun Salman Höyük ile Devrez Çayı'nın güneyindeki kayalıkların doğuya bakan yamaçlarında bulunan kaya mezarları ve mağaralar ile Beylikler devrine mal edilen Yerkuyu Köyü'ndeki cami ve Osmanlı döneminden kalan Kayı Köyü Camii ve Gaziler Köyü Camii ile 1887-88 tarihli Belediye Hamamı önemli tarihi yerlerdir. Şimdiye kadar henüz hakkında hiçbir yayına rastlayamadığımız bu eserlerden üç köy camisi, bu zengin tarihe ışık tutan belge niteliğindeki değerlerdendir. Bu çalışmamızda, Ilgaz'ın köylerinde yer alan üç cami, mimari özellikleriyle tanıtılacak ve Anadolu mimarlığındaki yerleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Ilgaz, Beylikler, Osmanlı, Cami

The Three Village Mosques In Ilgaz That Make Us Think

Abstract

Within the borders of the Çankırı province Ilgaz is one of the important districts in our country which rises to the north with an average of 2000 meters and a natural gateway between the Ilgaz Mountains and the İn Mountains in the south. In the past

* Prof. Dr. ,Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Cumhuriyet Yerleşkesi, Altınordu / ORDU, e-mail: bayhanahmetali@hotmail.com

Geliş Tarihi - Received: 15.06.2017

Kabul Tarihi - Accepted: 26.10.2017

it was preferred by different civilations as a gateway to establish connection between the east and the west and also by Fatih Sultan Mehmet in history to take Sinop due to this feature. Moreover, Ilgaz established in the Devrez Valley which provides a link between İstanbul-Black Sea and Istanbul-Eastern Anatolia today and has a geographical position on a strategic road network with oxygen source forest areas was a route used by IV. Murat to reach the east during the campaign of Baghdad in the past and also was a very important and fruitful place where many civilations lived from Gasks to Hittites, Phrygian to Lydians, Alexander the Great to Mithrades, Rome to Byzantium and finally the Seljuks to the Ottomans. Because of the rich history, geographical beauty and aspecting attractions, it is a touristic area. It has lots of historical places such as Salman Tumulus located within the boundaries of Cendere Village which is 20-25 meters high on the side of the Çankırı-Kastamonu road, the rock tombs and caves which are on the eastern-facing slopes of the rocks and Devrez Streams, the mosque in the Yerkuyu Village, The Kayı Village Mosque, Gaziler Village Mosque dating from the Ottoman period and the Municipal Bath of 1887-88. As far as we are yet to come, we have not encountered any publications about these three village mosques so far but we can assess them as very important documentaries which sheds light on this rich history. In this declaration, three mosques located in Ilgaz's villages will be introduced with their architectural features and will be tried to determine the places in Anatolian architecture.

Key words: Çankırı, Ilgaz, Beylikler, Ottoman, Mosque

Tarihi Coğrafya

Kuzeyde yükselen ve ortalama 2000 m. yüksekliğindeki Ilgaz Dağları ile güneydeki İn Dağları arasında doğal bir yol işlevi gören, doğuyla batı arasında bağlantı kurmak için tercih edilen önemli bir geçit durumunda olan ve bu özelliği nedeniyle tarihte Fatih Sultan Mehmet'in Sinop'u almak, IV. Murat'ın da Bağdat seferi sırasında doğuya ulaşmak için kullandıkları, günümüzde de İstanbul-Karadeniz ve İstanbul-Doğu Anadolu bağlantısını sağlayan bir güzergâh durumundaki Devrez Vadisi'nde kurulmuş olan Ilgaz ve çevresinde ilk yerleşmenin ne zaman ve kimler tarafından gerçekleştirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Yörenin tarihine ışık tutan en önemli veriler, Cendere Köyü yakınlarındaki Salman Höyük'te yapılan ufak çaplı bir kazıda ortaya çıkarılan çanak çömlek parçalarıdır ve Orta - Son Tunç Çağı'na tarihlendirilmektedir.

Antik dönemin ünlü coğrafyacısı Strabon'un "*Olağanüstü yüksek ve tırmanması zordur. Bu dağın her yerine kurulmuş olan tapınaklar Paphlagonialıların elindedir.*" şeklinde tanımladığı Olgassys Dağı, bugün Ilgaz Dağı olarak bilinmektedir.

M.Ö. 1300 sıralarında bölgede Gask (Kaska) adında bir devletin bulunduğu bilinen ve Hitit Devleti yıkıldıktan sonra bir süre Frigya egemenliğinde kalan Paphlagonia'nın daha sonra Lydia egemenliğine girdiği, M.Ö. 547-546'da II. Kyros'un Lydia Krallığı'nı ortadan kaldırmasıyla Pers yönetimine geçtiği rivayet edilmektedir. MÖ 334'te Anadolu'ya giren Büyük İskender'in egemenliğine geçen yöre, onun ölümünden sonra Eumenes'in yönetimine girdi. Doğulu komşusu Pontus krallarınca ele geçirilinceye değin yerel prenslerce yönetildi. Büyük Mithrades'in M.Ö. 65'teki yenilgisine kadar Pontus Krallığı'nın elinde kaldı. Romalı Pompeius M.Ö. 63-62'de bölgeyi ele geçirmekle birlikte, iç kısımların yönetimini yine yerel prenslere bıraktı. Bir süre sonra da bölge bütünüyle Romalıların, ardından da Bizans'ın hâkimiyetine girdi.

1071'deki Malazgirt Zaferi'nden hemen sonra, Melik Ahmet Danişment Gazi'nin silah arkadaşlarından Emir Karatekin, 1082 yılında bölgeyi ele geçirerek Danişmentoğulları Beyliği'ne bağlamıştır. Danişmentoğulları'nın zayıflaması üzerine 1132 yılında bölge tekrar Bizanslıların hâkimiyetine girmiş, kısa bir süre sonra da Selçuklu Sultanı I. Mesut yöreyi Selçuklu topraklarına dâhil etmiştir.

XIV. yüzyıl başlarında, Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte bölgede Candaroğulları Beyliği'nin hâkimiyeti görülür. 1380 yılında Yıldırım Beyazıt'ın Candaroğulları Beyliği'ni yıkıp topraklarını ele geçirmesi üzerine yöre Osmanlı Devletinin egemenliğine girmiştir. 1402 yılında, Ankara Savaşı'nda Yıldırım Beyazıt'ın Timur'a yenilmesinden sonra başlayan bunalım döneminde, Timur'un da yardımıyla Sinop Beyi İsfendiyar Bey'in eline geçen bölge, 1459'da Fatih'in İsfendiyaroğulları Beyliği'ni ortadan kaldırması üzerine tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

Osmanlı döneminde "*Koçhisar-ı Bâlâ*" olarak bilinen ve bugünkü adını Ilgaz Dağı'ndan alan Ilgaz, ilk belediye teşkilatının 1894 yılında kurulduğu, Çankırı (Kengiri) Livası'na bağlı bir nahiye merkezi iken, Milli Mücadele döneminde, işgalci düşman kuvvetlerine karşı kahramanca

mücadele eden TBMM Hükümeti'nin ihtiyaç duyduğu insan gücü, silah ve her türlü malzeme, Ankara'ya İnebolu-Ilgaz-Çankırı güzergâhından ulaştırılması sürecinde kahraman insanlarıyla adını duyurmuş ve nihayet 23.10.1920 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı'yla ilçe statüsü kazanarak zamanımıza kadar ulaşmıştır.

Devrez Çayı vadisinin kuzeyinde yükselen Ilgaz Dağı'na yaslanmış eğimli platolar, ilçenin doğu kısmında, Gökçay vadisinden hemen sonra başlayan ve Tosya ilçesiyle sınırı oluşturan Hacıhasan Dağı'nın üst kısmındaki düzlükler ile ilçenin güney sınırlarını belirleyen yükseltiler durumundaki Köroğlu Dağlarının uzantısı olan İn Dağları'nın Devrez Vadisi'nden ayrılan hafif eğimli alanları içine alan Ilgaz topraklarında, Gökçay Vadisi, Yuvaderesi Vadisi, Pazarçayı Vadisi, Gircen Çayı Vadisi, Bucura (Yaylaören) Çayı Vadisi mevcuttur. Yöre kuzeybatı Anadolu fay hattı üzerinde yer almaktadır.

İlçenin ormanları, eşsiz güzellikteki manzaralarının yanı sıra ekonomik değeriyle de önemlidir. İğne yapraklı ağaçlardan oluşan ormanlar, Ilgaz Dağı'nın güney yamaçları, Hacıhasan ve Engine Dağlarıyla yer yer güneydeki dağlık kesim üzerinde görülür. Orman formasyonu içinde sarıçam, karaçam, köknar, çok az da olsa yabancı kavak, yer yer meşeler, ardıç, kocayemiş, alıç gibi ağaçlara da rastlanır. Ormanın alt sınırından itibaren başlayan karaçamlar, köknarla karışık olarak yükseklerle çıkıldıkça yerini sarıçama bırakır. Bölgenin ormanlık ve kayalık olması yabancı hayvanlara rahat yaşama imkânı sağlamaktadır. Ilgaz Dağlarında, geyik, karaca, yaban domuzu popülasyonu; son zamanlarda yapılan koruma çalışmaları ve köylerden ciddi anlamda göç olması nedeniyle artmakta olup, karacalar ilçe merkezindeki tarlalarda bile görülebilmektedir. Ülkemizde yetişen 24 çeşit orkidenin büyük çoğunluğuna Ilgaz Dağı'nda rastlanır. Orman altı bitkiler içinde bodur çalılar, fındık, kuşburnu, böğürtlen, orman gülü, kızılıcık, funda ve yabancı erik gibi yine otsu ve çalimsı bitkiler yer alır. Eşsiz güzellikteki çiçekler de orman altı formasyonu içindedir. Menekşeler, sümbüller ve çiğdemlerin yanı sıra eşine az rastlanan birçok endemik bitki Ilgaz Dağı'na farklı bir güzellik katmaktadır.

Yerkuyu Köyü Camii

Ilgaz İlçesi'ne bağlı Yerkuyu Köyü'nde bulunan cami, mahalli kaynaklarda Selçuklu ya da Beylikler dönemine mal edilmesine karşın, üzerinde kitabe

v.b. tarihlendirmeye esas olacak bir veri barındırmadığından aslında ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğini belirleyemeyeceğimiz bir yapıdır.

Yukarı Cami adıyla da bilinen yapı, moloz taş duvarlarla çevrili ve kare planlı olup üzeri de düz ahşap tavanla örtülmüştür. Doğu, batı ve güney cepheler iki katlı pencerelerle hareketlendirilmiştir. Bunlardan güneydekiler dikdörtgen şekilli, doğu ve batı yöndekiler ise altta dikdörtgen biçiminde, üstte yuvarlak kemerli formudur. Dışarıdan dört omuz oluklu kiremit kaplı bir çatıyla örtülü olan düz tavanı tamamen ahşaptan olup, çıtakari tekniğinde karelere ayrılarak hareketlendirilmiştir. Tavanın ortasında kare şekilli ve bezemeli bir tavan göbeği yer almaktadır. Silmelerle ve iki zikzak kuşağıyla çerçevelenmiş olan göbeğin orta karesinde dört daire içerisine yerleştirilmiş ve merkezinde sekiz kollu yıldız bulunan bir geometrik kompozisyon işlenmiştir. Bu kompozisyon sonsuzluk prensibine göre geliştirilmiş geometrik bir düzenleme olarak Türk sanatının farklı bölgelerinde ve özellikle de Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı mimarisinin izlerinin görüldüğü coğrafyalarda karşımıza çıkan bir uygulamadır. Caminin harim bölümünde, kuzey kenar boyunca uzanan bir mahfil yerleştirilmiştir. Orta kısmından ikişer ahşap direk ile desteklenen ve moloz taş duvarlara oturtulmuş durumdaki mahfilin alt katında, orta bölüm harime geçiş için alçak, iki yandaki bölümler ise bir basamak yüksek tutularak bir nevi son cemaat mahalli gibi kullanılmıştır. Doğu bölüm içerisindeki ahşap merdivenle ulaşılan üst kat ise kadınlar mahfili özelliği sergilemektedir. Ahşap minber, fazla bir hususiyet arz etmeyen bir yapı durumundadır. Güney duvarın ortasında, içeriye doğru taşırılmış vaziyetteki mihrap, yuvarlak kemerli bir niş ile onun etrafını kuşatan ve muhtelif geometrik motiflerle süslenmiş bordürlerden ibarettir. 17.03.2006 tarihinde tescil edilmiş olan cami, son yıllarda elden geçirilmiş; duvarları sıvanmış, yıpranan ahşap kısımları değiştirilmiş ve kiremitleriyle birlikte çatı sağlamlaştırılmıştır. Caminin günümüzde en dikkat çeken mimari elemanlarından birisi, minaresidir. Yapının kuzeydoğu köşesinde yükselen minare, silindirik gövdeli, tek şerefeli, silindirik petek ve piramidal külahtan oluşan bir mimarisiyle orijinal özelliklerini hala koruyan bir yapı sunmaktadır (Resim 1).

Kare planlı ve ahşap tavanlı mimarisiyle Yerkuyu Köyü Camii, Anadolu'da Selçuklu döneminde gelişen ve Beylikler devrinde de sürdürülen bir yapı niteliği taşımaktadır (Özakın, 2002, s. 865-871). Diğer taraftan caminin minaresinin inşa malzemesi olan tuğla, Anadolu mimarisinde zorunluluktan çok bir seçim, yani bilinçli bir tercih sonucu kullanılan bir

unsur olup, Türk sanatında Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya doğru bir süreklilik sembolü niteliği taşır (Bakırer, 2002, s. 828-835). Bu özellikleriyle de Yerkuyu Köyü Camii, XIV.-XV. yüzyıla mal edilebilecek bir tarihi değerdir.

Kayı Köyü Camii

Ilgaz ilçesine bağlı, Ilgaz Dağı'nın eteğinde, Kayı Deresi'nin kıyısında genişçe bir tepede üzerine yerleşik durumdaki Kayı Köyü'nün camisi, mahalli kaynaklarda H.719/M.1310 tarihinde Şeyh Muharrem ve Şeyh Mahmud hayrına yapıldığı ileri sürülmesine karşın, girişin üzerindeki dört satırlık Osmanlıca kitabesine göre Şeyh Mahmud ve Şeyh Muharrem adına kurulan hankâh iken Hz. Peygamber'in 'Kim bir mescit bina ederse, Allah da onun için Cennet'te bir ev bina eder' hadisi mucibince helal malından hankâh hayratına ihsan olarak cami-i şerifin H. 15 Receb 1004 Cuma / M. 15 Mart 1596 tarihinde günahkâr Üstad Sefer tarafından tamamlanmıştır. Kitabe metninden okuyabildiğimiz kısımlar şöyledir (Resim 3):

*Sâhibü'l-hayrât Şeyh Mahmud ve Şeyh Muharrem Rasûlu'l-lâh
sallâ'l-lâhu aleyhi ve sellem men benâ mesciden benâ'l-lâhu lehü beyten
fî'l-cenneti hadisin ... helal malından hânkâh hayratına ihsân olur... îdüb
câmi-i şerîfe fî seneti erbe'a ve elf mücrim üstad Sefer itmâm eyledi fâtiha*

Kapı kemerinin sol üzengi taşı hizasında yer alan kitabeğe göre de Kayı Köyü Camii, H. 1247 / M. 1831-32 tarihinde yenilenmiştir. Kitabe şöyledir (Resim 4):

Sene-i (Te)cd(îd) 1247

Bu bilgiler ışığında Kayı Köyü Camii'ni Osmanlı Devleti'nin muhteşem asrı olan XVI. yüzyılda inşa edilmiş ve XIX. yüzyılda yenilenmiş bir tarihi eser olarak değerlendirmek mümkündür (Resim 2).

Mimari açıdan bakıldığında Kayı Köyü Camii, kapı gibi bazı önemli bölümleri düzgün kesme, diğer kısımları ise doğal taş kullanılarak inşa edilen kare planlı, tromplar üzerine oturtulmuş tek kubbeye örtülü bir yapı özelliği sergilemektedir. Giriş kapısı, düzgün kesme taş malzemedeki yuvarlak kemerli olarak inşa edilmiştir. Kapının en önemli hususiyetlerinden birisi, içeriye giren bir kişinin ancak eğilerek girebileceği şekilde alçak tutulmasıdır. Bu durum da hâlihazırdaki caminin bir hankâhdan

dönüştürülmesiyle izah edilebilir. Doğu ve batı cephelerde birer, güney cephede ise biri alt seviyede, ikincisi mihrabın üzerinde olmak üzere iki pencere ile hareketlendirilmiş duvarlar, 1,20 m. kalınlığında ve dıştan sıvalı vaziyetteyken, içten fayans ile kaplanmış durumdadır. Harim kısmında kuzey kenarda ahşaptan bir mahfile yer verildiği görülmektedir. Mekânın üzeri sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş basık bir kubbe ile örtülmüştür. Eski ahşap minarenin yerine son yıllarda yeni ve tek şerefeli bir minare ikame edilmiştir. Bu özellikleriyle Kayı Köyü Camii'ni Osmanlı döneminde inşa edilen tek kubbeli ve kare planlı bir yapı tipinde bir tarihi eser olarak değerlendirmek mümkündür (Kuran, 1964).

Gaziler Köyü Camii

İlgaz İlçesi'nin sınırları içerisinde, E-80 Karayolu ile Çankırı-Kastamonu Karayolu arasında ve çevresi Başdibek, Aktaş, Kuyupınar ve İnköyü Köyleri ile sınırlandırılmış bir alanda yerleşik Gaziler Köyü'nün camisi (Bayhan, 2017, s.19-32), kuzey cephesinin ortasındaki girişin üzerinde bulunan taş işlenmiş üç satırlık kitabesine göre, H. 1321 Cemaziyelevvel / M. 1903 Temmuz-Ağustos'ta inşa edilmiş bir geç dönem Osmanlı mimarlık örneğidir. Kitabe şöyledir (Resim 7):

Lâ ilâhe illâ 'l-lâh Muhammedü 'r-Rasûlu 'l-lâh mâ şâe 'l-lâhü kâne fi seneti 1321 Cemaziyelevvel

2005 yılında Anıtlar Kurulu tarafından tescil edilmiş ve köy tüzel mülkiyetinde bulunan cami, 2008-2009 yılları arasında restore edilerek elden geçirilmiş olduğundan günümüzde oldukça sağlam vaziyettedir.

Güney-kuzey istikametinde eğimli bir arazi üzerine dikdörtgen şekilli olarak konumlandırılmış olan yapının kuzey cephesinde, iki yönlü bir taş merdivenle ulaşılan ve dört ahşap direğin taşıdığı, üç tarafı açık ahşap saçaklı ve tavan göbekli bir son cemaat mahalli bulunmaktadır (Resim 5). Cephenin ortasında yuvarlak kemerli alınlıklı ve düz lentolu ana giriş yer almaktadır. Kapı alınlığının dışarıya doğru taşırılmış kemer kilit taşı, içerisinde karşılıklı yerleştirilmiş ay ve yıldız motifleri bulunan yatay oval bir çelenk şeklinde düzenlenmiştir (Resim 6). Kilit taşının hemen üzerine de kitabe yerleştirilmiştir (Resim 7). Daha üstte sağ tarafı kırmızı, sol tarafı yeşil bayrak, üst bölümü ise akant motifleriyle bezenmiş küçük boyutlarda yuvarlak kemerli bir pencere açılmıştır. Ayrıca kapının iki yanında, simetrik biçimde birer büyük yuvarlak kemerli pencere daha açılmıştır. Pencere

kemerlerinin hepsinde kilit taşları öne doğru taşırılmıştır. Yapının doğu cephesi üç, güney ve batı cepheleri de ikişer yuvarlak kemerli pencere ile hareketlendirilmiştir. Kapı ve pencere kemerleri düzgün kesme taştandır. Hepsinde de kilit taşları öne doğru çıkıntı yapar şekilde düzenlenmiştir. Caminin kuzeybatı köşesindeki minare, düzgün kesme taş malzemeden 1962 yılında ilave edilmiştir. Minare kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli bir yapıya sahiptir.

İçten ve dıştan Horasan harcı sıvayla kaplanmış moloz taş örgülü duvarlara sahip olan cami, kare planlı ve tromplarla geçilen ahşap kasnaklı bağdadi kubbeyle örtülü bir yapıdır. Kubbe dışarıdan kırma çatılı olup Marsilya kiremitleriyle kaplanmıştır (Resim 8). Harimde, kuzey kenar boyunca uzanan bir ahşap mahfile yer verildiği görülmektedir (Resim 9). Güneybatı köşedeki minber ahşaptandır ve oldukça yalın bir yapı sergilemektedir. Kible duvarının ortasındaki mihrap, yuvarlak kemerli bir niş şeklinde olup üç tarafı kabartma tarzında, bir kökten fıskıran akant bitkisi ile süslenmiştir (Resim 10). Beden duvarlarındaki yuvarlak kemerli pencerelerin tepelik kısımları muhtelif geometrik ve çiçek desenleriyle bezenmiştir. Pencereler ile mihrap nişi arasındaki boşluklara ise karşılıklı sancak, gemi ve vazodan çıkan çiçek ve ağaç motiflerinin çeşitli renklerdeki boyalarla işlendiği görülmektedir (Resim 11-12). Aynı şekilde mihrabın iki yanındaki Arap rakamlı ayaklı saat motiflerinin üzerine de, sol tarafta ‘*Yâ Hâfız*’, sağ tarafta ise ‘*Mâ şâe’l-lâh 1329*’ ibareleri vazo şeklinde istiflenerek yazılmıştır (Resim 13). Buradaki tarih muhtemelen süsleme zamanına ilişkin olmalıdır. Yani bu yazılar 1911 senesinde yazılmış olmalıdır. Dört köşedeki trompların içerisinde ‘*Muhammed Taki*’, ‘*Muhammed Cafer Sadık*’, ‘*Muhammed Bakır*’, ‘*Hasan Askerî*’, ‘*Bilal Habeşi*’, ‘*Musa Kazım*’, ‘*Zeynelabidin*’ ve ‘*Muhammed Bari*’, tromp kemerlerinin arasındaki boşluklarda da ‘*Allah*’, ‘*Muhammed*’, ‘*Ebubekir*’, ‘*Ömer*’, ‘*Osman*’, ‘*Ali*’, ‘*Hasan*’ ve ‘*Hüseyin*’ isimlerine yer verilmiştir (Resim 11-14). Duvar yüzeylerinde, trompların alt kısmında, yatay kartuşlar içerisinde, kırmızı ve lacivert renkte İmam Busirî’ye ait Kasîde-i Bürde’nin¹ beyitlerinden oluşan

¹ Asıl adı Muhammed bin Saîd bin Hammâd bin Abdullahi’l-Bûsirî olan ve annesinin Mısır’ın Bûsir karyesinden olması hasebiyle İmam Bûsirî olarak bilinen şair, fesâhat ve belâğatta eşsizdir ve bir rivayete göre Mısır’da vezirlik de yapmıştır. Hicri 608 (M. 1296) yılında vefat eden İmam Bûsirî, Hazret-i Peygamber’e (S.A.V.) tarifi imkânsız sevgi duyar, felç geçirip yürüyemez ve hareket edemez hale geldiğinde bu Kasîde-i Bürde’yi yazarak Cenab-ı Hak’tan şifa diler. O gece rüyasında hazret-i Peygamber’i (S.A.V.) görür ve kasideyi O’na

yazılar, pencere aralarındaki boşluklarda da siyah renkte istifli yazılar biçiminde Arapça şiir kitabelerine yer verilmiştir. Kubbe eteğindeki kuşakta Kur'an-ı Kerim'den Bakara Suresi'nin 255. Ayeti (Ayet el-Kürsi) ile Haşr Suresi'nin 20-24. Ayetlerinin Celi Sülüs hattıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Yazı kuşağının hemen üzerinde yuvarlak kemerli pencereler sıralanmış durumdadır. Pencerelerin arasındaki boşluklar 'Yâ Ğufrân', 'Yâ Sübhân', 'Yâ Müste'ân', 'Yâ Hannân', 'Yâ Mennân', 'Yâ Deyyân' 'Yâ Bürhân' gibi Esmâ'u'l-Hüsna'dan bazı isimlerle doldurulmuştur (Resim 15). Kubbenin içerisi, püskül ve püsküllü kemer dizileriyle çerçevelenmiş bir madalyon şeklindedir ve madalyonun içerisi de yine farklı renklerde çiçek desenleriyle doldurulmuştur (Resim 16). Mekânın güneydoğu köşesine yerleştirilmiş vazoda tipindeki vaaz kürsüsünün üst tarafına bezemeyele ilgili beş satırlık bir kitabe mevcuttur (Resim 17):

El-kâtibu ve'l-nakkâşu hâzâ'l-câmi'u's-şerîf el-müştehir Ali Alaüddin Ahmed Ziyâüddin ve Muhammed Fahrüddin el-mülakkab bi-sürürzâde hüüm el-Kanğırivi ğafera'l-lâhü lehüm ve li-vâlideyhim ve yetecellâ'l-lâhu te'âlâ bi-ef'âlihi ve sıfâtihi ve zâtîhi dâimen ebeden bi-hürmetihi seyyidi'l-mürselîn 11 Ramazan 1329

Bu cami-i şerifin nakkaş ve kâtibi, hepsi de Çankırlı olan Ali Alaeddin olarak şöhret bulan Ahmed Ziyaeddin ile Sürurzade lakabıyla bilinen Muhammed Fahreddin'dir, Allah onları ve anne babalarını bağışlasın ve Allahu Teâla onların işlerini, sıfatlarını ve zatlarını gönderilmişlerin efendisi hürmetine sürekli ve sonsuz olarak yüceltsin, 5 Eylül 1911.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu bildiri çerçevesinde, Ilgaz ilçesinde inceleme imkânı bulduğumuz üç köy camisi, bir takım küçük farklılıklarla birlikte benzer plan şemasına sahip yapılarıdır. Yer yer düzgün kesme taş ya da tamamen moloz taş dolgulu duvarlarla çevrili, dış ölçüleri itibariyle dikdörtgen veya kare planlı camiler

okur. Hindce, Farsça, Türkçe, Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi dillere tercüme edilen ve 161 beyitten oluşan kaside, Arapça olarak yazılmıştır ve 1.-12. beyitler giriş, 13.-28. beyitler Nefse Muhalefet, 29.-58. beyitler Medh-i Rasul, 59.-71. beyitler Veladet-i Nebi, 72.-87. beyitler Davet-i Nebi, 88.-104. beyitler Kur'an-ı Kerim'in Şerefi, 105.-117. beyitler Mirac-ı Nebi, 118.-139. beyitler Cihad-ı Nebi, 140.-151. beyitler Cenab-ı Hak'tan Mağfiret ve Rasul-i Mücteba'dan Şefaate Talebi ve 152.-161. beyitler ise Resul-i Ekrem Efendimizden Şefaate Talebi konularını içermektedir (Armutçuoğlu, 1983).

tipindeki yapılar, iç hacmi bakımından da kare planlı bir düzenleme sergilemektedir. Bunlardan Yerkuyu Köyü Camii, düz ahşap tavanlı ve kare planlı yapısıyla yakın çevreden Çankırı merkezde yer alan İmaret/Kasım Bey Camii (1397, 1913 tamir), Buğday Pazarı Camii (XVII. yüzyıl), Yeni Cami (1720), Karataş Camii (XVII. yüzyılın ilk çeyreği), Mirahor Camii (1796 tamir), İmraniye Camii (XX. yüzyılın ilk çeyreği) ve İplik Pazarı Camii (tarihi bilinmiyor) (Dündar, 2005, s. 245-271; Özkarcı, 1992, s. 166-170, Çizim: 47), Kurşunlu'nun Eski Ahır Köyü'ndeki Yusuf Oğlu Hasan Ağa Camii (1861-62), Demirciören Köyü Camii (XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başı), Ağılözü Köyü Camii (1903) (Bayhan-Salman-Çelik, 2007, s. 24-30), Çorum'dan Abdülbaki Paşa Camii (XVII. yüzyılın ilk çeyreği), Çakır Cami (XIX. yüzyılın ortaları), İnanetullah Camii (1900), Kellegöz Camii (1660) ve Kunduzhan Camii (XVI. yüzyıl, XIX. yüzyılın ortalarında tamir), İskilip'ten Cuval Camii (XVIII. yüzyıl), Yukarı Taslı Camii (XVIII. yüzyıl), Meydan Camii (XVIII. yüzyıl), Hanönü Camii (XVIII.-XIX. yüzyıllar), Mutaflar Camii (XVIII.-XIX. yüzyıllar), Kadir Efendi Camii (XVIII.-XIX. yüzyıllar), Ekizoğlu Camii (XVIII.-XIX. yüzyıllar), Cafer Gazi Camii (XVIII.-XIX. yüzyıllar) ve Arap Camii (XIX. yüzyıl) (Dündar, 2004, s. 8-19, 27-31, 38-43, 57-62, Çizim: 1, 2, 4, 6, 9; İltar, 1972, s. 82, Tablo: 1, Plan: 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12), Karabük/Safranbolu Gazi Süleyman Paşa Camii (1322), Sinop Fetih Baba Mescidi (1353), Amasya/Taşköprü/Çaycevhler Köyü Kasım Bey Camii (1359), Bey Köyü Efendi Bey Camii (1430), Kastamonu/Terzi Köyü Adil Bey Camii (1345-1361), Kastamonu/Duruçay Köyü Halil Bey Camii (1363-64), Kastamonu/Araç Kötürüm Bayezit Camii (1374-75), Araç/Demirli Köyü İsmail Bey Camii (1451), Kastamonu/Daday/Alı Paşa Köyü Alı Paşa Camii (1407-08), Kastamonu/Devrekani/İnciğez Köyü Halil Bey Camii (1455), Çayırıcık Köyü İsmail Bey Camii (1455-56), Devrekani İsmail Bey Camii (1443-1461), II. İbrahim Bey Camii (1439-43), Hamza Ağa Camii (1447 civarı) (Özkarcı, 1992, s. 97-218, Çizim: 26, 29, 30, 31, 45, 46, 53, 57, 58, 59, 66, 67, 68), Yozgat'tan Cevahir Alı Efendi Camii (1788), Başçavuş Camii (1800-01), Musa Ağa Camii (1800-01), Kayyımzade (Alı Efendi, Demircilik) Camii (1804), Tekke (Araplık, Arap Dede) Camii (1899-1900), Nakipzade (Hoşyar Kadın) Camii (1844), Şeyh Hacı Ahmet Efendi Camii (1858-59), Alacalıoğlu Camii (1881-1882), Karacalar Köyü Camii (XIX. yüzyıl), Kızıltepe Köyü Camii (1816-17), Köseyusuflu Köyü Abdullah Ağa Camii (1795-96), Osman Paşa Kasabası Camii (1586), Topaç Köyü Abdullah Ağa Camii (1823-24), Türkmensarılar Köyü Hüseyin Ağa Camii

(1785-86), Çokradan Kasabası Camii (1816-17), Kazlıuşağı Köyü Camii (1794, 1842-43 tamir) (Acun, 2005, s. 57-146, 321-325, 327-331, 338-345, 365-378, 381-385, 500-503, 612-616, Plan: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 20, 21, 23, 26, 28, 47), Ankara'dan Kulderviş Camii (XIV.-XV. yüzyıl), Ahi Yakup Camii (1392), Hemhüm Camii (XV. yüzyıl), Ağa Ayak Camii (1705), Eskiocioğlu Camii (XVII. yüzyılın sonu-XVIII. yüzyıl), Hacı Musa Camii (XVII. yüzyılın sonu-XVIII. yüzyıl), Yeşil Ahi Camii (XVII. yüzyılın sonu-XVIII. yüzyıl), Yenice Mahalle Camii (XVIII. veya XIX. yüzyıl) (Öney, 1971, s. 329, 339, 345, 351, 359, 361, 366, 372, 378, Plan: 1, 8, 12, 21, 29, 32, 36, 45, 56), Niğde'den de Kemal Ümmi Camii (XVIII. yüzyılın son çeyreği) ve Rahmaniyye Camii (1747, 1936 sonrası tamir) (Çal, 2000, s. 87-103, Çizim: 17, 19; Özkarcı, 2001, s. 98-101, 106-107, Çizim: 73, 76) ile benzer özelliklere sahiptir. Diğer taraftan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon ve Artvin gibi şehirlerde de benzer camilere rastlamak mümkündür. Samsun/Bafra Ulu Cami (1675-76), Kavak Yeni Cami (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı veya XIX. yüzyılın başları), Samsun Pazar Camii (XIX. yüzyılın başları), Bafra Çarşısı Camii (1855), Şeyh Seyyid Kutbeddin Camii (1863-64), Havza Cevizlik Köyü Camii (1879) (Bayraktar, 2005, s. 68-77, 107-108, 117-118, 123-125, 132-133, 137-140, Çizim: 24, 36, 39, 42, 44, 46; Bayraktar, 2006, s. 399-425), Trabzon/Akçaabat ilçesi merkez Orta Mahalle Camii (1807), Araklı ilçesi Keçikaya Köyü Merkez Camii (XIX. yüzyıl), Turnalı Köyü Camii (1842), Arsin ilçesi Çatak Beldesi Büyük Cami (XX. yüzyıl), Beşikdüzü ilçesi Dağlıca Köyü Kupallı Mahallesi Camii (1864), Dernekpazarı ilçesi Yukarıkondu Mahallesi Camii (1809), Sürmene ilçesi Gültepe Köyü Kefeli Mahallesi Camii (1899), Karacakaya Köyü Camii (XIX. yüzyıl), Şalpazarı ilçesi Doğanlı Köyü Camii (1872) (Sümerkan-Okman, 1999, s. 1-2, 6-10, 12-13, 34-35, 67-69, 74-75; Karpuz, 1989, s. 37-45; Yavuz, 1993, s. 21-24, 28-35, 37-42, 53-56), Artvin Balcıoğlu Camii (1921), Çayağzı (Salih Bey) Camii (1792), Zeytinlik Merkez Camii (1857), Ardanuç İncilli Camii (1790), Ardanuç Anaçlı Camii (1833), Arhavi Ortacalar Bucağı Merkez Camii (1757), Şavşat Cavizli Köyü Camii (1889), Yusufeli Esendal Köyü Camii (1818) (Aytekin, 1999, s. 107-109, 113-126, 143-148, 156-158, 191-195, 224-230, Çizim: 29, 31, 33, 39, 40, 43, 52, 62), Rize merkez Uzunkaya Camii (XIX. yüzyıl), Hemşin Baltacılı Mahallesi Camii (XVIII. yüzyıl) (Karpuz, 1993, s. 20-21), Giresun Boztekke Köyü Camii (1462), Çekek Camii (1884), Şeyh Keramettin Camii (1518), Bulancak Eski (Çarşısı) Camii (1847), Kızılot Köyü Camii (1900), Yağlıdere Tekke Köyü Camii (1489-1512) (Durmuş, 2000, s. 13-18, 48-53,

58-62, 70-74, 90-95, 101-105, 134-139, Çizim: 2, 6, 8, 10, 18, 20, 28), Erzurum/Olur Çataksu Camii (Gündoğdu, 1991, s. 85-90) bunlardan bazılarıdır.

Kayı Köyü ve Gaziler Köyü Camileri de, kare planlı ve tek kubbeli yapılar olarak değerlendirilmektedir. Türk Sanatında kare planlı ve tek kubbe ile örtülü cami tipi, eskiden beri yaygın biçimde karşımıza çıkan bir plan şeması olmasına karşın, dönemlere göre farklılıklar gösterebilir. İlk olarak XVI. yüzyılın sonlarında kurulmuş olan, ancak 1831-32 yıllarında yenilenmiş bulunan Ilgaz Kayı Köyü Camii'ni, hâlihazırdaki yapısıyla bir geç Osmanlı mimarlık örneğinin taşra versiyonu olarak değerlendirmek mümkündür. Gaziler Köyü Camii ise, doğrudan duvarlara yaslanan tromplara oturan bağdadi kubbesiyle değişik bir tür ortaya koymaktadır. Bu plan şemasına uygun en yakın benzer örnekler, Çankırı'nın Kurşunlu ilçesine bağlı Dumanlı Beldesi'nde bulunan Kayıkçı Şaban Ağa Camii (1654) ile Çatkese Köyü'ndeki cami (1655, 1893-94 tamir, 1951 yenileme) ve Yapraklı ilçesindeki Tatlıpınar Köyü Camii (1883-84) zikretmeye değerdir. Her üçünde de Gaziler Köyü Camii'nde olduğu gibi dışarıdan sekizgen kasnağa oturan kubbe kiremitli ve etrafı meyilli kiremitli çatılıdır (Bayhan-Salman-Çelik, 2007, s. 18-22; Bayhan-Salman-Çelik, 2009, s. 26-27).

Sonuç olarak mimari ve süsleme özellikleriyle değerlendirildiğinde tuğla minaresiyle Yerkuyu Köyü Camii'nin beylikler devri (XIV.-XV. yüzyıl), Kayı Köyü ve Gaziler Köyü Camilerinin ise son dönem Osmanlı eseri niteliğinde tarihi yapılar olduğunu söylemek mümkündür.²

Kaynakça:

- Acun, H. (2005). *Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli) Türk Mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Armutçuoğlu, İ. (1983). *Kasîde-i Bürde (Manzum Tercüme)*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Aytekin, O. (1999). *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

² Bu makale, 2015 yılında hazırlıkları yapılan ancak ülkemizdeki elim ve üzücü gelişmeler dolayısıyla gerçekleştirilemeyen Ilgaz Sempozyumu için hazırlanmış çalışmamızdan ibarettir. Bu kapsamda yayında kullandığımız resimleri temin eden Rıdvan SERTEL'e şükranlarımı sunuyorum.

- Bakırer, Ömür. (2002). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süreklilik ve Değişim. *Türkler* içinde (C. 7, s. 828-835). Ankara: Yeni Türkiye.
- Bayhan, A. A. – Salman, F. - Çelik, A. (2007). *Tarihi ve Kültürel Değerleri ile Kurşunlu*. Çankırı: Kurşunlu Kaymakamlığı.
- Bayhan, A. A. – Salman, F. - Çelik, A. (2009). *Tarihi ve Kültürel Değerleri ile Yapraklı*. Çankırı: Yapraklı Belediyesi.
- Bayhan, A. A. (2017). Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Cami Süslemeciliğine Taşradan Bir Örnek: Çankırı Ilgaz İlçesi Gaziler Köyü Camii. *Sanat Tarihi Yazıları Prof. Dr. Kerim Türkmen Armağanı* (Ed. S. M. Topçu-R. Aydın) içinde (s. 19-32). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Bayraktar, M. S. (2005). *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri (Basılmamış Doktora Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Bayraktar, M. S. (2006). Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi. *Geçmişten Geleceğe Samsun* içinde (s. 399-425). Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi.
- Çal, H. (2000). *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Durmuş, A. (2000). *Giresun ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Dündar, A. (2004). *Çorum Cami ve Mescitleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Dündar, A. (2005). Çankırı'daki Türk İslam Yapıları. III. *Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri (Geçmişten Geleceğe Çankırı)* içinde (s. 245-271). Çankırı: Çankırı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Gündoğdu, H. (1991). Çataksu (Tavusker)'da Halk Sanatı Tarzında Süslenmiş Bir Osmanlı Dönemi Camii. *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu (5-7 Mart 1990, Konya) Bildirileri* içinde (s. 85-90). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- İlter, F. (1972). *Bir Anadolu Kenti İskilip*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Karpuz, H. (1989). Doğu Karadeniz Bölgesinde Bazı Ahşap Camiler. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* içinde (C. 2, S. 4, s. 37-45). İstanbul: Özünc Matbaası.
- Karpuz, H. (1993). *Rize*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kuran, Aptullah. (1964). *İlk Devri Osmanlı Mimarisinde Cami*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Özakın, Rabia. (2002). XIII. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Cami Mimarisinde Gelişim ve Beylikler Dönemine Etkileri. *Türkler* içinde (C. 7, s. 865-871). Ankara: Yeni Türkiye.
- Özkarcı, M. (1992). *Candaroğulları Beyliği Mimari Eserleri (Basılmamış Doktora Tezi)*. (C. I). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.
- Özkarcı, M. (2001). *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sümerkan, M. R. - Okman, İ. (1999). *Kültür Varlıklarıyla Trabzon (İlçeler ve Köyler)*. (Cilt: 1). Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü.
- Yavuz, M. (1993). *Çaykara-Dernekpazarı ve Köylerindeki Osmanlı Dönemi Camileri (Basılmamış Lisans Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü.

Resim 1- Yerkuyu Köyü Camii ve Minaresinin Görünüşü

Resim 2- Kayı Köyü Camii'nin Genel Görünüşü

Resim 3- Kayı Köyü Camii Kitabesi

Resim 4- Kayı Köyü Camii Girişi

Resim 5- Gaziler Köyü Camii'nin Genel Görünüşü

Resim 6- Gaziler Köyü Camii'nin Girişi

Resim 7- Gaziler Köyü Camii'nin Yapım Kitabesi

Resim 8- Gaziler Köyü Camii'nin Kubbesi ve Minaresi

Resim 9- Gaziler Köyü Camii, Kuzeydeki Mahfil

Resim 10- Gaziler Köyü Camii, Minber ve Mihrap

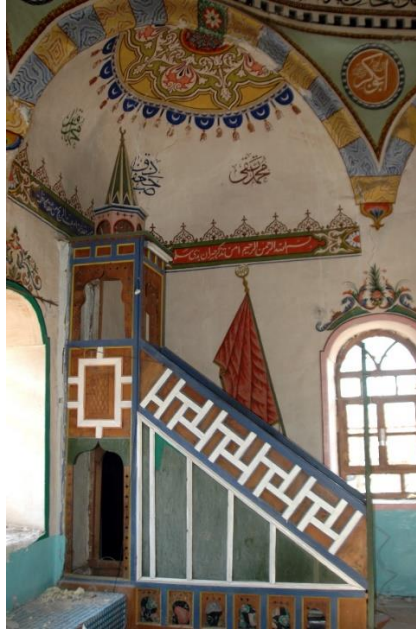
Resim 11- Gaziler Köyü Camii, İç Duvarlar

Resim 12- Gaziler Köyü Camii, İç Duvarlar

Resim 13- Gaziler Köyü Camii, Mihrabın İki Yanındaki Süslemeler

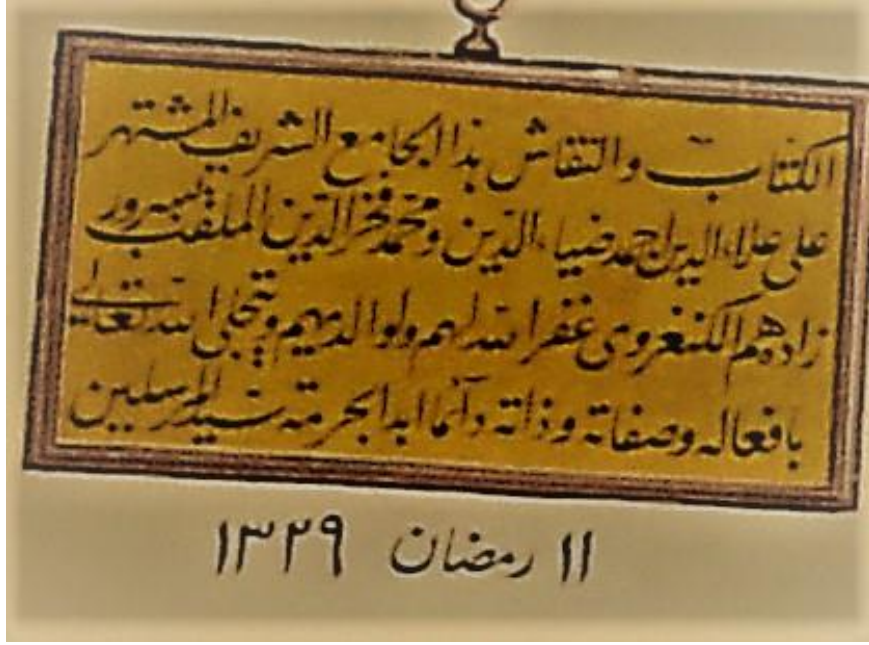
Resim 14- Gaziler Köyü Camii, Tromp ve Minberin Görünümü

Resim 15- Gaziler Köyü Camii, Kubbe İçi ve Geişlerdeki Süslemeler

Resim 16- Gaziler Köyü Camii, Kubbe G beğindeki Süsleme

Resim 17- Gaziler Köyü Camii, Yazı ve Tezyinat Kitabesi

Antik Yunan'da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği*

Ahmet GÖZLÜ**

Defne YILMAZCAN***

Öz

Antik Yunan'da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği ana başlığı altında şekillendirilen bu çalışma; insanlığın yaşamında uzun bir tarihsel sürece yayılmış olan ve çok önemli bir toplumsal-tarihsel olgu olan kölelik fenomenine temas etmektedir. Kölelik, insanın var olduğu en eski çağlardan bu yana varlığını sürdüren ve temeli toplumsal sınıf ayrımına dayanan bir sistemdir. İlk olarak Eski Mısır'da M.Ö. 4.000'li yıllarda köleliğe dayalı bir insan varlığına rastlanmaktadır. Eski Mısır dışında Babil, Asur, Hint ve Eski Yunan uygarlıklarında kölelik insanlar arasında yer bulan bir tarihsel-toplumsal olgu olmuştur. Özellikle Antik Yunan'da üretim ve hizmet döngüsünü tamamen köleler sağlamaktaydı. Köle toplumun vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Antik Yunan'da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği başlığını taşıyan çalışmanın amacı, eski çağ toplumlarında köleliğin nasıl gelişim gösterdiği ve Antik Yunan uygarlığında köleliğin ne şekilde başladığı, yanı sıra Antik Yunan'da en önemli iki şehir-devleti (Polis = city - state) olan Atina ve Sparta'da köleliğin nasıl bir gelişim gösterdiği ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Antik Yunan, kölelik, Atina, Sparta.

Slavery in Ancient Greece: Example for Sparta and Athens

Abstract

This study, which was formed under the main title of Slavery in Ancient Greece: Athens and Sparta example, It is a very important social-historical phenomenon that has spread to a long historical process in the life of mankind and has come into contact with the phenomenon of slavery. Slavery is a system based on the distinction of a fundamental social class that has driven its existence since the earliest times when man has existed. At First in Ancient Egypt, BC. In the 4th millennium, a human existence based on slavery is found. Apart from Ancient Egypt, slavery in

* Bu makale "Eski Yunan Toplumunda Kölelik" adlı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

*** Eskiçağ Tarihi Bilim Uzmanı.

Geliş Tarihi - Received: 25.04.2017

Kabul Tarihi - Accepted: 26.10.2017

Babylonian, Assyrian, Indian and Ancient Greece civilizations has become a historical-social phenomenon. Especially in Ancient Greece, provided with the production and service cycle was entirely slavery. Slave society has become an indispensable element. The aim of the study of the title of Slavery in Ancient Greece: Athens and Sparta example, How slavery developed in ancient societies and how slavery began in ancient Greece civilization, As well as the two most important city-states (Polis = city-state) in Ancient Greece In Athens and Sparta, how the slavery has developed has been addressed.

Keywords: Ancient Greece, slavery, Athens, Sparta.

Giriş

Tarih boyunca insanlar, içinde yaşadıkları topluma ve döneme göre çeşitli biçimlerde köleleştirilmişlerdir. Eskiçağ toplumlarının sosyal ve siyasi hayatları incelendiğinde, hürler, yarı hürler ve köleler olmak üzere üç farklı sınıftan oluştuğu görülmektedir. Genellikle maddi gücü elinde bulunduran kesimin egemenliği altında çalıştırılan ve bir çeşit mal konumunda olan köleler en alt sınıfı teşkil etmekteydi. Savaşta tutsak edilmek, bir suç nedeniyle cezalandırılmak, borcunu ödeyememek ya da köle ana babadan dünyaya gelmek, köle olmanın çeşitli biçimlerindendi. Köleliğin nedenleri tüm eskiçağ toplumlarında benzerlik göstermektedir. Eskiçağ uygarlıkları, ülke sınırlarını genişletmek, egemenliğini sürdürmek için devamlı savaşan, savaş sonrasında ise savaş esirlerini öldürmek yerine köleleştirmeyi, savaşa ek olarak borcunu ödeyemeyen kişilerin bunun karşılığında bedenlerini satmaları sonucu kölelik sistemini ortaya çıkarmıştır. Savaş, ticaret ve borç sonucu ortaya çıkan kölelik, ekonominin temeli olarak kabul edilmiş ve bedava ya da çok ucuz bir emek olarak eskiçağların ekonomik hayatında işgücü ihtiyacını karşılamıştır. Eskiçağ köleliğinde, köleler alınıp satılabilen işe yaramaz hale gelince bir kenara atılan değersiz bir mal gibi görülmüşlerdir. Eskiçağ toplumlarında köleler en ağır işlerde kullanılmışlar ve toplumun en önemli en alt sınıfını oluşturmuşlardır.

Antik Yunan'da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği adlı bu çalışmamızda, eskiçağ toplumlarındaki kölelik sistemine değinilmiş ve Yunan şehir-devletleri içinde siyasal, sosyal, kültür ve ekonomik hayata olan katkıları nedeniyle Antik Yunan'ın en önemli iki şehir-devleti olan Atina ve Sparta'da köleliğin gelişimi ele alınmıştır. Antik Yunan Atina'sında köleler devlet köleliği ve borç köleliği şeklinde ortaya çıkmış ve Demosio adı verilen devlet köleleri devletin belirlediği özel işlerde görevlendirilmiştir. Borcunu ödeyemeyen kişilerin borcuna karşılık olarak bedenlerini rehin vermeleri ise borç köleliğini ortaya çıkarmış ve bu köleler genellikle madenlerde ve ev işlerinde kullanılmıştır. Atina'dan farklı olarak savaşçı kimliğiyle tanınan Antik Yunan Sparta'sında helotlar olarak adlandırılan

köleler genellikle toprak işçiliğinde ve savaşlarda kullanılmıştır. Antik Yunan'da köleler, taşınır herhangi bir mal gibi görüldükleri ve onlara hiçbir hak ve özgürlük tanınmadığı için, kendilerinden istenen her türlü işi yapmakla yükümlüydüler. Çok ağır şartlar altında çalışan köle için kölelikten kurtulmanın tek yolu efendisi tarafından özgürlüğünün geri verilmesi, yani azat edilmesiydi. Köle hak ve fiil ehliyetinden, hatta yaşama güvencesinden yoksun olarak, bir eşya gibi alınıp satılmakta, miras bırakılmakta ve efendinin vereceği her türlü cezaya katlanmak zorunda bırakılarak hayatını sürdürmüştür.

Köleliğin Tanımı

İster kadın ister erkek olsun en genel manada, kölenin hürriyetten mahrum (özgür olmayan), başkasının mülkü olup alınıp satılabilen, iktisâdî bir araç olarak kabul edilen, ehliyetsiz, diğer insanlarla eşit haklara sahip olmayan ve bir efendiye bağımlı olan insan anlamına geldiği bilinmektedir.¹ Westerman'dan aktarılan bilgilere göre Westerman, köleliği şu şekilde açıklamaktadır: *“Bütün köle sistemleri, toplumsal yapının temel fikirleri olarak derinlemesine yerleşmiş, birkaç benzerliğin dışında aynı çekirdek oluşumu içinde gelişen bir bütünselliktir. Bu temel fikirler arasında kuşkusuz, kölelerin azatlama sistemi de sayılmalıdır. Çünkü bu sistem, köleleri, kendilerini özgür hale getiren toplumları kaynaştırmıştır.”*²

Westerman'ın deyimiyle kölelik durumunda, bir kölenin özgür olabilmesi tamamen efendisine bağlıdır. Kölelik özellikle ilk ve ortaçağda önemli bir ekonomik geçim kaynağı olarak bilinmektedir. Borcu olan kişilerin borç köleliği yapması, savaşta alınan esirlerin ülke içerisine getirilerek satılması, cariyelerin ev işlerinde yardımcı olarak kullanılması gibi, birçok anlamda kölelik bir ekonomik geçim kaynağıdır. Özellikle Balkan toplumlarında ilk ve ortaçağda yaygın olan kölelik ve köle pazarları, kölelerin bir başka isimle, “slav” olarak çağırılmasına neden olmuştur.³ “Slavery” olarak İngilizceye geçen kölelik sistemi, başlangıcı tam olarak bilinmemekle birlikte, tahminen yerleşik hayata geçişle birlikte başlayan bir sistemdir. Yerleşik yaşamda tarımın ve hayvancılığın kas gücüyle yapılması sebebi ile köleler ortaya çıkmış ve tarım işlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle maddi gücü elinde bulunduran sınıf için kadın ve erkek köleler önemli bir güç sembolü konumundaydı. Erkek köleler dışarıya ait tüm işleri

¹ Şafak Baran, *Felsefenin Gözüyle Kuran'da Kölelik ve Cariyelik*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2006, s.33.

² Özcan Çelebicin, Roma Egemenliği, Yurttaşlık ve Kölelik, *A.Ü.H.F.Dergisi*, C.43, S. 1-4, Ankara 1993, s. 309.

³ Hasan Malay, *Çağlar Boyu Kölelik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2010, s. 10.

yapıyor, ağırlık taşıyor, tarlayı ekip biçiyor ve mahsulü topluyordu. Kadın köleden ise ev işlerinde ve cinsel tatminde faydalanılıyordu.⁴ Temel geçim kaynağı toprak olan geleneksel toplumlarda kol gücüne duyulan ihtiyacın önemli olması sebebiyle toplumda erkek egemenliği hâkimdi. Evin parasını getiren, ev geçindiren ve ailesine bakan kişi olması sebebiyle erkeğin gücü kadına oranla çok daha fazlaydı. Fakat kadın da aile içerisinde önemli görevler üstlenmekteydi. Kadın aile içerisinde örgütlenmeyi sağlayan, çocuklar ile baba arasında bir köprü vazifesi gören kişiydi. Bununla birlikte çocuk doğurmakla kadın, aile içerisinde kutsal bir yere yerleştirilir ve saygı duyulan biri olurdu. Arap yarımadasındaki cariyeye kültürünü de ele alırsak; erkek özellikle kadın köleden ev işlerinde ve çocuk doğurması için faydalanılmaktaydı.⁵ Köleliğin yaygın hale gelmesi, toplumdaki güç dengelerinin değişmesiyle, varlıklı bir sınıfın yanında maddi durumu daha düşük bir sınıfın oluşmasıyla başlamıştır. Bu nedenle köleliğin iki boyutu olmaktadır. Birincisi; ekonomik geçim kaynağı olarak kölelik, ikincisi ise gizli kölelik. Gizli kölelik, efendi ile çırak arasındaki ilişkiden doğan, söze dökülmeyen; fakat varlığı hissedilen kölelik. Aristoteles'in şu sözü bu durumu ayrıntılı şekilde açıklamaktadır: “*Mekik, kendiliğinden havada uçup dokuma işi yapmadıkça, ustanın kalfaya, efendinin köleye ihtiyacı vardır.*”⁶ Aristoteles'in bu sözünden kölelik ile alakalı, bir işin kendiliğinden olması mümkün olmadığına göre kölelik her zaman var olan ve var olacak bir olgudur diyebiliriz.

Eskiçağda Kölelik

Eskiçağlarda köleliğin ortaya çıkmasının çok farklı sebepleri vardı. Bu sebepler ise: savaşlar, ticari kaygılar, yoksulluk, borç nedeniyle köleleştirme, korsanlık veya haydutluk, köle ana-babadan doğma gibi başlıca etkenler bir kişinin köle düşmesine neden olmaktadır.⁷ Kölelik müessesesi, insanın varlık gösterdiği andan itibaren var olmaya başlamış ve bu varlığın (köle) kayıt altına alındığı dönemlerden itibaren sosyal düzen içerisinde oluşturulmuş bir yapılanmadır.⁸ Köleliğe ait en eski kayıtlar; Eski Mısır,

⁴Alexis De Tocqueville, *Sömürge ve Kölelik*, (Çev: Burak M. Nuri Gücin, Hasan Turunçkapı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016, s. 66.

⁵ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, Beyan Yayın, İstanbul 1996, s.25.

⁶ Cengiz Çağla, *Merak Edenler İçin Demokrasi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 29.

⁷ Cahit Güngör, *Çağdaş Tefsirde “Kölelik” Yorumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.4-5.

⁸Stephen Biestry, *Antik Dünya – Mısır, Roma, Yunan*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 101.

Sümer, Akkad ve Antik Yunan gibi toplumlarda tutulmuştur. Bu kayıtlı belgelerden elde edilen bilgiler, köleliğin tarihini M.Ö. 4.000. yılların başlarına değin götürmektedir. Eski Mısır'da da kölelik M.Ö. 4.000'li yıllarda başlamıştır. Eski Mısır'da köleliğin üç tip kaynağı vardı: Savaş esirleri, köleleştirilen borçlular ve esir ticareti yoluyla Mısır'a getirilen köleler. Mısır'daki köleler tamamen Firavun'a aitti ve sadece iş yapmak için kullanılan bir alet gibi görülüyorlardı. Kölelerin hiçbir sivil hakkı yoktu ve efendilerini ilâh olarak görürlerdi. Gerek Mısır piramitleri gerekse Mısırlı yöneticilerin günümüzde de mevcut olan heykelleri Mısır'da köleliğin ne denli yüksek bir boyutta olduğunun en önemli kanıtlarındandır.⁹

Anadolu'da Kızılırmak havzasında yerleşim gösteren Hititlerde de köleliğe ait izler bulunmaktadır. Ev hizmetinde kullanılanlar, Hitit metinlerinde Sümerce bir kelime olan Namra ile ifade edilirdi ve Hititçesi Arnuwala olan “savaş tutsakları=sürgünler” ile sağlanmaktadır. Bu insanlar Hititlerin fethettikleri topraklardan sürüp Anadolu içlerine getirdikleri canlı ganimetlerdir. Özellikle zanaatçı ve çoban halktan kişilerin köle olduğu Hititlerde kölelik oldukça ağır şartlara sahipti. Köleler alınıp satılabiliyor, bir suç işlediklerinde dövülebiliyor, hatta öldürülebiliyordu.¹⁰ Fakat kölelerin hür kimselerle evlenmesi yasak değildi. Hür bir kadınla evli olan erkek köle ayrıldığında mal paylaşımına katılabiliyordu. Hür bir adamla evli olan kadın köle ise malın yarısı ile çocukların bir tanesini alabiliyordu.¹¹ M.Ö. 4.000 yıllarında Sümerlerde görülen köle edinme tamamen “emek işçiliği” üzerine kurulu idi. Sümerler ve Akkadlar köleleri sulama düzenlerinin yapımında ve soyluların hizmetinde kullanıyorlardı.¹² M.Ö. 3.000'li yıllarda Kuzey Mezopotamya'da kurulan Asurlara baktığımızda köle sayısının Hitit ve Eski Mısır'daki kadar fazla olmamakla birlikte özellikle hamal, katırcı ve kervan koruyucusu olarak kölelerin edinildiği görülmüştür.¹³ Denizcilikle geçinen

⁹ Güngör, a.g.t., s. 6.

¹⁰ Hitit Kanunlarında da kölelerle ilgili çok ağır maddeler yer almaktadır. Örneğin; madde 11: “Şayet bir kimse, hür bir kimsenin elini yahut ayağını kırarsa, o zaman yirmi gümüş şekel verir”. Madde 12: “Şayet bir kimse bir erkek veya kadın kölenin elini veya ayağını kırarsa, on gümüş şekel verir, vecibesini ifa eder”. Madde 115: “Şayet bir kimse, hür bir kimsenin ayağını yaralarsa on iki gümüş şekel verir, vecibesini ifa eder”. Madde 16: “Şayet bir kimse bir erkek kölenin kulağını yaralarsa üç gümüş şekel verir”. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Süleyman Akdemir, Ceza Hukukunda Mağdurun Korunması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1984, s. 58-59).

¹¹ A. Muhibbe Darga, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 66.

¹² Stephen Biestry, *Antik Dünya – Mısır, Roma, Yunan*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 101.

¹³ V.Diakov – S.Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, (Çev: Özdemir İnce), V Yayınları, Ankara 1987, s. 99.

Fenikelilerde ise köleler, ev işlerinde kullanılmak için köle pazarlarından temin edilmekteydi.¹⁴ Babil’de kölelik halkın sınıfsal bir düzene ayrılmasından dolayı bulunmaktaydı. Hürler, köleler ve ikisinin ortasında bulunan Maşenkak (Meşkenum) sınıfı ile toplumsal düzen işliyordu ve bu sınıflar arasında en alt düzeyde olan köleler, hürlerin ve maşenkakların ihtiyaçlarında yardımcı olma gayesini taşıyorlardı.¹⁵ Kölelik, özellikle Eski Hindistan’da çok yaygın bir kurumdur. Köleler hem devlete hem de bireylere ait olabiliyorlardı. Köle eğer insansa “divipada (iki-ayaklı mülk)”, evcil hayvan ise “çatuspada (dört ayaklı mülk)” idi. Brahman kanunları Hint toplumunda köleliğin yaygın olmasını sağlayan kanunlardı. Çünkü bu kanunlarda, insanlar “hizmet eden” ve “hizmet edilen” olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktaydı.¹⁶ Hint Toplumunda Babil’deki gibi toplumsal sınıf kaynaklı olarak köleler bulunmaktaydı. Kast sisteminin en altında yer alan sudralar¹⁷ Brahmana itaat etmekle yükümlüdürler. Eğer bir sudra, Brahmana itaat etmezse mutlaka ölüm cezası alıyordu.¹⁸

Antik Yunan’da Köleliğin Gelişimi

Antik Yunan’da tüm toplumlarda olduğu gibi toplum içerisinde bir tabakalaşma eğilimi görülmüş ve toplum belirli dönemlerdeki yasa koyucular tarafından sınıflara ayrılarak değerlendirilmiştir. M.Ö. 624 tarihinde Drakon tarafından toplum servet sistemine göre dört ayrı kısma ayrılmıştı ve bu kısımlar içerisinde yukarıdan aşağıya inildiğinde bireylerin kazançları ölçüsünde haklara sahip oldukları görülmekteydi. Bu sınıflandırmaya baktığımızda halkın en yukardan aşağıya doğru şu şekilde bir ayrıma tabii oldukları görülür: “500 kilo buğday üreten veya farklı kaynaktan aynı geliri elde edenler”, “300 kilelik geliri olanlar”, “150 kilelik geliri olanlar” ve thet” şeklindedir. Thet kesimi toplum içerisinde “asalak” konumunda yaşayan yani geçimini sürdürmek adına diğer insanlara ihtiyaç duyan ve bu ihtiyacı da bedenlerini köle olarak satarak geçinenleri kapsamaktaydı.¹⁹ M.Ö. 594 yılında Drakon’un²⁰ ardından benimsenen Solon

¹⁴ V. Diakov – S. Koval ev, a.g.e., s. 188.

¹⁵ V.Diakov – S.Kovalev, a.g.e., s. 99.

¹⁶ Zubritski Mitropolski Kerov, *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*, Sol Yayınları, (Çev: Sevim Belli), Ankara 2002, s. 82.

¹⁷ Sudra diye de anılır ve Hindularda hizmetçi veya köle olarak kullanılan insanların en aşağı tabakasını ifade eder.

¹⁸ Nihat Engin, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 13.

¹⁹ Klaus Adomeit, *Hukuk ve Devlet Felsefesi: Eski Yunan Düşünürlerinin Devlet Hakkındaki Görüşleri*, (Çev: Halil Akkanat), Fakülteler Matbaası, İstanbul 2004, s. 44.

²⁰ Drakon 621’de, toplumsal ve siyasi istikrarı yeniden sağlamak için Atina’nın yönetimine getirildi.

kanunları Atina'ya bir nebze "eşitlik" ilkesini getirmiş, fakat bu eşitlik ilkesi de tüm sınıfları kapsamamıştır.²¹ Eski sitenin ilk oluşum aşamasında bile bir ailenin en yetkili kişisi büyük kardeştir. Ağabeyinin yetkileri diğer kardeşlere oranla oldukça fazladır. Dolayısıyla daha buradan başlayan eşitsizlik yani temelden başlayan bu eşitsizlik zamanla çeşitli şekillerde topluma dâhil olmuş insanlar arasında bir uçurum oluşmasına sebep olmuştur. Aristoteles'in incelediği eski yasaların çoğunda Thebai yasalarının topraktaki hisse sayılarının kesinlikle değişmesini istemediğini görmekteyiz.²²

Antik Yunan'da büyük kardeş aile içinde şef konumundaydı. Kurban kesimi gibi özel günlerde ve aile içi yargulamalarda karar veren kişi büyük kardeş idi. Ayrıca toplumda aileyi temsil eden yine büyük kardeştir. İşte burada başlayan eşitsizlik zamanla sınıflaşmanın meydana gelmesinde önemli bir etkidir. Bu aile yapısı zamanla genişleyip büyüdüğünde bu yönetici sınıfa rahiplerde eklenmiştir. Ailenin diğer fertleri zamanla yoksullaşarak bir "yanaşma" grubunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zamanla ortaya çıkmış olan bu sınıfın neredeyse hiçbir hakkı yoktur. Mirastan yararlanamaz, tapınakta diğerleri gibi hür bir şekilde ibadet edemezlerdi. Sadece onların tapınağında hazır bulunan hizmetli konumundaydılar. İşledikleri toprak bile başkasınındır. Kendilerine ait toprakları yoktur. Öldükten sonra dahi işledikleri bu topraklar çocuklarına miras kalmazdı. Yanaşmanın parası kendisine ait değildi ve üstelik yaşadığı için fidye verirdi. Aristoteles "eskiden birçok kentte, baba hayattayken oğlunun yurttaş olmaması ve baba öldükten sonra sadece ağabeyin siyasi haklardan yararlanması bir kuraldı."²³ Diyerek eski sitenin ilk oluşum aşamasında bile farklı şekillerde de olsa temelde bir eşitsizlik olduğuna dikkat çekmektedir.

Antik Yunan'da köle pazarları "agora" adı verilen şehir meydanlarında kurulmakta ve kişiler köle ticaretini düzenleyen yasalar ışığında köle alım satımı yapmaktaydılar. Aulus Gellius (M.S. 130-180), Yunan köle ticareti hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Satışlarda her köle için ayrı bir levha yazılmasına özen gösterilmelidir. Öyle ki her kölenin nasıl bir hastalığı veya sakatlığı bulunduğu, kaçmaya veya tembelliğe eğilimli olup olmadığı müşteri tarafından anlaşılabilir.*"²⁴ Bu levhalar köle pazarlarında kölelerin tanıtılması için konulmaktaydı. Tıpkı pazarda satılan

²¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s. 78.

²² Fustel De Coulanges, *Antik Site*, (Çev: İsmail Kılınç) , Epos yayınları, Ankara 2011, s. 84.

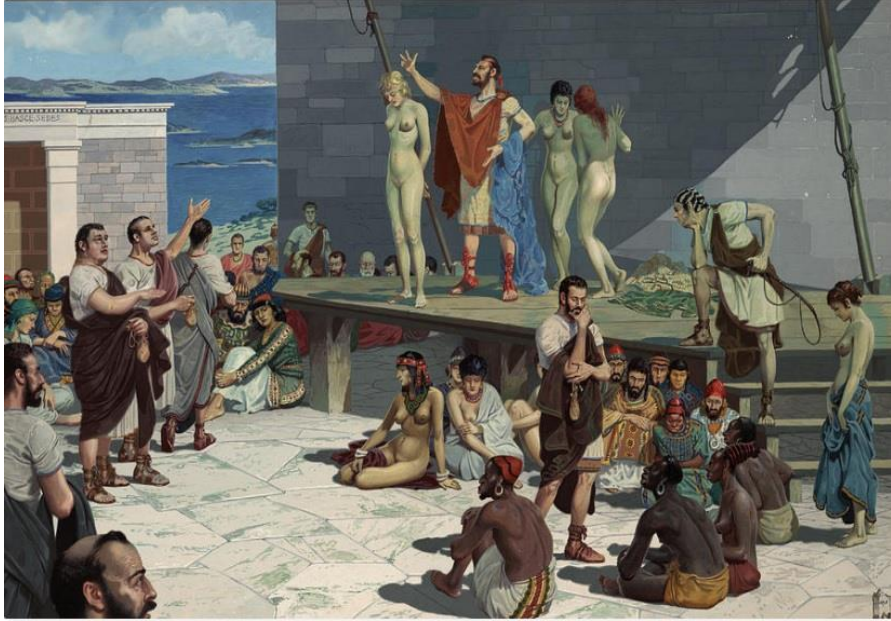
²³ Coulanges, a.g.e., s. 218.

²⁴ Walther Kranz, *Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar*, Sosyal Yayınları, (Çev: Suat Y. Baydur), 2. Basım, İstanbul 1994, s. 30 – 31.

bir eşya gibi görülen kölelerin levhalarında onlara ait boy, kilo, vb. bilgiler yer alırken aynı zamanda esirin sakat olup olmaması, hastalıklı olup olmaması da bu bilgiler içinde yazılmaktaydı. Böylece köleyi alacak kişi onu iyi tanıyacak ve sağlam bir şey aldığıının farkında olacaktı. Bununla birlikte köle alıcıları sadece bilgileri değil, aynı zamanda kadın köleler için doğurganlık durumu gibi bilgileri de merak etmişler ve kimi tabelalarda bu sebeple kadın kölelerin doğurganlık oranı bulunmaktadır.

Antik Yunan'da köleler, madencilik alanından ayakkabı imalathanelerine kadar hemen hemen her alanda çalıştırılmaktaydı. Köleler; meslek dallarına, yeteneklerine, kuvvetlerine ve fiziki özelliklerine göre dağıtılırdı. Hellas'ta kölecilik o derece yaygındı ki bir efendinin atölyesinde çalışan köle sayısı 30'u geçebilmekteydi. Özellikle köle ticareti sayesinde Afrika'dan bol miktarda köle getirilirdi. Bu köleler tüccarlar aracılığıyla soylulara satılırdı. Bir kölenin gücü yaşı ve cinsiyeti fiyatta belirleyici bir etkendi. Yoksul bir çiftçinin genelde bir tane kölesi olurdu. Bu sayı en fazla ikiye çıkabilirdi.²⁵ Köle pazarları Chios, Delos, Korinth, Aigina ve Atina gibi genelde işlek ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. En fazla köleye sahip olanlar ordu ve korsanlarla arası iyi olan tüccarlardır. Köle fiyatları talebe, cinsiyete, kökene, yaşa ve kölenin ustalık ve becerisine göre değişiyordu. Köle fiyatları ortalama 360-140 drahmi arasında idi.

Görsel-1: Antik Yunan Köle Pazarından Bir Görsel.

²⁵ Kovalev, Diakov, a.g.e., s. 40

Talep arttıkça fiyatlarda yükselirdi. M.Ö. 5. yüzyıl tarihçilerinden Ksenophon'un "İşler ve Anlamları" adlı eserinden, Laurium gümüş madenlerinde çalışan kölelerin fiyatının 180 drahmi olduğunu öğreniyoruz.²⁶ Bu da kölelerin, borç kölelerinin dönem içerisinde değerli olduğunu ve onları edinecek sınıfın da yüklü bir gelire sahip olması gerektiğini göstermektedir.²⁷ Elde edilen bu köleler yatkın oldukları alanda kullanılırdı. Mesela bir zanaatı olan köleye iş yeri açılır ve bu köle burada sanatını icra edebilirdi. Aynı zamanda açmış olduğu iş yerinde başka köleleri de çalıştırabilirdi. Ancak bu durum kölelerin lehine değildi çünkü kurumun kazancı efendiye aktarılırdı.²⁸

Atina'nın klasik dönemde (M.Ö. 5. yüzyıl) köleci bir toplum haline geldiği kesin olarak söylenebilir.²⁹ Kölelerin nüfusuna ilişkin olarak ise Demetrios'un Attikadaki nüfus sayımında 400.000 köle sayıldığı bilinmektedir.³⁰ Nüfusun yaklaşık % 30'unu oluşturan köleler, genellikle dışarıdan temin edilirdi. Çünkü köleler ve yabancılar aynı statüye koyulur ve bir yabancıya köle gözüyle bakılırdı.³¹ Yunanlılar köleleri özgür insanlardan ayırmışlar ve kendi vatandaşı olan ile olmayanları da ayrı tutmuşlardır.³² Antik Yunan'da köle ticareti en önemli gelirler arasında yer almış ve bundan çok büyük kazançlar sağlanmıştır. Özellikle Karadeniz'in önemli kentlerinden Sinope (Sinop) ve Trapezous (Trabzon) köle ticaretinin merkezi durumundaydı. Karadeniz'in kuzey kıyılarından ele geçirilen İskitli kölelerden Yunan şehir-devletlerinde güvenlik amacıyla faydalanılmıştır. Savaşçı ve sağlam bir yapıya sahip olan bu kölelerden zaman zaman savaşlarda da faydalanılmıştır. Köle ticareti sayesinde köle alım-satımı gerçekleşiyordu.³³ Bu kölelerin birçoğu ise devlete ait Laurion'da ki gümüş madenlerinde çalıştırılmıştır.³⁴ Kolonizasyon faaliyetleri sayesinde Afrikadan İtalya'ya, Mısırdan Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan alanda

²⁶ Horst Blanck, *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, Arion Yayınları, İstanbul 1999, s. 61.

²⁷ Andre Bonnard, *Eski Yunan Uygarlığı 1, İliada'dan Partheon'a*, (Çev: Kerem Kurtgözü), Evrensel Basım Yayınları, İstanbul 2004, s. 151.

²⁸ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: İlk Çağ: Doğu, Roma*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 280.

²⁹ Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı I*, a.g.e., s. 303.

³⁰ Robert Sallares, *The Ecology Of The Ancient Greek World*, Cornell University Press, Newyork 1991, s. 304.

³¹ Nihal Petek Boyacı, Platon'un İdeal Toplum Modelinde Köleler: Kölelik, *Kilikya Felsefe Dergisi*, Sayı: 1, 2014, s. 41.

³² Goldsworthy Lowes Dickinson, *The Greek View Of Life*, Create Space Independent Publishing Platform, Newyork 2014, s. 51.

³³ Kovalev, Diakov, a.g.e., s. 352.

³⁴ Anthony Everitt, *The Rise Of The World's Greatest Civilization*, Penguin Random House Ppublished, Newyork, 2016, s. 210.

koloniler kuran Yunanlılar, köle ticaretinden çok iyi kazanç elde etmiştir. Çünkü gittikleri yerlerde sadece ticaret yapmıyor korsanlık yoluyla da birçok insanı kaçırmış ve yine kendi kurdukları köle pazarlarında satıyorlardı. Yunanlılar özellikle Attikadaki köle pazarlarından ciddi kazanç elde etmekteydi.³⁵

Antik dünyada birçok uygarlık Yunanlılar gibi ekonomilerini daha iyi duruma getirmek için diğer toplumlarla savaşmışlardır. Toplumlar bu yolla yayılma politikası izleyerek ekonomilerini zenginleştirmişlerdir. Savaş daha fazla toprak, daha fazla ganimet, daha fazla vergi, daha fazla haraç ve daha fazla köle demektir. Eski çağ toplumlarının zenginliği buydu.³⁶ Antik Yunan'da M. Ö. 7. yüzyılda köle sayısında artış meydana gelmiştir. Bunun en önemli sebebi gelişen Yunan sanayisidir. Makineleşmenin olmadığı bu sistemde kol gücüne ihtiyaç vardır. İşte bu gibi sebeplerden dolayı köle Eski Yunan'da göz ardı edilemeyecek bir olgu olarak ortaya çıkmıştır.³⁷ Antik Yunan'da aileye yeni katılan kölelere karşılama töreni olarak, üzerine kuru incir ve kuru yemiş serpilirdi. Bu karşılama törenine "Katachysmata" adı verilirdi.³⁸ Antik Yunan'da Köle efendisinin her emrini yerine getirmek zorundaydı. Onlar sürekli efendileri tarafından küçümsenirdi.³⁹ Klasik dönemde barbarlık ve kölelik düşüncesi ayrılmaz bir bütündür. Yunan sanatı ve edebiyatı barbarları genellikle köle (aşağılık) olarak tasvir etmişlerdir.⁴⁰ Yunanlılar kendileriyle barbarlar arasında yıkılmaz duvarlar örmüşlerdir.⁴¹ Antik Yunan eserlerinde köle genelde kısa boylu, geniş dudaklı, kısa saçlı, kötü giysili, büyük burunlu ve kambur olarak tasvir edilir.

³⁵ Kovalev, Diakov, a.g.e., s. 422.

³⁶ Seyhan Taş, Enver Günay, Antik Çağ Toplumlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları, *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2) 2015, s. 146.

³⁷ İzzet Çıvgın- Remzi Yardımcı, *İlkçağ Tarihi*, Maya Akademi Yayınları, Ankara 2007, s. 170.

³⁸ Mark Golden, "Antik Yunan'da Ev Köleleri", *Aktüel Arkeoloji* (55), 2017, s. 48-63.

³⁹ Evrim İnce, *Fragmated Possession: Politics Of Womanhood In Ancient Greece*, İstanbul Bilgi University Institute of Social Sciences, Mater's Thesis, İstanbul 2014, s. 64.

⁴⁰ Brian Calvert, *Slavery in Plato's Republic*, The Classical Quarterly. New Series, Vol. 37, No. 2, Cambridge University Press on Behalf of The Classical Association, Britain 1987, s. 367-372.

⁴¹ İsmail Ilgar, *Siyasal Teolojiye Giriş: Antik Yunan'da Kutsal, Siyasal ve Felsefe*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 99.

Antik Yunan'da saç uzatmak özgür ve zengin insanlara özel bir durumdu ve bundan dolayı köleler saç uzatamazdı. Resimlerde köleler, efendilerinden hep daha kısadır. Eserde efendi tam bir Yunan simasına sahiptir. Düz bir burun, ince dudak ve kısa kıvrırcık saçlar ile betimlenmiştir. Karakterler, Yunanlar tarafından kölelere atfedilen tembellik, çirkinlik, aptallık ve kabalık gibi tüm özellikleri taşımaktadır.⁴²

Görsel-2: Rölyefte Köle Figürü Kısa Boylu Olarak Betimlenmiştir.

Antik Yunan düşünürlerinden Homeros'un şiirlerinde, klasik dönemden farklı olarak kölelere basitçe mülk olarak veya toplumun moral kalıplarının ötesinde varlıklar olarak davranılmaz, daha aşağı statüde olsalar da insan türünün üyeleri olarak saygı ve onura layık görülürler. Yine de köleleştirilmenin travmatik deneyimi altında kendilerinden bekleneni yerine getiremeyebilirler ve bu durumda hak ettikleri şekillerde cezalandırılırlar.⁴³

Solon⁴⁴ Antik Yunan köleliği ile ilgili en önemli başlık şüphesiz Solon kanunlarıdır. Solon borç köleliğini kaldırmış ve konuyla ilgili şunları söylemiştir; “*Bu dünyada acımasız köleliğe maruz kalanları ve bir efendi*

⁴² Golden, a.g.m., s. 66- 77.

⁴³ Nick Fisher, *Slavery In Classical Greece*, Bristol Classical Press, London 1993, s.79.

⁴⁴ M.Ö. 640-560 yılında yaşadığı tahmin edilen devlet adamı ve aynı zamanda şairdir. Atina da doğmuştur. Devlet adamı ve yasa koyucu olarak bilinen Solon adaleti ve halkını seven bir kişiliğe sahiptir.

önünde titreyenleri özgür kıldım.”⁴⁵ Platon ise, “Devlet” adlı eserinde kölelikten çok doğal ve toplumun içerisinde olan bir sistem gibi bahseder ve köleliğin tanımını yapar. Platon’a göre köleler, “satın alınan ve buna benzer yollarla sahip olunan kimselerdir. Bu nedenle toplumda birçok sınıfın varlığı gibi, maddi eşitsizliğin varlığından kaynaklı olarak köleliğin varlığı da oldukça doğal bir durumdur. Fakat Platon Yunan halkının yine Yunan halkından birini köle almasına karşıdır. Bu nedenle Yunanlıların birbirleriyle savaşmasından çok, başkalarıyla savaşarak köle edinmelerini ister.⁴⁶ Aristoteles’e göre, çocuk, kadın, köleler ve yabancılar polise katılamazlardı. Aristo onları özünde aşağı derecede olanlar olarak anlatmıştır.⁴⁷ Aristoteles’e göre Yunan olmayan insanlar doğuştan köledir.⁴⁸ Köleliğe ilk defa karşı çıkanlardan biri olan Euripides ise “Birçok köle kendilerini alçaltan bu adı taşırlar, ama ruhları özgür insanlarındakinden daha özgürdür.” Sözüyle hümanizma düşüncesinde olduğu ve köleliğe karşı çıktığı açıkça görülmektedir.⁴⁹

Atina’da Kölelik

M.Ö. 8. yüzyılda ortaya çıkan iki büyük şehir-devletlerinden biri olan Antik Yunan Atina’ında kölelik biçimi, Borç bağımlılığı-devlet serfligi, taşınır mülk köleliği-özel mülk köleleri olmak üzere iki kısımda incelenir.⁵⁰ Borç yüzünden köleleştirme Antik Yunan’da çok sık rastlanan bir kölelik biçimidir. Kişilerin ödeyemedikleri borçları yüzünden bedenlerini rehin vermeleri durumu M.Ö. 5. yüzyıldan çok daha eski bir döneme rastlamaktadır. M.Ö. 624 yılında Solon’un bu kölelik biçimini kaldırmasının evvelinde başta Atina olmak üzere Yunan şehir-devletlerinde kişilerin bedenlerini rehin vermeleri veya satılığa çıkarmaları durumuna oldukça fazla rastlanmaktaydı.⁵¹ Kölelik genel olarak savaş sonlarında yaygınlaşsa da borç bağımlılığından dolayı köle durumuna düşen yurttaşlarda vardı.⁵² M.Ö. 7. yüzyılda Spartalılar’ın Messenialılar’ı borçları yüzünden köleleştirmeleri

⁴⁵ Coulanges, a.g.e., s. 250.

⁴⁶ Platon, *Devlet*, (Çev: Sebahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s. 201.

⁴⁷ Özgür Emre Işık, *Theory And Practice: Socia-Political And Philosophical Dynamics In The Evolution Of The Grid-Plan In Ancient Greek Cities*, Institute Of Social Sciences, Masters Of Thesis, Ankara 2008, s. 30.

⁴⁸ P.A Brunt, *Aristotle And Slavery, Studies In Greek History And Thought* Oxford University Press, Oxford 1993, s. 343–382.

⁴⁹ Bonnard, a.g.e., s. 161.

⁵⁰ Nahit Bilgin, *Felsefeden Ekonomiye Eski Yunan Dünyası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 104.

⁵¹ Berve, a.g.e., s. 64.

⁵² Nazmi Özçelik, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınları, Ankara 2010, s. 176.

durumu, borç köleliğinin temelini oluşturan olaylardan biridir. Sparta Kralı Pausanias bu durum hakkında şunları yazar:

“Spartalılar, Messenialılardan şu koşullara uyulmasını istediler: a)Sparta’ya karşı ayaklanmak ve yapısal değişiklik yapılmayacağına ilişkin yemin etmek, b)Vergi olarak ürünün yarısını Sparta’ya vermek, c) Sparta kral ve yöneticilerin cenaze törenlerine -siyahlar giymiş kadınlarla birlikte- katılmak. Bu koşullar yerine getirilmediği takdirde bir ceza öngörülmekteydi. Tyrtaios, bu ağır koşulları şu dizelerle dile getirir: Ölüm gelip çattığı zaman efendilerine, erkek- kadın yas tuttular onlar için.”⁵³

Spartalılar’ın Messenialılar’a karşı başlatmış oldukları çeşitli yönergeler ışığında köleliğin bir “borç” akdine bağlı olarak oluştuğu görülmektedir. Devlet kölelerine “demosioi” denilmekteydi ve bu köleler, köle pazarlarında satılmaktaydı. Pazarlardan satın alınan kölelerin halkın huzuru ve refahı için özellikle güvenlik alanında çalıştırıldığı bilinmektedir.⁵⁴ Bu köleler imparatorun veya devletin verdiği özel işlerde çalışır ve onların malı olurlardı.⁵⁵ Köle anlamına gelen kelimelerden bazıları belirsiz bir şekilde kullanılırdı ama taşınabilir köleyi ifade eden “Andrapodon”⁵⁶ kelimesi tam anlamıyla Taşınabilir köleyi karşılamaktaydı ve “insan ayaklı yaratık” anlamına geliyordu.⁵⁷

Sparta’da Kölelik

M.Ö. 8. yüzyılda ortaya çıkan iki büyük şehir-devletlerinden biri Spartadır. Sparta diğer şehir-devletlerinden oldukça farklı karaktere sahiptir.⁵⁸ Sparta toplumu başta Spartalılar, Perikoi ve Helotlar olmak üzere bir sınıflaşma içinde varlığını sürdürmüştür. Spartalılar, tüm politik haklara sahip olan askeri tek bir sınıftırlar. Onlar, genç iken kışlalarda yaşarlar, çok iyi bir askeri eğitimden geçerek Sparta’nın ağır piyadesinin temelini oluştururlardı. Onlar, yaşlandıklarında devlet görevleri için çaba sarf ederlerdi. Spartalılar, askerlik ve siyaset dışında başka bir şeyle uğraşmak zorunda değillerdi. Sparta toplumsal yapısının diğer bir sınıfı olan Perioikoilar (Perikoiler) Sparta’nın

⁵³ Malay, a.g.e., s. 33.

⁵⁴ Malay, a.g.e., s. 126.

⁵⁵ Raymond Aron, *Sınıf Mücadelesi*, (Çev: Erol Güngör), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, a.g.e., s. 79.

⁵⁶ Andrapodon kelimesi, dört ayaklı sığır anlamına gelen Tetrapoda kelimesine benzetilerek oluşturulmuş bir sözcüktür.

⁵⁷ George Thomson, *Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler: İlk Filozoflar*, (Çev: Mehmet H. Doğan), Payel Yayınları, İstanbul 1997, s. 218.

⁵⁸ Marsall Cavendish, *Ancient Greek: An Illustrated Greek*, Library Of Congress Cataloging İn Puplish, Newyork 2011, s. 52.

tam vatandaşlık hakkına sahip olmayan diğer insanlardır.⁵⁹ Messenia ve Peleponnessosdaki Eurotas nehrinin vadisinde yer alan, Sparta devletine ait olan toprağın yerleşikleri durumundaki Lakedaimonialılara verilen addır. Lakedaimonialı bazen yerleşik anlamına gelirken bazen de gerçek Spartalı tam yurttaşlığı kaybetmiş anlamında Spartalılar olarak kullanılmıştır. Perioikoiler, Sparta'nın uyrukları olup Lakedaimonia'nın sınırlarında yer alan kıyılar ve dağlar etrafında yaşayan özgür yerlilerdir. Perioikoiler, Sparta'da siyasi haklara sahip değillerdi. Fakat mülkiyet hakları ve topraklara sahiptiler. Perioikoiler, sadece kendi ürünlerini üretmek ve bu ürünlerin ticaretini yapma hakkına sahiptiler. Ayrıca Sparta ordusuna hizmet etmekle sorumluydular.⁶⁰ Sparta, M.Ö. 7. yüzyıl ortalarında Messenialıların neredeyse tamamını köleleştirmiş ve Yunan şehir-devletlerinin en büyüğü olmayı başarmıştır. Devasa bir şekilde genişleyen bu şehir-devletin en önemli iş gücünü oluşturan insanlar ise helotlardır.⁶¹

Helotlar devlet tarafından sahiplenilen Spartalı kölelerdir.⁶² Bu tanım helotları tanımlayan en iyi tanımdır.⁶³ Helotlar, Messenia ovası ve Eurotas vadisinde köle şeklinde kullanılan, yasal olarak devletin düşmanları, başboş ve vahşi davranışlara sahip kişilerdir. Onlar devletin malı olarak kabul edilirdi. Genel olarak tarımsal işlerde kullanılırlardı. Onlar, Spartalılar'ın sahip olduğu araziler üzerindeki küçük parsellerde çalışırlardı. Elde ettikleri ürünün bir kısmı arazinin sahibine, geri kalanı ise helot ve ailesine verildi. Helotlar'ın hayatları berbat bir şekildeydi ve işleri çok zordu. Helotlar, gelirlerinin yarısını Spartalılar'a ödemek zorundaydılar. Helotlar politik ya da sivil haklara sahip olmamalarına rağmen, köleler gibi sahipleri tarafından alınıp satılamazlardı. Helotlar sıradan kölelerden farklı olup, devlet kölesi olarak bilinmektedir. Sayı bakımından tam yurttaşlardan dokuz-on katı fazlaydılar. Sayılarının fazlalığından dolayı Spartalılar, onlardan çok korkarlardı ve onlara karşı düşmanca bir tutum sergilemişlerdir. Spartalılar, bu durumun bir sonucu olarak helotları kontrol altında tutmak için bir yıldırma politikası izlemişlerdir. Helotların, güneş battıktan sonra kulübelerinden çıkmalarını yasaklanmıştı. Bu yasağa uymayanlar ise ölüm cezasına çarptırılırdı. Helotlar için getirilmiş başka birçok yasak bulunmaktadır. Spartalılar nüfusunun fazla olmasından dolayı korktukları helot nüfusunu belli bir dengede tutmak için yılda bir kez köle avına çıkarlardı. Bir katliam olarak nitelendirilen bu avlar devlet kontrolünde gerçekleşirdi. Zaten devlet mülkiyetinde olup, alınıp satılamayan helotlar,

⁵⁹ Cavendish, a.g.e., s. 54.

⁶⁰ Yavuz Özdemir, İlk Cumhuriyet Ya da Sparta'yı Anlamak, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 15, 2007, s. 380.

⁶¹ Cavendish, a.g.e., s. 53.

⁶² Kris Bordessa, *Tools Of The Ancient Greeks: A Kids Guide To The History & Science of Life in A Greece*, Nomad Press, United States 2006, s. 151.

⁶³ Cavendish, a.g.e., s. 54.

Sparta'nın uyrukları olarak özgür insanlar ile Sparta'da kök salamayan klasik kölelik arasında bir yerdeydiler. Onlar deri elbiseler giymek ve köpek derisi şapkalar takmak zorundaydılar.⁶⁴ Özetle Helotlar ise Spartalılar'a her konuda hizmet etmek zorundaydılar.⁶⁵ Spartalıların, Saklanmak anlamına gelen ve bir çeşit köle avı olarak nitelendirilebileceğimiz, “*Krypteia*” dedikleri bir durum vardır ve şöyle bir şeydir: Delikanlıların bazılarını ara sıra bir hançerle ve biraz yiyecek ile kırlara gönderiyorlardı. Sabahları dinleniyorlar ve geceler ise yollara inip yakalayabildikleri Helotları öldürüyorlardı. Genelde tarlalara gidip en güçlülerini ve en iyilerini öldürürlerdi.⁶⁶ Plutharkos Helotlar'a yapılan katliamdan şu şekilde bahseder: “*Gündüz bu delikanlılar dağılıp çalılar arasında saklanıyor, dinleniyorlardı. Geceleyince yollara inip yakalaya bildikleri Helotları öldürüyorlardı.*”⁶⁷

Helotların isyan etmesinden korkan Sparta helot nüfusunu kontrol altında tutmak için böyle bir yöntem izlemiştir. Spartalılar bu köleler arasında en yiğitlerini seçmişler, onlar ise özgürlüklerini kazandıklarını sanarak başlarına çelenk takmış ve tapınakları dolaşmışlar ama az sonra sayıları iki bini bulan bu köleler ortadan yok oluvermişler kimse de ne o zaman ne daha sonra nasıl öldürdüklerini anlamamıştır. Spartalılar, kölelere karşı kötü ve haince davranıyorlardı. Onlara zorla şarap içirip ortak sofralara getiriyor ve sarhoşluğun nasıl bir şey olduğunu gösteriyorlardı. Türküler söyleyip kaba ve gülünç danslar yaptırıyorlardı onların özgür insanlar gibi türkü söyleyip dans etmeleri yasaktı. Spartada özgür insanın her yerdekinden daha özgür, kölenin her yerdekinden daha köle olduğunu söyleyenler olmuştur.⁶⁸ Plutharkos'a göre Spartalılar bu tür hoyratlıklara sonraları özellikle depremden sonra düşmüşlerdi.⁶⁹ Plutharkos'un anlattığına göre: “*Spartada Arkhidamos'un zamanında bir deprem oldu ve kent karışıklık içine düştü. Arkhidamos, böyle bir durumda asıl korkulacak şeyin ne olduğunun hemen farkına vararak, sanki düşman kentin kapılarına dayanmışçasına, tehlike işaretini verdi ve yurttaşlarının vakit yitirmeden silahlı olarak yanına koşmalarını istedi. Depremden kaçan Spartalılar'ı öldürmek için köylerden akın eden Eilotesler geliyorlardı. Spartalılar'ın silahlı ve savaş düzenine girdiğini görünce komşu kentlere çekildiler;*

⁶⁴ Özdemir, a.g.e., s. 381.

⁶⁵ Guerber, *The Story Of The Greeks*, Yesterday Clsassic Press, United States 2006, s. 70.

⁶⁶ Özdemir, a.g.e., s. 388.

⁶⁷ Plutharkos, *Lykurgos'un Hayatı*, (Çev: Sabahattin Eyüboğlu-Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul 2010, s. 47.

⁶⁸ Özdemir, a.g.e., s. 389.

⁶⁹ Plutharkos, a.g.e., s. 47-48.

kendileri de Spartalılara saldıran Messeniaların yardımıyla, on yıl sürecek üçüncü Messenia savaşının başlangıcı oldu.”⁷⁰

Sonuç

Eski çağın tüm uygarlıkları, kendisi dışında ki tüm insanların köle olarak yaratıldıklarına inanır ve bunu savunurdu. Köleliğin başlangıç tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Eski Mısır’da M.Ö. 4.000 yıllarında başladığı tahmin edilmektedir. Köleliğin insanoğlunun yerleşik hayat düzenine geçişiyle birlikte oluşmaya başlamış olduğunu söylemek zor değildir. Eskiçağ uygarlıklarında köle genellikle savaş esirlerinden ve borç köleliği şeklinde ortaya çıkmıştır. Köleler hemen hemen bütün işlerde ayırım gözetilmeksizin çalıştırılmışlardır. Bütün işlerde çalıştıran kölelerin bu çalışma karşılığında neredeyse hiçbir hakkı yoktur ve kazancının çoğu kendisinin değil efendisinin olurdu. Köleliğin çok yaygın bir biçimde görüldüğü Antik Yunan’da tüm toplumlarda olduğu gibi toplum içerisinde bir tabakalaşma eğilimi görülmüş ve toplum belirli dönemlerdeki yasa koyucular tarafından sınıflara ayrılarak değerlendirilmiştir. M.Ö. 624 tarihinde Drakon tarafından toplum servet sistemine göre dört ayrı kısma ayrılmıştı ve bu kısımlar içerisinde yukarıdan aşağıya inildiğinde bireylerin kazançları ölçüsünde haklara sahip oldukları görülmekteydi. Eski Yunan köleliğinde Solon’a değin ağır şartların olduğu, özellikle savaşta elde edilen esir kölelerin köle pazarında bir eşya gibi satıldığı dikkat çekmektedir. İnsana verilen kıymetin servet ölçüsü gözetilerek yapılması dönem toplumunun en önemli vasıflarından biridir.

Antik Yunan’da, borç köleliği ve devlet köleliği şeklinde iki temel kölelik kategorisinin mevcut olduğu görülmektedir. Kişilerin ödeyemedikleri borçlarına karşılık bedenini satma durumu ise Antik Yunan’da en yaygın kölelik biçimidir. Borç köleliği, bireylerin kendi bedenlerini borçları nedeniyle köleleştirmeleri anlamını taşıdığı gibi, M.Ö. 7. Yüzyılda Spartalılar’ın Messenialıları borçları yüzünden köleleştirmeleri, borç köleliğinin de temelini oluşturan özgül tarihsel olayların başında gelmektedir. Devlet köleliği veya serfliği dediğimiz kölelik biçimi ise, “demosioi” isimli kölelerin devleti yönetenler tarafından alınması ve devlet işlerinde kullanılmasını ifade etmekteydi. İrdelemelerin bir sonucu olarak; Antik Yunan’da bütün bu görünen köle formlarının ötesinde köle kategorisinin her şart ve durum altında egemen sınıf ve toplum için temel ekonomik refah ve iş gücü sağlayıcı bir alt katman insan tabakası olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁰ Tanilli, a.g.e., s. 281.

Kaynakça

- Adomeit, Kleus (2004), Hukuk ve Devlet Felsefesi: Eski Yunan Düşünürlerinin Devlet Hakkındaki Görüşleri, (Çev: Halil Akkanat), Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali (2009), Kent Devletinden İmparatorluğa, İmge Kitapevi, Ankara.
- Aron, Raymond (1992), Sınıf Mücadelesi, (Çev: Erol Güngör), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Berve, Helmut (1958), Antikçağ Tarihine Dair Altı Konferans: Greklerde Kölelik Müessesesi - Dion, Eflatun Devlet Felsefesinin Gerçekleşmesi Yolunda Yapılan Teşebbüsler - Antik Dünyanın İnkırazı, (Çev: Afif Erzen), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Bilgin, Nahit (2004), Felsefeden Ekonomiye Eski Yunan Dünyası, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Biestry, Stephen (2009), Antik Dünya – Mısır, Roma, Yunan, İş Bankası Kültür, İstanbul.
- Bonnard, Andre (2004), Antik Yunan Uygarlığı-1, İliada'dan Parthenon'a, (Kerem Kurtgözü), Evrensel Basım Yayınları, İstanbul.
- Blanck, Horst (1999), Eski Yunan ve Roma'da Yaşam, Arion Yayınları, İstanbul.
- Brunt, P.A (1993) Aristotle And Slavery, Studies In Greek History And Thought, Oxford University Press, Oxford.
- Calvert, Brian (1987), Slavery in Plato's Republic, The Classical Quarterly. New Series, Vol. 37, No. 2, Cambridge University Press on Behalf of The Classical Association.
- Cengiz, Çağla (2015), Merak Edenler İçin Demokrasi, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Coulanges, Fustel De (2011), Antik Site, (Çev: İsmail Kılınç), Epos Yayınları, Ankara.
- Çıvgın, İzzet – Yardımcı, Remzi (2007), İlk Çağ Tarihi, Maya Akademi Yayınları, Ankara.

- Darga, A. Muhibbe (1984), Eski Anadolu'da Kadın, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları İstanbul.
- Diakov, V, Kovalev S (1987), İlkçağ Tarihi, (Çev: Özdemir İnce), V Yayınları, Ankara.
- Dickinson, Goldsworthy (2014), Lowes, The Greek View Of Life, CreateSpace Independent Publishing Platform, Newyork.
- Engin, Nihat (1998), Osmanlı Devletinde Kölelik, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Everitt, Anthony (2016), The Rise Of The World's Greatest Civilization, Penguin Handom Rouse, Puplished, Newyork.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin (1996), İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Fisher, Nick (1993), Slavery in Classical Greek, Bristol Classical Press, London.
- Güngör, Cahit (2005) Çağdaş Tefsirde "Kölelik" Yorumu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Guerber, H.A (2016), The Story Of The Greeks, Yesterdays Classics Press, United States.
- İlgar, İsmail (2006), Siyasal Teolojiye Giriş: Eski Yunan'da Kutsal, Siyasal ve Felsefe, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Işık, Özgür Emre (2008), Theory And Practice: Socia-Political And Philosophical Dynamics In The Evolution The Grid-Plan In Ancient Greek Cities, İnstitute Of Social Sciences, Masters Of Thesis, Ankara.
- İnce, Evrim (2014), Fragmented Possession: Politics Of Womanhood In Ancient Greece, İstanbul Bilgi University Institute of Social Sciences, Master's Thesis, İstanbul.
- Kerov, Zubritski Mitropolski (2002), İlkel, Köleci ve Feodal Toplum, Sol Yayınları, (Çev: Sevim Bell), Ankara.
- Kranz, Walther (1994), Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar, Sosyal Yayınları, (Çev: Suat Y. Baydur), İstanbul.
- Malay, Hasan (2010), Çağlar Boyu Kölelik, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- M. Golden "Antik Yunan'da Ev Köleleri", Aktüel Arkeoloji (55), 2017, s.48-63.

- Platon, (1992), Devlet, (Çev: Sebahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Plutharkos, (2010), Lykurgos'un Hayatı, (Çev: Sebahattin Eyüboğlu -Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İstanbul.
- Tanilli, Server (2015), Yüzyılların Gerçeği Ve Mirası: İlk Çağ: Doğu, Roma, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tocqueville, Alexis De (2016), Sömürge ve Kölelik, (Çev: Burak M. Nuri Gücin, Hasan Turunçkapı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Thomsen, George (1997), Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler: İlk Filozoflar, (Çev: Mehmet H. Doğan), Payel Yayınları, İstanbul.
- Özçelik, Nazmi (2002), İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı, Nobel Yayınları, İstanbul.

Makaleler İçin İlgili Web Siteleri

- Boyacı, Nihal Petek (2014), "Platon'un İdeal Toplum Modelinde Köleler: Kölelik,"Kilikya Felsefe Dergisi, S.1, s.44 <http://philosophy.mersin.edu.tr/21487898/14-1/14041.pdf> (Erişim Tarihi:01.11.2016)
- elebican, Özcan (1993), "Roma Egemenliği, Yurttaşlık ve Kölelik,"A.Ü.H.F.Dergisi, C.43, S.1-4, s. 309. <https://www.yumpu.com/tr/document/view/10484681/romegemenligi-yurttaslik-ve-kolelik-ceviren-prof-dr-> (Erişim Tarihi: 10.11.2017)
- Sevinç, Fatma (2008), "Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem," SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.17, s.11-32.<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/118008> (Erişim Tarihi: 20.01.2017)
- Taş, Seyhan-Günay Enver (2015), "Antik Çağ Toplularının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları," Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.12 (2), s.146. <http://www.sbd.ksu.edu.tr/article/view/5000148936/5000135462> (ErişimTarihi: 06.01.2017)

Özdemir, Yavuz (2007), “İlk Cumhuriyet ya da Sparta’yı Anlamak,”
Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi,
S.15, s. 379.

<http://edergi.atauni.edu.tr/ataunikkefd/article/view/1021004162/1021003986>

(Erişim Tarihi: 25.01.2017)

“Manas Destanı” Üzerine Araştırma Yapan Türkiyeli İlk Bilim Adamları

Abdulselam ARVAS¹

Öz

Bu makalede, “Manas Destanı” üzerine çalışan ilk Türk bilim adamları ele alınmıştır. Bu bilim adamları, “demir perde” rejimine rağmen, “Manas Destanı” hakkında bilgi edinmiş ve bunu Türkiye’de yaymıştır. Bu bilim adamlarından Abdülkadir İnan, Sovyetler Birliği döneminde Türkiye’ye gelen ve burada çalışan önemli Türkologlardan biridir. “Manas Destanı”, ilk olarak onun sayesinde Türkiye’de tanınmaya başlamıştır. A. İnan’ın konu hakkındaki araştırmaları Türkiye’de bir katalizör görevi görmüş, başka bilim adamlarının bu konuya ilgi duymasına sebep olmuş ve onların araştırma yapmasına öncülük etmiştir. Konuya ilişkin çalışmalara, hem Batı hem de Doğu’daki literatür vasıtasıyla ulaşmaya çalışan bir âlim de Fuat Köprülü’dür. Bu bilim adamı, “Manas Destanı”na olan ilgisini öğrencilerine yaptırdığı tezlerle de ortaya koymuştur. P. N. Boratav ve H. N. Atsız ise F. Köprülü’den etkilenmiş ve “Manas Destanı” hakkında bazı çalışmalar ortaya koymuştur. Tarihçi olmasına karşın B. Ögel, Kırgızların bu muazzam destanına kayıtsız kalmamış ve “Türk Mitolojisi” adlı mühim eserinde destana yer vermiştir. Öncülerin kısıtlı imkânlarla “Manas Destanı” hakkında araştırma yapması Türkiye’de bir birikim oluşturmuştur. Böylelikle A. Öztürk, T. Gülensoy ve D. Yıldırım gibi takipçiler bu mirası devralarak çalışmalarını ilerletmek için çaba sarf etmişler. Mesela Yıldırım ve Gülensoy destanın asıllarına ulaşarak bunları Türkiye’de yayımlamıştır. Neticede, bu araştırmacılar sayesinde, Türkiye’de “Manas Destanı” üzerine bir birikim oluşmuş ve sonraki araştırmacılar için önemli bir kapı aralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk araştırmacılar, Manas destanı, öncüler, muakkipler.

The First Turkey’s Scientists Research On “Manas Epic”

Abstract

In this article, the first Turkish scientists working on the “Manas Epic” were dealt with. Despite the “iron curtain” regime, they learned about the “Manas Epic” and spread it in Turkey. Abdülkadir Inan, one of these scientists, is one of the important Turkologists who came to Turkey during the Soviet Union period and worked here. Firstly, thanks to him, “Manas Destanı” has become known in Turkey. A. Inan’s research on the subject served as a catalyst in Turkey and led other scientists to be interested in this topic and led to their research. Fuat Köprülü is a scientist who tries to reach the works related to the subject and the literature in both the West and the East. This scientist has revealed that he interest in the “Manas Epic” by making a dissertations to his students. P. N. Boratav and H. N. Atsız were influenced from F. Köprülü and they have made some studies about the “Manas Epic”. Despite being a

¹ Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aarvas@karatekin.edu.tr.

Geliş Tarihi - Received: 19.08.2017

Kabul Tarihi - Accepted: 26.10.2017

historian, B. Ögel did not remain indifferent to this tremendous epic of the Kirghiz and he gave to the epic in his important work called “Turkish Mythology”. The research of the pioneers on the “Manas Epic” with limited possibilities has created an accumulation in Turkey. Thus, followers such as A. Öztürk, T. Gülensoy and D. Yıldırım took over this heritage and they endeavored to advance these studies. For example, Yıldırım and Gülensoy reached the origins of the epic and published them in Turkey. As a result, thanks to these researchers, accumulation of “Manas Epic” in Turkey has developed and an important door was opened for the next researchers.

Key Words: Turkish researchers, Manas epic, pioneers, followers.

Giriş

Kırgız Türklerine ait olan “Manas Destanı” pek çok varyanta sahip, dünyanın en uzun manzum eseridir. Bilim dünyasında *üçleme* (troloji) denilen “Manas Destanı”; Manas, oğlu Semetey ve torunu Seytek dairelerinden oluşmaktadır. Destanın konusunu Kırgızların Kıtay, Mançu, Kalmak, Moğol vb. gibi düşmanlara karşı mücadelesi teşkil etmektedir. Destan, “Manas’ın Doğuşu”, “Almambet’in Manas’a Katılması”, “Manas ile Er-Kökçö’nün Dövüşü”, “Manas’ın Evlenmesi”, “Bokmurun”, “Kös Kaman”, “Semetey’in Doğuşu” vb. gibi epizotlardan oluşmaktadır. “Manas Destanı” Türk boyları destanlarından ve mitolojisinden izler taşımaktadır. Bugün “Manas Destanı”, sözlü gelenekte hâlâ canlı olarak icra edilmektedir (Gülensoy, 2002: 9).

“Manas Destanı”, millî özellikleri itibarıyla çok renkli, kendisine has deyişlerle yoğrulmuştur. Bu destan; hem Kırgızların folklorunu, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, etnografyasını (giyim-kuşam, çadır hayatı, hayvancılık, vb.) hem de Türk dillerinin tarihi için çok değerli olan dil, edebiyat ve tarih malzemesini içermektedir. Kişi, boy, soy, oymak, nesne, cemaat adları ile özel hayvan adlarını taşıması açısından bir onomastik hazinesidir. Destanda geçen kişi, boy, coğrafi yer adları Türk halklarının genel tarihinde yer alan gerçeklerle uyumaktadır. Bu bakımdan, destan, yakın tarihe kadar yazılı eserlere sahip olmayan göçebe Kırgızların hayatını bütün yönleriyle aksettiren bir ansiklopedi olmuştur (Gülensoy, 2002: 10).

Bugüne kadar başta Kırgız ve Rus bilim adamları olmak üzere dünyanın pek çok ülkesindeki âlimler destan üzerine araştırma yapmıştır. Ç. Velihanov ile V. Radloff, “Manas Destanı”nı ilk tespit edip araştıran bilim adamlarıdır. Arthur Hatto, Karl Reichl, Remy Dor vb. batılı âlimler de “Manas Destanı” hakkında yayın yapmışlardır. Elbette Türkiyeli bilim adamları da XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren bu destanla ilgili pek çok çalışma ortaya koymuştur. İşte bu makalede, Türkiye’de “Manas Destanı” üzerine çalışma yapan bazı âlimler ve onların araştırmalarına ilişkin bilgi verilecektir. Ancak bu konu hakkında çalışma yapan çok fazla Türkiyeli araştırmacı bulunduğu için makalede sekiz bilim adamı (F. Köprülü, A. İnan,

H. N. Atsız, P. N. Boratav, B. Ögel, A. Öztürk, T. Gülensoy, D. Yıldırım) ele alınmıştır. İnan, Gülensoy ve Yıldırım hariç, diğer isimler doğrudan “Manas Destanı” üzerine çalışmamışlar. Yine de bunların hepsi konuya ilişkin çalışma yapan ilk araştırmacılar olup, belli bir döneme tekabül ederler. Biz bu şahısları “öncüler” ve “muakkipler” şeklinde tasnif ettik. Öncüler, maalesef artık hayatta değiller. Diğerlerinin ise yaşları epeyce ilerlemiştir. Bu isimlerin dışında, “Manas Destanı”nı bilimsel açıdan araştıran epey Türkiyeli araştırmacı da var ancak bu makale bazı isimlerle, özellikle de ilk araştırma yapan âlimlerle, sınırlandırıldığı için diğer simalar başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

1. Türkiye’de İlk Kuşak Araştırmacılar: Öncüler

a) **Fuat Köprülü:** 1890’da İstanbul’da doğan M. Fuat, Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa’nın soyundan gelmektedir. Edebiyat ve tarih alanında ilerlemek için hukuk öğrenimini yarıda bırakmıştır. 1910’dan sonra İstanbul’un çeşitli okullarında Türkçe ve edebiyat derslerini okutmuş, liselerin edebiyat programını düzenlemiştir. 1913 yılında İstanbul Üniversitesi Türk edebiyatı tarihi müderrisliğine getirilmiştir. İlk büyük yapıtı olan *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar* adlı kitabı 1918 yılında yayımlanmıştır. 1923’te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanı olan Köprülü, Türk tarihi ve edebiyatı konusunda önemli bir Türk mütehassısıdır. Ortaya koyduğu bilimsel araştırmalardan dolayı kendi döneminde Avrupa başta olmak üzere pek çok ülkede adı duyulmuştur. Uzun süre siyasetle de ilgilenen F. Köprülü 1966 yılında ölmüştür (Köprülü, 2004).

Fuat Köprülü’nün Manas’la İlgili Araştırmaları: Türk tarihi ve edebiyatı üzerine çok sayıda çalışması olan Fuat Köprülü “Manas Destanı”na ilgisiz kalmamış, çeşitli araştırmalarında bu destandan bahsetmiştir. Nitekim F. Köprülü’nün, “Manas Destanı” ile yakından ilgilendiği öğrencilerine yaptırdığı iki tezle (Berin 1934; Rahmi 1935) de anlaşılmaktadır. A. İsakov da bir makalesinde (İsakov, 2015: 1452) aynı kanaate varmıştır. Her ne kadar bu tezlere tarafımızdan ulaşılamasa da tezlerin Radloff’un derlediği metnin Almancadan Türkçeye çeviri olduğu farklı kaynaklarda (Yıldız 1995: 25) dile getirilmiştir. Köprülü’nün konuya ilişkin ilk düşüncesi daha 1926 yılında yayınlanmış *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde mevcuttur. Bu tarih, A. İnan’ın Türkiye’ye geldiği ilk yıllara rastlamaktadır. Muhtemelen F. Köprülü’nün ilk düşünceleri İnan’dan alınan bilgilere dayanmaktadır. Köprülü, burada Türk destanlarını coğrafi sahalara göre üçe taksim etmekte ve “Manas Destanı”nı ikinci sahaya [*Bozkır sahasında vücuda gelen mahsuller*] (Köprülü, 2002: 15) yerleştirmektedir.

Onun konuya ilişkin esas düşünceleri ise az önce bahsedilen kitabın 9. bölümünde “Manas”a ayrılan başlıkta yer almaktadır. Bu eserde yazar,

Radloff varyantından ve muhtemelen İnan'dan aldığı bilgilerden hareketle destan hakkında görüşünü ortaya koymuştur. O, "Manas Destanı"nı Karahanlılar devrine yerleştirmekte ve Manas'ı Doğu Tiyaşan'dan Anadolu'ya kadar hatırası yaşayan bir kahraman olarak değerlendirmektedir. Böylece destanın teşekkülünü XI. ve XII. asra götürmektedir. Köprülü, "*destan her ne kadar bugün sadece Kırgızlarda korunmuşsa da o, tüm Orta Asır Türklerinin müşterek eseri olabilir*" demektedir. Yazara göre, bugünkü "Manas Destanı" varyantlarında bile Manas'ın Karahanlı devletine hizmet eden bir kahraman olarak görünmesi kendi düşüncesini teyit etmektedir. Nogay ve Kalmuk kahramanlarının destana girmesi ise sonraki devrin tesirleridir. Kısaca Köprülü, "Manas Destanı"nı Müslüman ile kâfirlerin ve göçebe ile medeni hayatın mücadelesini gösteren bir eser olarak görmekte ve destanın mevzu itibarıyla XI-XII. asırlardaki çok zengin bir Türk destanı olabileceğini iddia etmektedir. Bu eserde yazar, son olarak Radloff varyantının kısa bir hülasasını vermektedir (Köprülü, 2004: 183-186).

b) Abdülkadir İnan²: Abdülkadir İnan, 1889 yılında Başkurdistan'ın Çıgay köyünde doğmuştur. Ailesi, Başkurların Ulu Katay boyunun Kazbörü koluna mensuptur (Tanyu, 1998: XV). İlköğrenimini Çıgay'da tamamlayan A. İnan, kısa bir süre Çilebinsk'teki bir medresede eğitimine devam etmiş, ayrıca Rusça dersler de almıştır. İnan, 1914 senesinde Yüksek Muallim Mektebi'nden mezun olmuş ve 1915'te müderrislik unvanını almıştır (Tülücü, 2000: 201). İnan, 1925 yılında ise Türkiye'ye gelmiştir. Çalışmalarını daha önceden bilen Fuat Köprülü, onu Türkiyat Enstitüsü'ne asistan olarak almıştır. 1927'de Zeki Velidi Togan ile birlikte *Yeni Türkistan* dergisini kurmuş, aynı yıl Türkistan Millî Birlik teşkilatında yönetici olmuştur. 1933'te Ankara'da, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nde ihtisas kâtabi sıfatıyla çalışmaya başlayan İnan aynı yıl Atatürk tarafından kabul edilmiştir. 1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulacağı sırada Atatürk tarafından çağırılarak burada profesörlük yapması teklif edilmiştir. 1944'te "İrkçılık-Turancılık Davası" nedeniyle devrin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından görevden alınmıştır. Kısa bir süre sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde tekrar işe başlamıştır. Ancak 1955'te bu görevine son verilmiştir. 1961'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nda ve 1964'te Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde çalışmıştır (Tanyu, 1998: XVII-XVIII). Folklor, Türk dini ve tarihi, etnografya, Türk lehçeleri, Türk dili gibi konularda 380'e yakın makalesi bulunan; Türk lehçeleri dışında Arapça,

² Ferhat Tamir, bir araştırmasında (Tamir, 1995: 233-239) Abdülkadir İnan'ın "Manas Destanı" hakkındaki çalışmalarıyla ilgili kısa ve genel bir değerlendirme yapsa da konuyla ilgili onun bütün eserlerini incelememektedir. Tuncer Baykara da bir çalışmasında (Baykara 1995: 45-48) "Manas Destanı'nın ülkemizde tanınması noktasında Köprülü, Togan ve İnan'ın yaptığı çalışmaların önemi üzerinde durmuştur.

Farsça, Rusça ve Almanca bilen Abdülkadir İnan 1 Ekim 1976'da Ankara'da vefat etmiştir (Tülücü, 2000: 201).

Abdülkadir İnan'ın Manas'la İlgili Araştırmaları: Türkiye'de "Manas Destanı" üzerine çalışan ilk bilim adamlarının başında Başkurt asıllı Türkolog Abdülkadir İnan gelir. Türkiye'de "Manas Destanı" ile ilgili ona ait ilk yayım ise "Kırgız Sahralarından" başlığı altında İstanbul'da (İnan, 1910) yapılmış olmasına rağmen bu araştırmanın aslı önce Orenburg'da yayımlanmıştır (İnan, 1908). Öğreten (2014) ve İsakov'un (2015) yazılarından öğrendiğimiz bu makaleye ulaşamadık. Buna karşın Abdülkadir İnan'ın, "Manas Destanı" hakkında hem makale hem de kitap düzeyinde kaleme aldığı pek çok araştırmasına ulaştık. Netice olarak bu âlimin "Manas Destanı" üzerine çok sayıda çalışması mevcuttur. Biz bunlardan bazılarını değerlendireceğiz.

A. İnan'ın bu konuya ilişkin *Manas Destanı* adıyla basılan ilk kitabı 1972 yılında çıkmıştır (İnan, 1972). Aynı eser, 1985 yılında Kültür Bakanlığı tarafından (İnan, 1985) ve 1992 yılında ise MEB tarafından (İnan 1992) tekrar basılmıştır. Bu eserin önsözünde, destanı tanıtıcı mahiyette kısa bilgiler verilmekte ancak derin bir analiz yapılmamaktadır. Nitekim burada hülasa olarak verilen bilgiler, diğer makalelerinde de mevcuttur. Esas itibarıyla bu önsözdeki bilgiler daha önceki yıllarda yayımlanan makalelere dayanmaktadır. İnan'ın, Orozbekov varyantından kısaltarak Türkçeye aktardığı bu çeviri, "Manas"ın metin olarak Türkiye'de tanınmasına yöneliktir. Değişik tarihlerde farklı kurumlar tarafından basılan bu kitap bilimsel olmaktan ziyade metin neşrine dayalı bir araştırmadır.

Esas itibarıyla, A. İnan, "Manas Destanı" hakkındaki araştırmalarına uzun bir zaman önce başlamıştır. İnan, neredeyse 40 yıl boyunca Türkiye'de bu konuya ilişkin araştırma yapan tek bilim adamıdır (Öğreten, 2014). Türkiye'de "Manas Destanı" üzerine ilk ilmî çalışmayı yapan âlim de yine Abdülkadir İnan'dır. Örneğin, onun 1934 tarihli ve Türkiye'deki ilk telif makalesi olan "Kırgız Dil Yedigârlarından Manas Destanı" başlıklı yazısı *Azerbaycan Yurt Bilgisi* dergisinin 31-32. sayısında yayımlanmıştır. Bu makalede yazar; Velihanov, Radloff, Almasy, Courteille gibi araştırmacıların "Manas Destanı"na yönelik çalışmalarına değinmektedir. Yazar, burada konuyla ilgili ciddi bilgiler içermeyen Falof ve Kuşner'in birer yazısı ile bazı Rusça gazete yazılarını tanıtır. Bu kişiler, destanın Panislamizm ve Pantürkizm gibi zararlı etkileri olduğunu yazmışlar. Ancak İnan, onların bu fikrine karşı çıkmaktadır. İnan, bu makalesinde Manas'ın coğrafi mevkilere isim olarak verilmesini ve bunun sebebini de dile getirir (İnan, 1998: 99-103). Bilim adamı, bu makaleyi 1936 yılında *Çığır* dergisinin Şubat ve Mart sayılarında "Kırgız Dil Yedigârlarından Manas Destanı" ve "Manas Destanı II" başlıkları altında yeniden yayımlamıştır (İnan, 1998: 109-113).

Abdülkadir İnan, 1936 yılında yine, *Çığır* dergisinin 37. sayısında “Manas Destanı” başlığıyla başka bir makale kaleme almıştır. Yazar, bu makalede müsteşriklerin, destanın XVI. asırda zuhur ettiği ve İslami unsurların sonradan destana girdiği düşüncelerine itiraz ederek “Manas Destanı”ndaki Şamanizm unsurlarına dikkat çekmektedir. Aile ve kabile hayatına dair parçaların eski devrin hatıralarını taşıdığını belirten A. İnan, “Bu destan göçebelere ait olduğu için destanda yerleşik hayata geçmiş unsurlar kahramanlar tarafından küçük görülüyor.” der. İnan’a göre destanda, yabancı kültüre maruz kalıp asimile olan kişiler horlanmaktadır. O, destanda “avuçta kanla doğmak” efsanesi ve “ata verilen kıymet” ön plana çıkıyor, der. Yazar, Manas’ın silah arkadaşlarına sert ama bir baba gibi davrandığını ifade ediyor. Destanda geçen Karahan’ın “Oğuz Kağan Destanı”ndaki Karahan ile aynı olduğunu vurguluyor. Bilim adamı, ayrıca “yeni neslin” daima “eski nesli” yendiğine, “şefe mutlak itaat”in pederşahi devrin ürünü olduğuna ve destanda muhteşem şairane tasvirlerin bulunduğuna işaret ediyor (İnan, 1998: 114-117).

Abdülkadir İnan’ın 1941 yılında *Varlık* isimli dergide yayımlanan başka bir yazısı ise “Manas’ta İdeoloji ve Kahramanlar” başlıklı makalesidir. A. İnan, bu araştırmasında bazı Rus Türkologlarının “Manas Destanı”nı Panislamizm ve Pantürkizm ideolojisinden dolayı zararlı görmelerini eleştirmekte ve her ne kadar destanda böyle unsurlar bulunsa da onların çok kuvvetli olmadığını dile getirmektedir. Üstelik Manas’ın hem Türk hem de Müslüman ülkelere saldırdığını ifade ederek, bu destanda her devrin ideolojisi bulunduğunu belirtmekte ve bu düşüncüyü destekleyecek örnekler sunmaktadır (İnan, 1998: 118-120).

Yazar, *Varlık* dergisinin aynı yıl ve aynı cildinde “Manas Destanı’nda Aş-Yog Merasimi” başlıklı bir başka makale daha yayımlamıştır. Bu çalışmada, Kırgız-Kazaklardaki aş töreninden bahsedilmekte, bu törenlerin çok masraflı olmasına rağmen sosyal açıdan pek önemli olduğu vurgulanmakta, ölüsü için bu töreni yapmayanların toplumdan izole edildiği söylenmekte ve bu yüzden insanların toplum nezdinde şerefi servete tercih ederek bu töreni mutlaka yaptıkları dile getirilmektedir. Ayrıca aş töreninin belli bir noktadan sonra matemden ziyade bir eğlence ve bayrama dönüştüğü ve çeşitli kaynaklardan aş ile yog kavramlarına yönelik bilgiler verilerek bazı oryantalistlerin de bu hususa dikkat çektiği ifade edilmektedir. Daha sonra Radloff ve Velihanov varyantının Bokmurun epizodundaki aş törenine değinilmekte ve Han Kökötöy üzerinden aş törenine yönelik örnekler verilmektedir (İnan, 1998: 121-124).

Bu âlim, yine, *Varlık* dergisinin 1941 tarihli 18. sayısında “Manas Destanı’nda Görülen Muhtelif Tabakalar” başlıklı makaleyi kaleme almıştır. Makalede araştırmacı, “Manas Destanı”nın karışık bir konu olarak görüldüğünü belirtip, bunun sebebi ise “*Kırgızlar tarihî süreçte çok farklı*

kültür ve medeniyetlerle ilişki içerisine girmiş ve destan XIX. asra kadar tespit edilememiştir” der. Destan dikkatlice incelenince bu unsurların tespit edilebileceğini belirterek bazı örnekler verir. Mesela XIV. ve XVI. asırdaki tarihî tabakaların (Altınorda ve Oyrat-Kalmuklar devri), destandaki dizelere yansıdığını söyler, ayrıca İslami unsurların da kolaylıkla tespit edilebildiğini yazar. Ona göre destandaki eski unsurlar ise ekzogami gibi “eski devirden kalma evlilik”, eski Türk kültüründen kaynaklı “defin merasimi” ve anaerkil dönemle bağlantılı “baba-oğul mücadelesi” vb. unsurlardır. Ayrıca kırk çorodan (yiğit) biri olan “Aco” isimindeki kahramanın IX. yüzyıl Kırgız reislerine verilen unvandan kaynaklandığını belirtir (İnan, 1998: 161-164).

A. İnan’ın konuyla ilgili önemli bir çalışması daha var. Bu çalışma, 1942 yılında *Türk Yurdu*’nun 8. sayısında yayımlanmıştır. Yazıda esas itibarıyla, Radloff’tan sonra, dört yüz bin mısra olarak derlenen yeni bir “Manas Destanı” varyantı³ ele alınmaktadır. Yazar, 1941’de Moskova’da Rusça olarak yayımlanan bu varyanta ait “Büyük Sefer” epizodu dolayısıyla bu yazıyı kaleme almıştır. İnan, 159 sayfalık Rusça bu eserin tümünden ziyade “Büyük Sefer” epizodunun çok genel ve kısa bir hülasasını Türkçe olarak vermektedir. Rusça yayımlanan bu epizodun müellifleri E. Mozolkov ve Djakisev’dir. Bu yazarlar, çalışmanın başına “Manas Destanı”nı okuyuculara tanıtan bir mukaddime ve sonuna ise Rusçaya tercüme edilemeyen Kırgızca kelime ve terimler için bir sözlük koymuşlar. A. İnan, Rusça yayımlanan “Büyük Sefer” epizodunun hülasasını vermeden önce Tanrı Dağları’nın (Tiyaşan) güzelliğinden, burada yetişen Kaşgarlı Mahmut, Balasagunlu Yusuf gibi eski ve ünlü Türk müelliflerden bahsederek, Tanrı Dağları’nın kutsiyetini vurgulamaktadır. Ve ona göre Kırgızların uzun süre boyunca “Manas Destanı”nı muhafaza etmesinin sebebi de bu topraklardır. Daha sonra “Manas Destanı”nı ilk araştıran Velihanov, Radloff ve Almasy’den kısaca söz edip “Büyük Sefer” epizodunun Türkçe hülasasını vermektedir (İnan, 1998: 104-108).

İnan’ın konuyla ilgili ve uzun soluklu son yazısı ise 1959 yılında “Manas Destanı Üzerine Notlar” adıyla *Belleten*’de çıkmıştır. Burada ilkin Franel, Velihanov, Radloff, Almasy gibi ilk “Manas Destanı” araştırmacılarından ve onların çalışmalarından kısaca bahseden âlim, Bolşevik Devriminden sonra Rus bilim adamları teşvikiyle Kırgızların “Manas Destanı” derlemelerine önem verdiğini ve derledikleri destan metinlerini neşrettiklerini ama yeni derlemelere rağmen destanın tam teşekküllü bir metninin yayımlanmadığını belirtmektedir. Yazara göre bunun altında bazı Rus bilim adamı ve gazetecilerin gereksiz siyasî kaygıları yatmaktadır. Onlar Panislamizm ile Pantürkizm ideolojilerini bahane ederek bunlara engel

³ İnan’ın diğer makaleleri, özellikle “Manas Destanı Üzerine Notlar” makalesi (1998: 131), dikkatle incelendiğinde bu yazıda bahsedilen “Büyük Sefer” epizodunun bulunduğu varyant S. Karalayev varyantıdır.

olmaktadırlar. Oysa A. İnan, böyle boş siyasi düşüncelerin yersiz olduğunu bilimsel açıdan verdiği pek çok örnekle bu makalede açıklamaktadır. İnan, müteakiben destanın kökeni meselesini ele almakta ve destanın VI. asra kadar giden tarihî süreçteki serüvenini çeşitli âlimlerin görüşlerinden hareketle özetlemektedir. Böylelikle “Manas Destanı”nın tarihî tabakalarından bahsetmektedir. Yazar, daha sonra ünlü *manasçılardan* kısaca söz etmekte, destanı icra edenlere verilen isimleri (manasçı, ırçı) açıklamakta ve “Manas” adının menşei hakkında bilgi vermektedir. İnan, makaleyi Radloff’un varyantını özetlemek suretiyle bitirmektedir. A. İnan, o güne kadar yayımlanmış en önemli tam metin olduğu için Radloff varyantını makalesine aldığı söylenmektedir (İnan, 1998: 125-160).

Abdülkadir İnan’ın başta “Türk Destanlarına Genel Bir Bakış” (1998: 220), “Türk Destan ve Masallarında Kırklar Motifi” (1998: 238) gibi makaleleri olmak üzere diğer pek çok yazısında da yeri geldikçe “Manas Destanı”ndan bahsettiği görülmektedir. Bu durum İnan’ın söz konusu destana çok değer verdiğini göstermektedir.

c) Hüseyin Nihal Atsız: H. Nihal Atsız, 1905’te İstanbul’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul’daki çeşitli okullarda yaptı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne yazıldı. Bu fakülteyi 1930 yılında bitirince, Türkiyat Enstitüsü’nde, hocası M. Fuat Köprülü’nün asistanı oldu. H. N. Atsız, önce Malatya Ortaokulu’nda Türkçe, daha sonra Edirne Lisesi’nde Edebiyat hocalığına tayin edildi. Orhun ve Atsız Mecmua adlı iki önemli dergi yayımladı (1931-1934). Savunduğu Türkçü fikirleri ama özellikle de Orhun Mecmuası’nın 9. sayısındaki resmî tarih Devlet okullarının yanı sıra bazı özel okullarda da öğretmenlik yaptı. *Türk Tarihi Üzerinde Toplamalar* ve *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı ilmî kitaplar yayımladı. Tek parti iktidarının son yıllarında, yeniden öğretmenliğe tayin edildi. Fakat kendisine öğretmenlik hakkı tanınmadı. Süleymaniye Kütüphanesi’nde uzman olarak görevlendirildi. 1951 yılında Haydarpaşa Lisesi edebiyat öğretmenliğine atanan Atsız, burada iki yıl görev yaptı. Daha sonra Ankara’da verdiği bir konferans nedeniyle öğretmenlikten alındı ve Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki görevine iade edildi. Burada 17 yıl çalıştıktan sonra 1969’da emekliye ayrıldı. Atsız, 11 Aralık 1975’te öldü (Atsız, 1997a).

Hüseyin Nihal Atsız’ın Manas’la İlgili Araştırmaları: H. Nihal Atsız, bazı araştırmalarında detaylı olmasa da “Manas Destanı” hakkında bilgi vermiştir. Büyük ihtimalle onun konuya ilişkin düşünceleri hocası Köprülü’den etkilenme neticesinde ortaya çıkmıştır. Nitekim Hüseyin N. Atsız’ın *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde “Manas Destanı”na değinmekte ve Köprülü gibi destanı Karahanlılar devrine yerleştirmektedir. O, “Manas Destanı”nın Karahanlılar devrindeki sosyal, kültürel, dinî hadiselerin

tesiriyle doğduğunu söyler. Ona göre, Türkler İslamiyet'i benimseyince ilk olarak "Manas Destanı"nı meydana getirmişler, onun için de bu ürün Uygurlara ait "Göç Destanı"nın bir devamı sayılabilir. Kitabında Köprülü'nün düşüncelerini tekrar eden Atsız, destanın kısa bir özetini vermektedir. Özeti ise hangi esere dayanarak yaptığı belli değildir (Atsız, 1997a: 139-140). Bunun dışında yazarın 1951 yılında *Orkun* dergisinde yayımlanan "Türk Destanı" başlıklı yazısında Türk destanıyla ilgili problemleri sayarken "Manas Destanı"na da bir cümleyle değindiği görülmektedir (Atsız, 1997b: 126). Öyle anlaşılıyor ki yazar, konu hakkında detaylı bilgiye sahip değil. Yine de H. N. Atsız, milliyetçi duygular neticesinde popüler bilgilerden hareketle "Manas Destanı"na ilgisiz kalmamıştır.

d) Pertev Naili Boratav: Meşhur Türk halkbilimcilerinden biri de Pertev Naili Boratav'dır. 1907'de Darıdere'de doğan Boratav 1927'de İstanbul Erkek Lisesini, 1930'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. 1931-1932'de Fuat Köprülü'nün asistanlığını yaptı. 1941'de *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* teziyle doçent oldu. 1948'de profesörlüğe yükseldi. 1948'de Halk Edebiyatı Kürsüsü kapatılınca yurtdışına gitti. ABD, Almanya ve Fransa'da çalıştı. 1940'lı yıllarda, Behice Boran'ın *Yurt ve Dünya* adlı dergisini yönetti. Stanford Üniversitesi Türkiye Bölümünü kurdu. Paris'te uzun yıllar CNRS'de çalıştı. 1998'de hayatını kaybetti. Türk folklor araştırmalarının önemli ismi Boratav masal, halk hikâyesi, çocuk oyunları, türküler, şarkılar, fıkralar vb. gibi çok sayıda malzemeden oluşan zengin bir arşiv kurdu. 1998 yılında vefat eden Boratav'ın yöntemleri halkbilimciler tarafından hâlâ örnek alınmaktadır (Alçıoğlu, 2012: 2).

Pertev Naili Boratav'ın Manas'la İlgili Araştırmaları: F. Köprülü'nün diğer bir öğrencisi olan Pertev N. Boratav da "Manas Destanı"na ilişkin bilgi vermiştir. Onun 1939'da, bir konferansta çok detaylı olmasa dahi konuya ilişkin bilgi verdiği ve "Manas Destanı"yla ilgili ilginç görüşler sunduğu görülmektedir. O, "Türk Destanları Tetkikinin Bugünkü Vaziyeti ve Vardığı Neticeler" başlıklı bu konferansta Türk destanıyla ilgili neşriyat ve başlıca safhaları, destan ve hususi olarak Türk destanı meselesi karşısında araştırmacıların aldığı tavrı ele alır. Boratav genel anlamda destan hakkında bilgi vermekte ve günümüzde destanların romana dönüştüğünü belirtmektedir. Pertev N. Boratav, aslında Türk destanlarına yönelik bilgileri Togan ve Köprülü gibi yazarların araştırmalarından istifadeyle özetlemektedir. P. N. Boratav, konuşmasında sadece Türk destanlarını kendi içinde mukayese etmiyor, onları aynı zamanda diğer milletlerin destanlarıyla da karşılaştırıyor. Karşılaştırmada, özellikle "Manas Destanı"na başvuruyor. Homer, Kalavela gibi destanlara ait problemlerin "Manas Destanı" ile

aydınlığa kavuşacağını örneklerle açıklamaya çalışıyor. Radloff'tan hareketle destan hakkında bilinenleri tekrar eden yazar *manasçılardan* da bahsetmektedir. Manas'ın, Satuk Buğra Han ile ilgisini kuran Boratav, kanaatimize göre, destanı Karahanlı dönemine çıkarmakla (Boratav, 1991: 71-87) F. Köprülü'nün düşüncelerini tekrarlamış oluyor.

e) Bahaeddin Ögel: Esas adı Mehmed Bahaeddin olan Ögel, 1923'te Elazığ'da dünyaya gelmiştir. Ögel, ilk ve ortaokulu memleketinde, lise tahsilini ise 1940 yılında Malatya'da tamamlamıştır. 1941 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümüne kaydolmuş Ögel, 1945 yılında buradan mezun olmuştur. 1945 yılında Erzurum Lisesi tarih öğretmenliğine atanmıştır. 1948 yılında DTCF'ye asistan olarak giren âlim, aynı yıl doktor unvanını almıştır. Hamburg Üniversitesi'nde ilmî araştırmalarda bulunan B. Ögel, 1955 yılında doçent olmuştur. 1959-1964 yılları arasında Almanya, Tayvan ve Japonya'da çeşitli üniversitelerde görev alan Ögel, 1965 yılında profesör olmuştur. Bahaeddin Ögel, DTCF'de çok sayıda idari görevler yanında çeşitli ilmî kurul, komisyon ve jürilerde görev almış, 1989 tarihinde ise ölmüştür (Gündoğdu, 1995: 321).

Bahaeddin Ögel'in Manas'la İlgili Araştırmaları: “Manas Destanı” hakkında çalışma yapan öncü isimlerden biri de Bahaeddin Ögel'dir. B. Ögel, *Türk Mitolojisi* adlı kitabının X. bölümünü “Manas Destanı”na ayırmıştır. Ögel, burada Jirmunskiy başkanlığında yayımlanan “Manas Destanı” adlı bir kitaptan söz etmekte ve Rusların bu destanı birkaç kez yayımlamasına rağmen en orijinal varyantın Radloff'a ait olduğunu belirtmektedir. O, Kırgızca metinlerin tercümesi ile özet halindeki parçaları çalışmasında kullandığını ifade etmektedir. Araştırmacının bu yazısındaki amacı ise “Manas Destanı”nın Türk kültürünü, mitolojisini, dinini ilgilendiren kısımlarını ele almaktır. Bilim adamı bu çalışmasında Türk mitolojisi bağlamında “Manas Destanı”nı incelemeye ve özellikle Manas ile Oğuz Kağan'ı mukayese etmeye çalışıyor. Ancak yazar, bu mukayeselerde çelişkili ifadeler kullanır. Örneğin yazısının bir yerinde “Manas Destanı”nı, “Oğuz Kağan Destanı”nın bir devamı olarak görürken başka bir sayfada ise bunun tersini ifade eder. Yine yazara göre “Manas Destanı”, “Oğuz Kağan Destanı”nın kötü bir taklididir. Öyle anlaşılıyor ki Ögel “Manas Destanı” hakkında ne konu ne de yapı açısından doğru bilgilere sahiptir. Üstelik bundan dolayı “Manas Destanı”na yeteri ehemmiyeti vermemekte ve destanı küçümsemektedir. B. Ögel'in, özellikle, hem “Manas Destanı”nı “Oğuz Kağan Destanı”yla mukayese etmesi hem de bu mukayesenin doğru olmadığını ifade etmesi kendi kendisiyle çeliştiğini göstermektedir.

Yine âlim, destanın bazı kısımlarını analiz ederken de bazı hatalara düşmüştür. Örneğin bilim adamı, Manas'ın ilk iki eşini düşmandan ganimet olarak aldığını, Kanıkey ile ise görücü usulü evlendiğini ve bu evliliğin normal olduğunu yazmaktadır. Oysa bu hususu Abdülkadir İnan daha önce

kaleme aldığı yazılarında bilimsel bir şekilde açıklamıştır. Demek ki yazar, A. İnan'ın bu makalelerini görmemiş yahut görmezden gelmiştir. Bahaeddin Ögel, “Manas, Müslümanlığın sembolüdür” şeklindeki tek olumlu görüşünü ise hemen akabindeki cümlelerle reddetmektedir. Hele “Köz-Kamanlar” ile ilgili fikirleri B. Ögel'in destanın konusunu bile doğru anlamadığını düşündürmektedir. Kısaca yazar, “Manas Destanı” hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı için destana önem vermemiş ama Türk mitolojisinin eksik gördüğü bazı kısımlarını bu destanla giderebileceğini düşünmüş ve bu yüzden ondan bahsetmiş, denebilir. Ögel'in “Manas Destanı” üzerine doğrudan bir araştırma yapmadığı için bu hatalara düştüğü söylenebilir. Araştırmacı bu yazısında Manas'ın tarihî kişiliği ile destanda geçen yer ve kişi adlarını kitabın ayrı bir bölümünde değerlendirdiğini söyler. Oysa kitapta böyle bir bölüm de yoktur. Yazar, araştırmasında Radloff varyantını kullanmış, ondan hareketle “Manas Destanı”nı kitabında özet olarak vermiştir (Ögel, 1993: 495-547).

Bahaeddin Ögel, yine bu kitabının VII. bölümünde “Manas Destanı” üzerine bilgi vermektedir. Burada önce kısa olarak Kırgızların üç kola ayrıldığı, böylece destanın Nogay dönemiyle ilgili olduğu söylenmekte ve Kırgızların Almanbet sayesinde Oyratları yendiği dile getirilmektedir. Bu bölümde üzerinde esas durulmak istenen husus ise Almanbet'in Oğuz Kağan'la mukayese edilmesidir. Oğuz nasıl ki babasını öldürdüyse Almanbet de aynısını yapmıştır. Fakat bu detay dışında bir mukayese yapılmamıştır. Bunun yerine çok kısa olarak Kırgızlar için “sakal bırakmanın, diyet ve cezanın önemi” gibi İslami etkilere ve “giyim, 12 ayda doğma, kızıl ince ruh” gibi Şamanist geleneklere değinilmiştir. Son olarak Radloff varyantından hareketle bu epizot özetlenmiştir (Ögel, 1993: 300-311).

2. İkinci Kuşak Bazı Araştırmacılar: Muakkipler

a) **Ali Öztürk:** Ali Öztürk, 1929 yılında Erzurum'un İspir ilçesinde doğdu. 1948 yılında Pulur Köy Enstitüsü'nü bitirdikten sonra Ankara'da Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Edebiyat Bölümü'nde yüksek tahsilini tamamladı. Uzun yıllar lise ve muadili yüksekokullarda Türk tarihi ve Türk edebiyatı derslerini okuttu. 1965-1966 yıllarında devlet tarafından gönderildiği Münih Üniversitesi'nde (Almanya) edebiyat ve öğrenimi üzerine çalışmalarda bulundu. *Ötüken Türk Kitabeleri* isimli eserini 1973 yılında yayımlayan Öztürk'ün, *Çağlar İçinde Türk Destanları* ve *Türk Anonim Edebiyatı* adlı iki kitabı daha bulunmaktadır. Birinci çalışmanın ilk baskısı 1980 yılında yapılmıştır (Öztürk, 2000).

Ali Öztürk'ün Manas'la İlgili Araştırmaları: Ali Öztürk'ün çoğu araştırmacı gibi “Manas Destanı” üzerine doğrudan bir çalışması

bulunmamakla beraber *Çağlar İçinde Türk Destanları* isimli eserinin bir bölümünü bu destana ayırmıştır. Burada Öztürk, evvela Kırgızlar hakkında genel tarihî bilgiler vermekte ve “Manas Destanı”nın IX-XX. asır gibi bir tarihi süreçte ortaya çıktığını ifade etmektedir. Öztürk, kaynak belirtmeden Franel, Velihanov, Radloff, Almasy gibi “Manas Destanı”nın ilk araştırmacıları hakkında malum bilgileri yenilemektedir. Büyük ihtimalle Öztürk, İnan’ın çalışmalarından yararlanmışır. Nitekim konuyla ilgili verdiği bilgiler büyük ölçüde İnan’ın ifadelerine benzemektedir. Hatta bu destanın Ruslar tarafından görülen tehlikeli etkileri neredeyse İnan’dan alınmış gibidir. Yazar, daha sonra F. Köprülü’nün görüşlerini aynen aktarmakta, Radloff varyantına göre destanın bölümlerini vermektedir. Orozbekov, Radloff, Velihanov, Bekmurat ve Karalayev varyantları hakkında çok kısa bir hülasa veren yazar, daha sonra Radloff ve Orozbekov varyantlarının kısa bir mukayesesi yapmıştır. Konuyla ilgili yeni bir bilgi vermeyen ve farklı bir düşünce belirtmeyen Öztürk’ün destan hakkında bilgi verdiği diğer başlıklar “Manas Destanının Kaynakları”, “Destana Göre Manasın Kişiliği”, “Manas Destanında Şamanizm ve İslamiyet’in İzleri”, “Manas Destanının İç Yapısı”dır. Yazar son olarak hangi varyant olduğunu ifade etmediği destanın bir özetini çalışmasına eklemiştir (Öztürk, 2000: 264-317).

b) Tuncer Gülensoy: Tuncer Gülensoy, 1939 tarihinde Uşak’ta dünyaya geldi. İlkokulu Uşak, Ankara ve İstanbul’da; ortaokulu İstanbul, Zonguldak ve Eskişehir’de; liseyi ise Eskişehir ve Uşak’ta tamamladı. 1960-1961 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü’ne girdi. 1964 yılında Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden mezun oldu. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nde “İlmî uzman” olarak çalıştı (1963-1974). 1967 yılında Ahmet Temir’in yanında doktora çalışmasına başladı ve 1970 yılında doktorasını bitirdi. 1974’te DTCF’ye asistan olarak atandı. 1979 yılında Doçent oldu. 1989 yılında Profesör olan Gülensoy, aynı yıl Ağustos ayında Erciyes Üniversitesi’ne geçti. 1998-2000 tarihleri arasında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinde çalıştı. İki yıllık süre içinde Kırgızca ile ilgili olarak yazdığı altı eserden dolayı “Kırgız Tili Koomu” ve “Ruhaniyat Derneği” tarafından “Şeref Ödülü” ile ödüllendirildi (Gülensoy, 2000). Emekliye ayrılan yazar, bilimsel çalışmalarına devam etmektedir.

Tuncer Gülensoy’un Manas’la İlgili Araştırmaları: Tuncer Gülensoy da “Manas Destanı” hakkında araştırma yapan Türk bilim adamlarından biridir. “Manas Destanı: Manas” başlıklı ilk araştırması 1995 yılında sunduğu bir bildiri olup, 1997’de yayımlanmıştır. Yazarın, “Manas Destanı” ile ilgili pek çok makale ve bildirisi bulunmaktadır. Bunlar “Manas Destanında Medeniyet Unsurları”, “Manas Adı Üzerine”, “Radloff Varyantı

Manas Destanı'nın Yeni Bir Yorumu", "Manas Destanında Medeniyet Unsurları ve Günlük Hayat" başlıklarını taşımaktadır. Yazar, bu çalışmalarında dile getirdiği fikirlerini 2002 yılında yayımladığı *Manas Destanı Türkiye Türkçesi İle* adlı kitabının girişinde tekrarlamaktadır. Onun için Gülensoy'un sadece bu araştırması hakkında bilgi verilecektir.

Gülensoy, bu kitapta evvela "Manas Destanı"nın dairelerinden ve içerdiği epizotlardan bahsetmektedir. Ona göre destandaki yer, kişi vb. adlar etnografik bilgiler içermektedir. Destan konu olarak Kalmuk, Kıtay, Uygur vb. halklarla savaşmanın yanı sıra iç mücadeleleri de barındırmaktadır. T. Gülensoy, destandan bahseden ilk kaynağın *Mecmu'u't-Tevarih* olduğunu söyler. Bilim adamı "Manas Destanı"nın ilk teşekkülü ve müteakiben de oluşum tabakaları üzerine bilgi verir. Bilim adamı, Sovyetlerde destanın yasaklandığını belirttikten sonra onun hakkında yapılan çalışmalardan bahseder. "Manas Destanı"nın icra eden anlatıcıların, destanı bilme düzeylerine göre aldığı isimlerden söz eder ve önemli *manasçılar*ı belirtir. Ayrıca burada destanın kollarını ve bunların özetini verir. Manas adının menşei ve başka varlıklara isim oluşu üzerinde duran yazar son olarak destandaki medeniyet unsurlarını etnografya, folklor, adbilim vb. açılardan tahlil etmiştir (Gülensoy, 2002: 9-25). Az önce de belirttiğimiz gibi yazarın diğer makale ve bildirilerinin özeti mahiyetinde olan bu kitabın girişindeki bilgiler bilinenleri tekrar etmiştir.

c) Dursun Yıldırım: Dursun Yıldırım, 1946 yılında Rize'de doğdu. İlk ve orta tahsilini Nilüfer Hatun İlkokulu'nda tamamladı. 1963 yılında Kabataş Erkek Lisesi'ni bitirdi. Yıldırım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1968 yılında mezun oldu. Aynı bölümde, doktora programında tez çalışmasına başladı ancak 1969 yılında Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi (Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi) Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nce açılan sınavı kazanarak akademik hayatında yön değiştirdi. Böylece Şükrü Elçin'in yanında Türk Halk Bilimi alanında doktora yaptı. *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar* adlı çalışmayla 1975 tarihinde doktora derecesi aldı. 1975 tarihinde yurtdışına çıkan Yıldırım, University of Washington'da misafir öğretim üyesi statüsünde çalıştı. *Manas Destanı ve Köketay Hanning Erteğüsü* adlı tezi ile 1980 yılında doçent unvanı aldı. 1985 yılında ise profesör oldu (Özarlan ve Çobanoğlu, 1998: XIII-XVI). Emekli olan Yıldırım, Türk kültürüyle ilgili çalışmalarını devam ettirmektedir.

Dursun Yıldırım Manas'la İlgili Araştırmaları: Dursun Yıldırım'ın konuyla ilgili doğrudan sadece bir araştırması olup bu onun doçentlik tezidir. Araştırmacı tezinde "Köketay Han'ın Aşısı" epizotu üzerine çalışmıştır (Yıldırım, 1979). Kısaca Yıldırım, bu çalışmada Ç. Velihanov'un derlediği "Köketay Hanın Erteğisi" epizotunu tahlil etmiş ve destanın bu bölümünü

Latin alfabesine aktarmıştır (Yıldız, 1995: 25). Ancak bu tez kitap olarak yayımlanmamıştır. Naciye Yıldız'ın (1995: 21) eserinden aldığımız bilgilere göre Yıldırım, bu çalışmada “Kökötöy Han'ın Ertegesi”nin Kırgızca derlenmiş orijinal metninin uzun müddet ortaya çıkmadığını, yaklaşık bir asır sonra A. Margulan tarafından bulunarak 1973 yılında Kazakçaya aktarılıp neşredildiğini ve aynı metin üzerinde 1977'de A. Hatto'nun bir değerlendirme yaptığını belirtmektedir. Yine Yıldız'ın çalışmasından öğrendiğimiz kadarıyla Yıldırım, Kırgız İlimler Akademisi'nde Manas'ın 18, Semetey'in 21 ve Seytek'in ise 8 varyantı bulunduğunu belirtmektedir (Yıldız, 1995: 24). Bu çalışmanın dışında, Yıldırım'ın “Manas Destanı”na yönelik doğrudan herhangi bir çalışma yapmadığı ancak “Türk Kahramanlık Destanları” adlı makalesinde “Manas Destanı”na genel ifadelerle değindiği görülmektedir (Yıldırım, 1998: 149-157).

Sonuç

Bu makalede, Türkiye'de “Manas Destanı”nı araştıran F. Köprülü, A. İnan, H. N. Atsız, P. N. Boratav, B. Ögel gibi öncü isimler ile A. Öztürk, T. Gülensoy, D. Yıldırım gibi sonraki kuşak araştırmacılar ele alınmıştır. İlk beş isim “Türkiye'de İlk Kuşak Araştırmacılar: Öncüler”, diğerleri ise “İkinci Kuşak Bazı Araştırmacılar: Muakkipler” şeklinde tasnif edilmiştir. Bu müdekkiklerin önce kısa bir biyografisi verilmiş, sonra da onların “Manas Destanı” hakkındaki çalışmaları tanıtılmış ve müteakiben de bu çalışmaların içeriği analiz edilmiştir. Neticede bu âlimlerin “Manas Destanı”nı değişik sebeplerle araştırdığı anlaşılmıştır. Örneğin Köprülü ve İnan'da Türkçülük düşüncesi hâkimdir ancak onlar konuya duygusal değil bilimsel açıdan yaklaşabilmişler. Boratav da bilimsel yönden meseleyi ele alabilmiştir. Atsız ve Ögel'de ise Türkçülük hareketi dolayısıyla milliyetçi duyguların ağır bastığı görülmektedir. Muakkipler ise öncülerin birikimden faydalanmak suretiyle meseleyi objektif incelemeye gayret etmişler, denebilir. Bunların içinde Abdülkadir İnan, en bilimsel ve en fazla araştırmayı yapan âlimdir. Bunun sebebi de onun Rusçayı çok iyi bilmesi ve destan hakkındaki birinci dereceden kaynaklara ulaşmasıdır. Bazı araştırmacılar ise bilinenleri tekrarla yetinmiştir.

Elbette, bu isimlerin dışında, “Manas Destanı” hakkında araştırma yapan epey Türkiyeli bilim adamı var. Mesela Hayrettin İvgin, Fikret Türkmen, Emine G. Naskali, Naciye Yıldız vb. gibi daha ismini sayamadığımız onlarca araştırmacı “Manas Destanı”na yönelik önemli çalışmalar yapmıştır. Ancak bu araştırmacıların çalışmaları, başka bir makalede değerlendirilmek üzere burada ele alınmamıştır. Bunun sebebi ise bütün bu isimlerin bir makalenin sınırlarını aşmasıdır. Böylelikle konu üzerine çalışan isimler sınırlandırılmış ve bu araştırmaya dâhil edilmemiştir. Netice itibarıyla bu makalede, “Manas Destanı” ile ilgili çalışma yapan

âlimlerin araştırmalarını bilimsel açıdan tahlil etme gayreti sarf edilmiştir. Bu amaçla başka araştırmaların yapılması Türkiye’de ‘‘Manas Destanı’’ hakkında önemli eleştirel bir literatürün oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Alıoğlu, E. (2012). Türk halk edebiyatının ve halk biliminin koca ınarı Pertev Naili Boratav. *Akademik Bakış Dergisi*, S. 32, s. 1-12.
- Atsız, H. N. (1997a). *Türk edebiyatı tarihi*. İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- Atsız, H. N. (1997b). *Türk tarihinde meseleler*. İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- Baykara, T. (1995). Türkiye’deki ilk manas araştırmacıları-M. Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Abdülkadir İnan. *Manas 1000 Bişkek Bildirileri* (Yayına Hazırlayan: Oğn Atilla Budak). 26-31 Ağustos 1995. Ankara: AKM Yayınları, s. 45-48.
- Berin, ř. (1934). *Halk edebiyatı numuneleri: manas destanı (Radloff’tan tercüme)*. Yayımlanmamış Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Boratav, P. N. (1991). *Folklor ve edebiyat-u*. Adam Yayınları, İstanbul.
- Gülensoy, T. (1996). Radloff varyantı manas destanı’nın yeni bir yorumu. *Milli Kültür Araştırmaları-50. Kültür Ve Sanat Yılında Dr. Mehmet nder’e Armağan* (Haz. Mehmet Yardımcı). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, T. (1997). Manas adı zerine. *İçel Kültürü*, C. 10, S. 54, s. 37-38.
- Gülensoy, T. (2002). *Manas destanı (Türkiye Türkçesi ile)*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gündoğdu, A. (1995). Prof. Dr. Bahaeddin Ögel. *A..D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 28, s. 221-230.
- İnan, A. (1908). Kıręız dalasından (Aus den kirgisisehen steppen). *Vakit*, Orenburg.
- İnan, A. (1910). Kıręız sahralarından. *Taarif’ul Müslimin*. S. 12.
- İnan, A. (1972). *Manas destanı*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Türk Kültürü Kaynak Eserleri. MEB Yayınları, İstanbul.
- İnan, A. (1985). *Manas Destanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1992). *Manas destanı*. MEB Yayınları, İstanbul.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve incelemeler-1*. TTK Yayınları, Ankara.

- Köprülü, M. F. (2002). Millî Türk destanı. *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* (Haz. S. Sakaoğlu-A. Duymaz). Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Köprülü, M. F. (2004). *Türk edebiyatı tarihi*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi-ı*. TTK Yayınları, Ankara.
- Öğreten, A. (2014). Türkiye’de manas destanı üzerine yapılan ilmi araştırmalar üzerine bir değerlendirme. *Kırgız Tili cana Adabiyatı*, S. 27.
- Özarlan, M.-Çobanoğlu Ö. (1998). *Prof. Dr. Dursun Yıldırım armağanı*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara.
- Öztürk, A. (2000). *Çağlar içinde türk destanları*. Alioğlu Yayınevi, İstanbul.
- Rahmi, M. (1935). *Dede korkut ve manas'ta bazı benzeyişler*. Yayımlanmamış Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Tamir, F. (1995). Prof. Abdülkadir İnan’ın manas destanı üzerine tahlilleri. *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 233-239.
- Yıldırım, D. (1979). *Köketaş hanın ertegüsü*. Yayımlanmamış Doçentlik Tezi. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara.
- Yıldırım, D. (1998). Türk kahramanlık destanları. *Türk Bitiği*. Akçağ Yayınları, Ankara.

Harp Edebiyatı-Mersiye İlişkisi ve Çankırlı Mecbur Efendi'nin Bir Mersiyesi¹

İbrahim AKYOL*

Öz

Türk tarihindeki savaşlar, edebiyata “harp edebiyatı” olarak yansımaktadır. Bundan dolayı, savaşların ardından yakılan ağrıların, yazılan mersiyelerin yeni bir bakış açısıyla gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu edebî türlerde savaşların insanlar üzerindeki etkilerini canlı tablolar halinde bulmak mümkün olmaktadır. Çankırlı Ahmet Mecbur Efendi, 1269/1852’de Çankırı’nın Alibey mahallesinde doğmuştur. O, hem batı tarzı mekteplerde hem de medreselerde eğitim görmüştür. Kendi adıyla anılan medreseyi kurmuş ve burada müderrislik yapmıştır. Mutasavvıf bir şahsiyet olup aynı zamanda mesnevihandır. 1335/1919’da vefat etmiş ve Çankırı-Sarıbaba’daki aile mezarlığına defnedilmiştir. Onun oğlu Abdullah Nâbî, Çanakkale cephesinde bulunmuş ve 1331/ 1915’de Arıburnu’nda şehit olmuştur. Babası, oğluna yazdığı Nâbî redifli 21 beyitlik gazel-i müzeyyel nazım şekliyle yazdığı bu mersiyede, duyduğu acıyı, hasreti ve şehâdetinden dolayı yaşadığı gururu anlatmıştır. Mersiye, 16 yıldır oğluna hasret kalan bir babanın, oğlunun şehit haberini aldıktan sonra yaşadığı acının belgesidir. Her beytin sonunda “Nâbî” diyerek tekrar yapması adeta “oğlum” diye ağlayan bir babanın hıçkırıklarıdır. Mersiye türünün başarılı örneklerinden olan bu gazel-i müzeyyel, özellikle Çanakkale savaşlarının Anadolu’da yaşayan ve çocuğunu şehit veren aileler üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Harp edebiyatı, Mersiye, Arıburnu, Mecbur Efendi, Abdullah Nabi

Relations Between War Literature And The Genre Elegy & An Elegy Of Mecbur Efendi From Çankırı

¹ Bu makale, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü tarafından 31 Ekim-2 Kasım 2014, tarihlerinde düzenlenen II. Uluslararası Türkiyat Sempozyumuna sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, e-mail: iakyol18@karatekin.edu.tr

Geliş Tarihi - Received: 15.06.2017

Kabul Tarihi - Accepted: 26.10.2017

Abstract

Turkish literature in the Turkish history of wars has been reflected as “war literature”. Therefore, burned written laments, lamentations in the wake of the war, should be reviewed from a new perspective. In this literature, it is possible to find the impact of the war on people in the form of live tables. Mecbur Efendi from Çankırı was born in the neighborhood of Alibey, Çankırı in 1269/1852. He had been educated in both Western-style schools and madrasas. He established madrasah under his name and serviced the as teacher. He has been known as a sufi figure and reader of Masnavi Book. He died in 1335/1919 and was buried in the family cemetery at Saribaba - Çankırı.

His son Abdullah Nabi was found on the front of Çanakkale and was martyred in 1331/ 1915 in Arıburnu. His father had written elegy couplet 21 to his son and in this poem, he described his martyr's pain, the longing and the pride. This elegy, due to the historical and political conditions of the Ottoman Empire, reflects a father who starving her son for sixteen years of pain and after receiving the news of his son's martyrdom. At the end of each couplet saying “Nabi” saying expressed feeling of cried the sobs of a father for his son. This poem is one of the successful examples of elegy and the battle of Gallipoli, which shows the impact of martyrdom on families who lives in Anatolia.

Keywords: Harp literature, elegy, Arıburnu, Mecbur Efendi, Abdullah Nabi

Giriş

Türk tarihindeki savaşların Türk edebiyatındaki yansımalarının “harp edebiyatı” bağlamında ele alınması, edebiyat tarihini bu bakış açısıyla yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Savaşların ardından yakılan ağıtlar, yazılan mersiyeleler o dönemin duygularını, düşüncelerini, hislerini, ızdıraplarını anlatması yanında harp edebiyatının önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak ve ölene karşı şairin ilgisini ifade etmek üzere yazılan şiirlere mersiye denildiğine göre, (İsen, 2012:4) harplerin ve savaşların insanlar üzerindeki etkilerini mersiyelelerde canlı tablolar halinde bulmak mümkün olmaktadır.

Yazılan her mersiye / ağıtı harp edebiyatı ürünü olarak görmek mümkün değildir. Kişilerin ardından yazılan mersiye ile onların harpteki kahramanlıklarını, şehadetini ve harbi anlatan mersiyeleler birbirleriyle karıştırılmamalıdır. Ölen kişi eğer bir savaşta/gazada ölmüşse ve ardından yazılan şiir o atmosferde yazılmışsa o harp edebiyatı içinde değerlendirilebilir. Böyle yazılan mersiyeleler, savaşta ölen kişinin faziletlerini anlatmakla beraber o savaşın tarihi, siyasi, askeri, lojistik, sosyolojik ve psikolojik yönleri hakkında da bilgiler verir. Bu çerçevede Türk edebiyatında bilinen ilk mersiye olan Alper Tunga sagusunu, harp edebiyatının içinde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca savaş alanlarında

ölen padişahlara, vezirlere, devlet adamlarına, askerlere vs. yazılan şiirler de harp edebiyatı içerisinde değerlendirilmelidir. Türk edebiyatı bu bakış açısıyla yeniden incelendiğinde zengin bir harp edebiyatı ürününe sahip olduğu görülecektir.

Öte yandan Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Yezit ve ordusu tarafından şehit edilmesini konu alan, Kerbela savaşının öncesini, oluşumunu ve sonuçlarını anlatan eserlere edebiyatımızda "maktel" adı verilmektedir. Maktel türünde yazılan ilk eser; Arap edebiyatında nesir olarak kaleme alınmış olup Ebu Mihnef'in (ö.774) "Kitabu Maktel-i Hüseyin" ile İsfahani'nin (ö.966) "Makâtilü't-Tâlibîn" adlı eserleridir. İran edebiyatında maktel türündeki bilinen ilk eser, Hüseyin Vâiz Kaşifi'nin (ö. 908/ 1505) "Ravzatü'ş-Şühedâ"sıdır. Türk edebiyatında ilk maktel örneği, Kastamonulu Şâdi tarafından yazılıp 1362'de Candaroğlu hükümdarı Bâyezîd'e sunulan "Maktel-i Hüseyin"dir. (Pala, 1990:322) Görüldüğü üzere İslâmî Edebiyat türleri çerçevesinde gelişen maktel türünü, Hz. Hüseyin'in şehit edildiği VII. yüzyıldaki o atmosferde yazılmadığı için Harp edebiyatı içerisinde değerlendirmek mümkün görülmemektedir.

Çankırı'nın önde gelen şairlerinden olan Ahmet Mecbur Efendi'nin oğlu Abdullah Nâbî'nin 1915 yılında Çanakkale-Arıburnun'da şehid olması üzerine yazdığı mersiyesi bu çerçevede harp edebiyatının içerisinde değerlendirilmesi gereken önemli bir şiirdir.

Ahmet Mecbur Efendi

Babası Mehmet Sait Efendi, annesi Sabriye Hanımdır. 1269/1852'de Çankırı'nın Alibey Mahallesi'nde doğmuştur. Dedesi Abdullah Nabi Efendi, onun babası Mehmet Sait Efendi, onun babası ise Şeyh Mehmet Zaim Efendi idi. Büyük dedesinin ismine izafeten "Zaimzâde" olarak bilinmektedirler. İlk tahsilini Kütükçü Hoca diye bilinen Hacı Mehmet Efendi'den, ilk Arapça dersini ise Mumcuzâde Hacı Mehmet Efendi'den almıştır. Çankırı'da ilk defa açılan rüşdiye mektebine giderek eğitimine devam etmiştir. Daha sonra bir müddet ticaret mahkemesi kâtipliği yapmış, bilahare istifa etmiş, Müftü Hacı Mustafa Hazım Efendi'nin derslerine devam ederek 1301/1885 senesinde icazet almıştır. Bunun üzerine Osmanlı medresesine müderris, rüştiye mektebine hüsnühat muallimi olmuştur. 1306 / 1890 senesinde rüştiye mektebine muallim-i sâni, 1308 /1892 senesinde yeni açılan Ertuğrul idadisine akâid ve hat muallimi tayin edilmiş ve hayatının sonuna kadar bu vazifede kalmıştır. (Akyol, 2015) Ayrıca 1310 / 1895'te medresesinin yanına bir de kütüphane inşa ettirmiş, buraya da 1200 cilt kadar kitap bağışlamıştır. (Onay, 1932: 206)

Mevleviliğin Konya'daki şeyhi Veled Çelebi'nin izniyle Mesnevi-i Şerif okutmuş ve Çankırı Mevlevihanesi mesnevihanlığı ona verilmiştir.

Tasavvufdaki manevi eğitimini Çerkeşli Nakşibendi şeyhi Mehmet Hilmi Efendi'ye intisap ederek tamamlamıştır. Buna ilave olarak da tarikte serhalka olmuşlardır. (Onay, 1932: 207)

Hem baba hem de anne tarafından münevver bir ailenin oğlu olan Ahmet Mecbur Efendi, şiire küçük yaşlarda başlamış, henüz rüştiye talebesi iken ilk şiirini yazmıştır.

**“On sekiz yıl gezdin ey Mecbur hevâ-yı nefis ile
Tâlib-i aşkı hâk ol eyle anınla iktifâ”**

beytinin yanına kendi el yazısıyla düştüğü notta, **“Mekteb-i rüşdiyeden ihrâç imtihanında berây-ı pend, dil-i şeydâya hitaben söylenmiştir. Sene 88”** yazmaktadır.

Divanının incelemesinden anlaşıldığına göre, şiirdeki ilk üstadının Tokatlı Nuri olduğu anlaşılmaktadır. Döneminin önemli halk şairlerinden olan Tokatlı Nuri, birçok genç şaire mahlas verdiği gibi, Ahmet Mecbur'a da Vefdi mahlasını verir. Ancak Ahmet Mecbur Efendi, mahlasını daha sonradan tamamıyla Mecbur'a çevirir ve öylece tanınır.

Mecbur Efendi'nin yetiştiği devir, Yapraklı (Tuht) Panayırı sebebiyle saz şairlerinin ve şiir merakının çok olduğu bir dönemdir. Başarılı bir talebe olan ve küçük yaştan itibaren şiirle ilgilenen Mecbur Efendi, bu ortamdan etkilenmiştir. Divanında bir tane heceyle yazılmış bir koşma bulunmakla beraber diğer şiirleri aruz ölçüsüdür. Ahmet Talat Onay onun için, **“ilk zamanlarda hassas, mütefekkir, atak bir şair görünen Mecbur Efendi'yi son zamanlarda ahiretten mütevehhiş, rahmet-i ilâhîden nevmîd (ümitsiz), hayattan müteneffir, marîz ruhlu görüyoruz. Bu haslette bir adamda ibda' kabiliyeti elbette olmaz.”** (Onay,1932: 2017) demektedir. Şiirlerinde Molla Câmî, Mevlâna, Fuzûlî ve Nâbî'nin izleri açıkça görülür. Ancak her şeyden önce Mecbur Efendi'nin şiirlerinde hikemî bir edâ ve üslûp, tasavvufî bir anlayış her zaman için ön planda kendini göstermektedir.²

Mecbur Efendi'yi iki kızının ve üç oğlunun ölümleri çok sarsmış, kendisi de 1335/1919'da vefat etmiş, Çankırı-Sarıbaba'daki aile mezarlığına defnedilmiştir.

Oğlu Abdullah Nâbî ise, askeri okullarda tahsilini tamamladıktan sonra mülâzım-ı evvel (üsteğmen) rütbesiyle katıldığı I. Cihan Savaşı'nda Çanakkale cephesinde bulunmuş ve 25 Temmuz 1331/ 7 Ağustos 1915'de Arıburnu'nda şehit düşmüştür. Babası, oğluna 25 Ağustos 1331 / 7 Eylül

² Bazı şiirleri bestekâr İsmail Çubukçu tarafından bestelenmiş olup Ahmet Mecbur Efendi'yi konu alan post modern tarzda bir roman da yazılmıştır: Yüksel Arslan, Orhan Kemal Karakuş, Yitik Şehrin Romanı: Hamuşan, Çankırı-2012, 324 s.

1915'te yazdığı "Nâbî" redifli 21 beyitlik gazel-i müzeyyel nazım şekli ile yazdığı mersiye, onun ardından duyduğu acıyı, hasreti ve şehâdetinden dolayı yaşadığı gururu anlatmıştır. Mersiye, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu tarihi ve siyasi şartlardan dolayı onaltı yıldır oğluna hasret giden bir babanın, oğlunun şehit haberini aldıktan sonra yaşadığı acının belgesidir.

***Yakardı bağrımı onaltı yıllık fırkatın Nâbî
Dirigâ şimdi mahvetti müebbed hasretin Nâbî***

Oğlunun şehit olmasını Hz. Ali ile birlikte bulunmaya, onun kanlı gömleği ile beraber İlâhî divanda dava etmeye hazır olduğunu söylemektedir.

***Aliyye'l-Murtezâ ile beraber eylerim da'vâ
Alıp divân-ı bârîde o kanlı hil'atin Nâbî***

Oğlu şehid olduğu için saidlerdendir. Nâbî, Hakk'ın lütfuna ermiş, bundan dolayı da cennet kapıları ona açılmıştır. Diğer şehit kardeşleri bugün ihya olup Allah katında rızıklandırılmaktadır. Böylece onun da mübarek kısmeti artmıştır.

***Şehîd ihvânların ihyâ olup merzûkdur 'indallah
Mezîd olsun hemîşe ol mübârek kısmetin Nâbî***

Bu beyitte şehitlerin Allah katında rızıklandırıldıkları ile ilgili ayete telmih bulunmaktadır.(Kur'an-ı Kerim, 3: 143)

Oğul Nâbî mukaddes vatan ve din uğrunda canını feda eylemiş ve bu şanlı himmeti / hizmeti tarihe yazılmıştır. Mecbur Efendi, oğlunun din yolunda toprağa kanını akıttığını Kerbela şehidi Hz. Hüseyin'in tebrik edeceğini söylemektedir.

***Mukaddes dîn vatan uğrunda cân verdin dil-i ra'nâ
Yazılsın târih-i harbe bu şanlı himmetin Nâbî***

***Seni bu dîn yolunda hâk u hûn âlûde bir görse
O şâh-ı Kerbelâ tebrik eder bu gazvetin Nâbî***

Daha sonra oğlunun özelliklerini anlatmaya başlar. Abdullah Nâbî'nin yegâne amacı, niyeti asker olmaktır. Küçük yaşta çeşitli okullarda okuyarak ilim-irfan sahibi olmuş ve kemale ermiştir. Daha sonra gurbetin her türlü cefasını çekmiştir. Çok kısa olan otuz yıllık hayatında bu dünyadan hiçbir kâm (zevk) alamamıştır. Babası, oğlunun ömrünün uzun olması halinde kendi akranlarından daha üstün olacağını söylemektedir.

Abdullah Nâbî'nin asıl mesleği askerliktir. Başarılı ve cesur bir subaydır. Ancak Arıburnun'daki acı kaybından bütün bir milletin kalbi kederlenmiştir. Onun ayrılığının üzüntüsünden kurtulmak mümkün değildir.

Zira evladın suretinin hayali kıyamete kadar gönülden çıkmayacaktır. Tabikî bu acının, ızdırabın, hastalığın çaresi sabr-ı cemildir.

***Gönülde tîg-i hicrânın onulmaz yâreler açdı
Hemân sabr-ı cemildir çâresi bu ‘illetin Nâbî***

Mecbur Efendi, oğlunun Arıburnundaki kabrini ziyaret etmek ister ama bu mümkün olamamıştır. Kendi adına orada her gün meleklerin nöbet tutmasını ister.

Mecbur Efendi oğluna duyduğu hasreti Yakup Peygamberle kıyaslar. Allah'ın Yakup Peygamberi dünyada oğluna kavuşturduğunu ancak kendi vuslatlarının ise kıyamete kaldığını belirtir.

***Hudâ dünyâda mesrûr eyledi Ya‘kub-ı mahzûnî
Benimle haşre te‘cîl etti hayfâ vuslatın Nâbî***

Abdullah Nabi'nin babasına dünyada yapacağı hizmetin kesildiğini buna mukabil olarak oğlunun ahirette kendisine şefaathetmesini talep eder.

***Baban Mecbûr’a dünyâda kesildi hizmetin Nâbî
Şefâatle ola ‘ukbâda bârî hürmetin Nâbî***

Savaşta şehid olanların ailelerine dönemin genelkurmay başkanlığı tarafından bir taziye mesajı gönderilir. Böylece oğlunun vatan, din ve millet yolunda şehit olduğu resmen bildirilir. Bu taziye kartı Mecbur Efendi için bir teselli olmuştur. Bu kartı “risâ-yı midhat” (övuñç mersiyesi) olarak görür ve bunun yaralı gönlüne bir teselli verdiğini belirtir.

***Dil-i endûhuma bir kart-ı sâmi teselî verdi
Sipeh-sâlâr makâmından risâ-yı midhatın Nâbî***

Mersiye'nin sonunda da oğlunun doğduğu yılı söyleyerek ahirete yolculuğunun şehid olarak vuku bulduğunu belirtir. Bu beyitle de gazel sona ermektedir.

Mecbur Efendi'nin her beytin sonunda “Nâbî” diyerek redif yapması adeta “oğlum” diye ağlayan bir babanın hıçkırıkları gibidir. Mersiye türünün başarılı örneklerinden olan bu gazel, özellikle Çanakkale savaşlarının, Anadolu'da yaşayan ve çocuğunu şehit veren aileler üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Bir baba olarak Mecbur Efendi, mütevekkildir, sabırlıdır ve oğlunun şehitliğinden gurur duymaktadır. Ama yine de acısı içinde büyüktür. O Allah'tan sabr-ı cemil dilemektedir.

Mersiye, gazel-i müzeyyel nazım şeklinde olup aruzun hezec bahrinin “*me fâ ‘î lün me fâ ‘î lün me fâ ‘î lün me fâ ‘î lün*” kalıbıyla yazılmıştır. 19. beyit hem zü'l-metâli', hem de mahlas beytidir. Dikkat çeken bir husus ise; bu mersiye'nin divanda kırmızı mürekkeple yazılmış olmasıdır. (Bkz. Ek-1) Gazel-i müzeyyel'in tamamı şöyledir:

Yakardı bağrımı onaltı yıllık firka-tin Nâbî
Dirîgâ şimdi mahvetti müebbed hasretin Nâbî

Şehâdet rütbesi tevcih ile taltif buyurdu Hakk
Olup takdîr ‘indallah bu dîne hizmetin Nâbî

Aliyye’l-Murtezâ ile berâber eylerim da’vâ
Alıp dîvân-ı bârîde o kanlı hil’atin Nâbî

Şehîd ü hem saîd her lutfu Hak’dan müstefid oldun
Açıktır var seninçün cümle bâb-ı cennetin Nâbî

5 Eder te’sîr hûn-ı pâki nâ-hakkın bütün ta’tîr
Meşâmı ehl-i haşrı müşgi bûy-ı türbetin Nâbî

Şehîd ihvânların ihyâ olup merzûkdur ‘indallah
Mezîd olsun hemîşe ol mübârek kısmetin Nâbî

Mukaddes dîn vatan uğruna cân verdin dil-i ra’nâ
Yazılsın târih-i harbe bu şanlı himmetin Nâbî

Seni bu dîn yolunda hâk u hûn âlûde bir görse
O şâh-ı Kerbelâ tebrik eder bu gazvetin Nâbî

Cihân bildi bugün i’lâ-yı şâmı dîn ü devletdir
Seninçin asker olmakdı yegâne niyyetin Nâbî

10 Küçük yaşında irfân u kemâlât iktisâb etdin
Çekip her dürlü âlâm u cefâsın gurbetin Nâbî

Otuzyıl içre bir kâm almadın gerçi bu fânîden
Ne çâre aksar etmiş Hak hayâtın müddetin Nâbî

Seni akrânına fâik ederdî ömrün olsaydı
Hamâset hüsn-i sîret âl-i himmet necdetin Nâbî

Senin âsâ bugün bir zâbıt-ı sâdık ziyâ’ından
Mükedder oldu bi’l-cümle kulûb-ı milletin Nâbî

Ne mümkündür senin hüznü firâkından halâs olmak
Çıkar mı haşre dek dilden hayâlî sûretin Nâbî

15 Cihân zindân ni’ami süm tükendî râhat u hâbım
Bu rütbe telh-kâm etti ebed gaybûbetin Nâbî

Gönülde tîg-i hicrânın onulmaz yâreler açdı
Hemân sabr-ı cemîldir çâresi bu ‘illetin Nâbî

Arıburnu’ndaki kabr-i garîbânen benimçin âh
Ziyâretle melekler hergün etsin türbetin Nâbî

Hudâ dünyâda mesrûr eyledi Ya‘kûb-ı mahzûnı
Benimle haşre te’cîl etti hayfâ vuslatın Nâbî

Baban Mecbûr’a dünyâda kesildi hizmetin Nâbî
Şefâatle ola ‘ukbâda bârî hürmetin Nâbî

20 Dil-i endûhuma bir kart-ı sâmi teselî verdi
Sıpeh-sâlâr makâmından risâ-yı midhatin Nâbî

Bu dâr-ı ibtilâya sen binüçyüzbirde gelmişdin
Otuzyıl sonra olmuşdur şehîden rihletin Nâbî

Sonuç

Türk edebiyatında yazılan mersiyeler ile harp edebiyatı kavramı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Savaşlarda ölen kişilerin ardından yazılan ağıtlar ve mersiyeler harp edebiyatının bir parçasıdır. Bu ürünler, savaşların halk üzerindeki sosyal ve psikolojik etkisini göstermesi bakımından dikkate değer önemli vesikalardır. Çankırılı şair Mecbur Efendi’nin oğlu Abdullah Nabî’nin 1915 Çanakkale savaşlarında şehit olması üzerine yazmış oldu “Nâbî” redifli müzeyyel gazeli, oğluna hasret giden bir babanın hem acısını, hem de oğlunun şehadet şerbetini içmesinden dolayı duyduğu gururu yansıması bakımından dikkate değer bir eserdir. Mersiye türünün bu önemli gazeli, harp edebiyatının da bir parçasıdır.

Kaynakça

Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meali, (2008) Haz. Hasan Tahsin Feyizli, İstanbul.

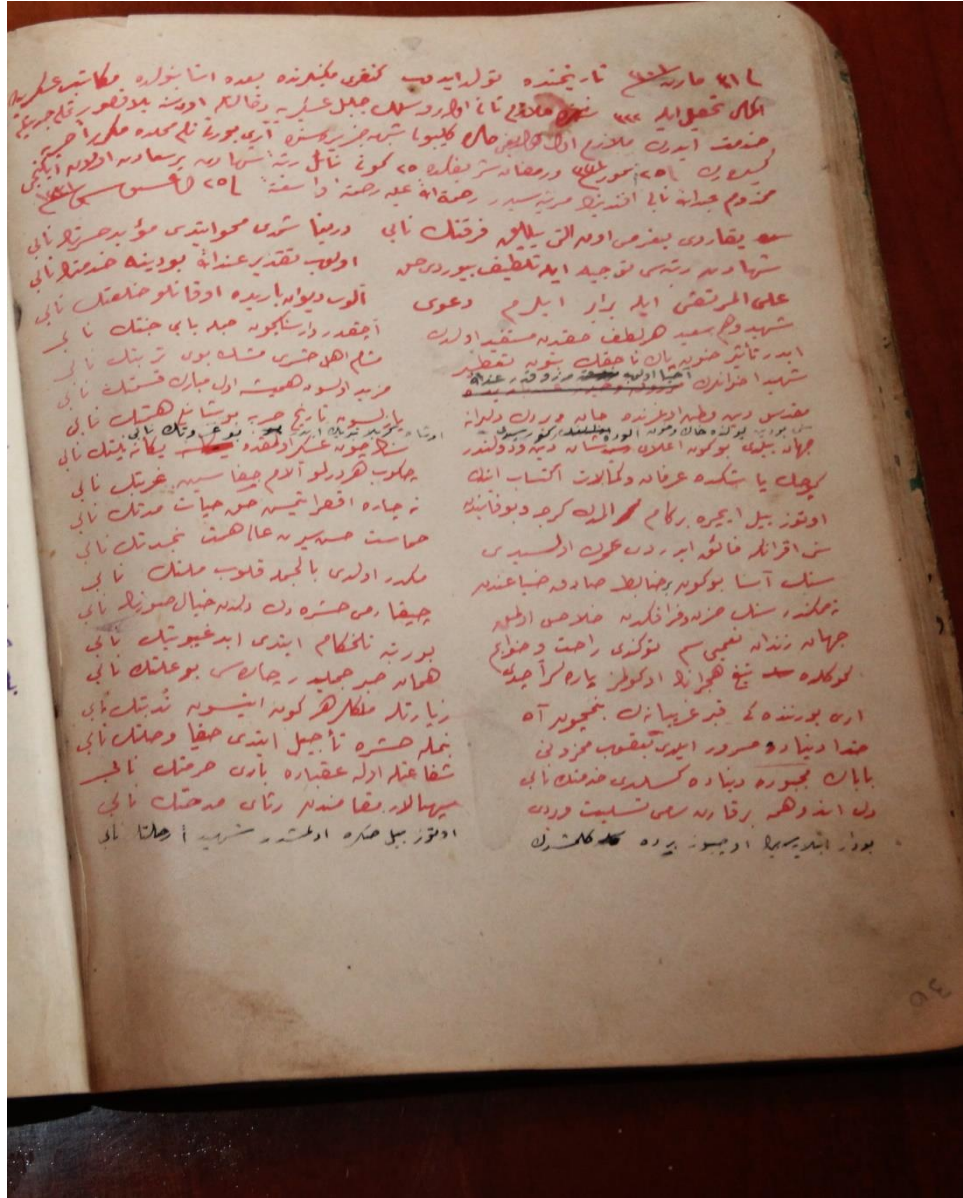
Akyol, İbrahim, (2015) Mecbur (Vefdi), Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Uluslararası Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay. www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=912, Erişim tarihi: 27.03.2015

Arslan, Yüksel, Karakuş, Orhan Kemal, (2012)Yitik Şehrin Romanı:
Hamuşan, Çankırı.

İ Sen, Mustafa, (2012) Klasik Türk Edebiyatında Mersiyeler,
İstanbul.

Onay, Ahmet Talat, (1932) Çankırı Şairleri, C.2, Çankırı.

Pala, İskender, (1990) Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Ankara.

EK: 1 (Mersiyenin kırmızı mürekkeble yazılmış hali)

Tarık Buğra'nın “Yağmur Beklerken” Romanının Tahlili Kazım ÇANDIR¹

Öz

Yağmur beklerken, son dönemin büyük hikâye ve romancısı Tarık Buğra'nın (2.9.1918 – 26.2.1994) bir eseridir. Biz incelememizde romanı bir bütün olarak ele aldık ve metne yönelik eleştiri yöntemiyle çeşitli sonuçlara ulaşmaya çalıştık.

Tarık Buğra, «Yağmur Beklerken»de, küçük bir kasabada olağan şekilde yaşayan insanların; kasabada siyasi ve sosyal bir faaliyet merkezi olan fırkanın kurulmasıyla birlikte nasıl davranış değişikliğine uğradığını anlatırken; diğer taraftan da romanın kahramanı Rahmi'nin şahsında iyi bir aydının nasıl olması gerektiğini sezdirmektedir.

«Yağmur Beklerken»in en önemli kahramanı şüphesiz Rahmi'dir. Bütün olaylar, onun etrafında cereyan etmiş, dallanıp budaklanmıştır.

Romanda 1915-1930 yılları arasında geçen olaylar ele alınmıştır. Ayrıca Serbest Cumhuriyet Fırkasının halk üzerindeki sosyal ve siyasi etkilerine temas edilmiştir.

Sonuç olarak Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarının bir panoraması olan roman başarılı bir eserdir.

Anahtar Kelimeler: Rahmi, Serbest Cumhuriyet Fırkası, yağmur, modern aydın tipi, belediye başkanlığı seçimi, fırka reyisi.

An Analytical Study about Tarık Buğra's novel “Yağmur Beklerken” (Waiting for the rain)

Abstract

Yağmur Beklerken (Waiting for the Rain) is a novel of Tarık Buğra (02.09.1918-26.02.1994) who was one of the significant writers of contemporary Turkish literature. We examine the novel as a whole, and we tried to reach various conclusions by criticizing the text.

In his novel, Tarık Buğra succeeds to narrate some changes in behavior and mentality of a group of people who live in a small town after the establishment of a party that in time turns out to be the centre for political and social activists. On the other hand while narrating these, he manages to make readers sense that how an enlightened person is supposed to be by using the character of the novel, Rahmi.

It is obvious that the most important protagonist of the novel is Rahmi. All events take place around this character.

¹ Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Geliş Tarihi - Received: 16.06.2017
Kabul Tarihi - Accepted: 26.10.2017

In the novel the events between the years 1915 and 1930 are told. Besides the social and political effects of Serbest Cumhuriyet Fırkası (Liberal Republican Party) on the people are narrated.

In conclusion this novel, which exposes the panorama of the first years of Turkish Republic, is a successful literary work.

Key Words: Rahmi, Serbest Cumhuriyet Fırkası (Liberal Republican Party), rain, modern intellectual type, mayor election, party chairman.

Romanın Kimliği

Yağmur Beklerken, son dönemin büyük hikâye ve romancısı Tark Buğra'nın (2.9.1918 – 26.2.1994) bir eseridir. Sanat hayatına önce hikâyeleri ile giren Tarık Buğra, daha sonra tamamen roman türüne yönelmiştir.

«İlk hikâyesi; «Kekik Kokusu», Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü öğrencilerince çıkarılan «Zeytin Dalı» isimli derginin ikinci sayısında yayımlanmıştır (13.2.1948)» (Ayvazoğlu, 1997: 45). Ancak Tarık Buğra'nın hikâyeci olarak tanınması; “Oğlumuz” hikâyesiyle başlamıştır. Bu hikâye, Cumhuriyet gazetesinin açmış olduğu «Yunus Nadi Hikâye Yarışması'nda ikinci olmuştur (18.2.1948)» (Ayvazoğlu, 1997: 47).

Daha sonra, yazarın hikâye kitapları ve ardından da romanları peş peşe yayımlanmıştır. (Oğlumuz 1949, Yarın Diye Bir Şey Yoktur 1952, İki Uyku Arasında 1954, Hikâyeler 1964, Siyah Kehribar 1955, Küçük Ağa 1963, Küçük Ağa Ankara'da 1966, İbiş'in Rüyası 1970, Firavun İmanı 1978, Bir Köşkünüz Var mı 1978, Dönemeçte 1980, Yalnızlar 1981, Yağmur Beklerken 1981, Osmancık 1983 ve Dünyanın En Pis Sokağı 1989). Tarık Buğra'nın en çok konuşulan romanı «Küçük Ağa» olmuştur.

«Yağmur Beklerken»in ilk baskısı, Ötüken Neşriyat'tan çıkmıştır. (1981). Daha sonra şu basımlar yapılmıştır: Ötüken 1987, 3. basım, 1989, Türkiye İş Bankası Yayınları, 4. basım, 1992 Ötüken, 5. basım, 1995 Ötüken, 6. basım 1996 Ötüken, (İncelemede bu baskı esas alınmıştır.)

2000'li yıllardan itibaren eserin basımı İletişim yayınlarına geçmiştir. En son Ocak 2017'de kitabın 12. baskısı yayımlanmıştır.

Yağmur Beklerken, 1989 Türkiye İş Bankası Büyük ödülüne sahip olmuş bir eserdir. (Ayvazoğlu, 1997: 111).

«Yağmur Beklerken Tunca Yönder'in yönettiği 1982'nin sonlarında Birinci Kanal'da yayımlanmış; yer yer romandan uzaklaşımakla beraber, 1930'ların Türkiye'si başarılı bir sinema diliyle anlatılmıştır.» (Ayvazoğlu, 1997:

110). «Yağmur Beklerken», dış yapı itibariyle 10 bölümden meydana gelmiş; her bölüm başına da o bölümün konusu veya olayları ile ilgili (Bir Açılış Töreni, Bir Başka Açılış, Tavuğuna mı Kışt Dedik Len Oğlum, Yerle Gök Arasında, Başka Bulutlar, Bir Ben Vardır Bende Benden İçeri, İnsana Bir de Düşman Lazım, Bir Avuç Toprağa Bunca Kıyl ü Kaal, Dağı Dağa Kavuşturan, Irmaklar Yokuş Yukarı Akmıyor) epigramlar konmuştur.

Romanın Muhtevası

Romanın muhtevası hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Mehmet Kaplan'a göre, Tarık Buğra «Yağmur Beklerken»de «Cumhuriyet devri Türkiye'sinde bugün için de önemli ve mânâlı politik ve sosyal bir hadise olan Serbest Fırka'nın bir Orta Anadolu Kasabasında yapmış olduğu tesiri inceler...

Tarık Buğra'nın roman kahramanları da onu çeşitli şekillerde yorumlarlar. Fakat romanın esas konusu Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın politik mânâsı değil, halk üzerindeki tesiri, daha doğrusu idareci zümre ile halk kitlesi arasındaki münasebettir.» (Kaplan, 1998: 137).

Beşir Ayvazoğlu'na göre romanda «demokrasi tarihimiz açısından son derece önemli ve anlamlı bir hadise olan Serbest Fırka tecrübesinin bir kasabada meydana getirdiği değişiklikleri, çelişkileri ve tepkileri ele alan Tarık Buğra, aslında Küçük Ağa ile başladığı sorgulamayı bu romanda da sürdürmektedir.» (Ayvazoğlu, 1997: 97). Mustafa Miyasoğlu'na göre Yağmur Beklerken'de Tarık Buğra, «Serbest Fırka'nın taşrada doğurduğu heyecanı ve insan ilişkilerini nasıl etkilediğini anlatır»ken, (Miyasoğlu, 1998: 137). Fethi Naci ise romanın aslı temasının: «Kendi ekonomik sorunlarından ötesini düşünmeyen bir kasaba, birbirleriyle dostça geçinen insanlar, 'ufacık aşım, ağrısız başım' diyen Avukat Rahmi ve Serbest Fırka'nın kuruluşunun bütün bu insanları, bu insanlar arasındaki ilişkileri değiştirdi»nin (Naci, 1994: 159) olduğu kanaatindedir.

Bize göre Tarık Buğra, «Yağmur Beklerken»de, küçük bir kasabada olağan şekilde yaşayan insanların; kasabada siyasi ve sosyal bir faaliyet merkezi olan fırkanın kurulmasıyla birlikte nasıl davranış değişikliğine uğradığını anlatırken; diğer taraftan da romanın kahramanı Rahmi'nin şahsında iyi bir aydının nasıl olması gerektiğini sezdirmektedir.

Şüphesiz Fırka'nın kurulmasıyla değişen sadece Rahmi değildir; kasabada yaşayan hemen hemen herkes az çok bu değişimden payını almıştır. Rahmi de bu değişikliği kendisinde görmüştür:

«Ve önünde açılan yolda yürüyecekse bu «şeyleri» unutup yeni bir eğitime, yeni bir karakter inşasına –hemen- başlaması gerekiyordu. Bunu açıkça anladı:

'-Siyaset dediğin de bu oğlum' diye mırıldandı.

Ya avkatlık cübbesini, çarşaf yapsın diye Çorapsız'ın Zehra'ya gönderecek, yahud da gözünü dört açacak, kavganın yöntemlerini, yollarını, yordamlarını, öğrenecekti:

'-Eee... mebusluk kolay mı oğlum' (s.209) diye düşünür.

Rahmi'nin amcasının oğlu Süleyman bile fırkanın durumuna göre davranışlarını şekillendirir; bu durum Rahmi'nin de dikkatinden kaçmaz:

«Süleyman, fırkacılığa onu şaşırtan bir heyecanla sarılıvermişti. O az konuşan ve herkese saygılı 'Rıza Emmi'nin oğlu' gitmiş yerine, çarşı da, Pazar da, kahveler de girdiği her dükkânda veya dükkânına gelenlerle karşısındakinin durum ve tutumuna göre, kiminde nutuk atar gibi konuşan, kiminde sert tartışmalara giren kâh öfkeli, kâh ateşli biri gelmişti...» (s.143)

Ancak aynı Süleyman, romanın ileriki bölümlerinde birdenbire değişerek Rahmi'den uzaklaşır, partiye uğramaz, Rahmi'nin düşmanı Sami Muallim'e yaklaşır; bu da yetmiyormuş gibi sağda solda Rahmi ve fırka aleyhine atıp tutar.

Sadece Rahmi ve Süleyman mıdır değişen? Hayır, kadınlarda da birtakım değişiklikler gözlenir: «Rahmi Güldane'nin konuşmalarından anlıyordu ki, fırka meselesi kadınlar dünyasını da fena halde sarmıştır.» (s.195)

Güldane, gazetede fırka haberlerini takip etmek için, oğlu Serdar'dan okuma-yazma öğrenir. Serdar, gazeteleri takip eder.

Kasabada ise durum hiç de farklı değildir: «Kasabada ve yörede öyle bir hava yaratılmıştır ki, bir Halkçı veya Serbestçi, karşı partinin bir ileri geleni ile oturup kalkacak, yiyip içecek olursa 'dönek' sayılmaktan korkuyordu.» (s.193).

Belediye seçimleri ise, âdeta insanlar arasındaki kopukluğun ortaya çıktığını gösteren son olay olmuştur: «Kavgalardan, çatışmalardan beteri... bir taraf komünist, öte taraf din düşmanı; bir taraf satılmış, öte taraf insan beyni ve kalbi ile beslenen canavar! Böylece, iki taraf içinde tek kurtuluş yolu karşı tarafın ezilmesi... yok edilmesi!»dir (s.226).

Kısacası, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması kasabaya zarardan başka bir şey getirmemiştir. Baba, oğula, kardeş, enişteye, bacanak bacanağa sırt çevirir olmuştur.

Romanda dikkati çeken bir başka konu aile ilişkileridir. Yazar, bunu Rahmi'nin şahsında –şaşırtıcı derecede realist tablolarla- anlatmıştır. Rahmi'nin Güldâne ile çocukları Serdar ve Müberrer ile olan ilişkileri; gerçekten bir

kasaba ailesinin gelenekselleşmiş aile ilişkilerini yansıtır. Rahmi'nin nasıl davranışlarda bulunacağını, hangi tepkileri göstereceğini Güldâne –adı gibi- bilir. Rahmi'nin evindeki sıcak aile ortamı, hemen hemen her mutlu ailede seyreden ilişkilerdir.

Yazar, sadece ailenin mutlu durumlarını değil, başarısızlıktan sonra meydana gelen üzüntülü hallerini de yerinde tespitlerle romana aksettirmiştir.

«-Fırka reyisi oldun da başın göğe deydi değmi?

Adam akıllı şaşırması:

-O nası lâf len avrat?

-Bas bayâ lâf işte. Evin bir herifi var mı, yok mu belli değil. Görüyon işte; dadımız duzumuz da galmadı. Yetiversin gaari.» (s.184).

Tarık Buğra, ayrıca romanında «politik ve sosyal konuşmaların yanı sıra tabiata, yağmura, suya büyük ehemmiyet vermiştir. Halkın yağmur bekleyişi, yağmur duası, yağmur yağdıktan sonra duyulan sevinç, bütün ayrıntılarıyla çok güzel tasvir edilmiştir.» (Kaplan, 1998: 446)

«Rahmi, âminlerin hiçbir duada bu kadar gür, bu kadar yürekten koptuğunu hatırlamıyordu... Büyülenmişti Rahmi. Herkes büyülenmiş gibiydi. O titreşimlerin ve o titreşimlerin kaderini sezebilmek içinmiş gibi, soluklar kesilmişti.» (s.91)

«İnsanların ekmekten başka hak ve hürriyete, sevgi ve saygıya, rahat ve huzura da ihtiyaçları vardır. Tarık Buğra bu romanında bu meseleleri de gerektiği gibi işler.

Yağmur Beklerken'in önemli taraflarından birini, insanlar arasındaki değişik münasebetler teşkil eder. Rahmi ailesine, akrabalarına, sıkı sıkıya bağlı bir insandır. Yazar, romanında Orta Anadolu ailesinin hayatını, akrabalık, dostluk ve hemşehrilik münasebetlerini çok güzel bir şekilde, ince, mânâlı, ayrıntılar ile tasvir etmiştir.» (Kaplan, 1998: 446).

Son olarak, «Tarık Buğra'nın romanı, Türkiye'de yeni bir insan tipi olan, kökü toprağa bağlı aydın tipinin ilk örneğini tasvir etmesi bakımından dikkat çekicidir.» (Kaplan, 1998: 445).

Romanın Olay Örgüsü

«Yağmur Beklerken»in olay örgüsü, kasabada küçük bir parkın 17.30'da Kaymakam tarafından açılmasıyla başlar. Park, yöredeki benzersizliği ve en azından ilk oluşuyla kasabalılara övünç vereceğe benzemektedir. (s.17).

Rahmi'nin Anakız'la olan aşkı geriye dönülerek anlatılır. Ancak bu aşk, Anakız'ın sıtma doktoruna verilmesiyle son bulur. Ardından tekrar hâle dönülür. Karşısında bulunan amcasına bakarak çeşitli hayallere dalar Rahmi; amcası, onun için bir babadır. Babası ölünce, annesine amcası Rıza Efendi yardım etmiştir. Annesi de, -Rahmi dokuz yaşında iken- ölünce kız kardeşi Zeynep'le birlikte tamamen amcasının elinde büyümüşlerdir.

Rahmi'nin bahçeli evi, Güdük Hacı ile girdiği açık artırmada nasıl aldığı, geriye dönülerek anlatılır. (s.27-29).

Romana bir dinamiklik kazandıracak olan «fırka» sözü ilk defa otuz yedinci sayfada geçer. O da Serdar'ın:

«-Baba, fırka ne demek?» (s.37) sorusuyla. İşte bu fırka sözü romanın olay örgüsüne bir hareketlilik getirir. Romanın birinci bölümü böylece son bulur.

Aradan bir ay kadar geçer. Bu defa kasabalılar için hayâtî önem arz eden «yağmur» romana girer. Rahmi'nin:

«-Bu yağmur meselesi çok mühim, Süleyman çok» sözüne karşılık

-Serbest fırkadan da mı?» (s.42) sorusunun gelmesi, sanki romanda yağmur ve fırka arasında bir ilişkinin olacağı düşüncesini akla getirir. Böylece yazar, romanı sürükleyecek temel dinamikleri de okuyucuya sezdirmiş olur. Konuşmalar sürerken yanlarına Kenan Bey gelir. Kenan Bey, Kasabanın en ünlü avukatıdır. Rahmi ile Kenan Bey'in, ilk kez bir dâvada karşılaşmaları geriye dönülerek anlatılır. Dâvayı, Rahmi kazanır. Ancak, Rahmi, daha önceki dâvaların Kenan Bey tarafından kendisine gönderildiğini ve bu son dâvayı da Kenan Bey'in haksızlığını bildiği halde, -hatır için- aldığını, onun yardımcısı Kaşiften öğrenir. Dâvadan sonra aylarca konuşmazlar ve selamlaşmazlar. Fakat bu, Kenan Bey'in kırgınlığından değil, Rahmi'nin Kenan Bey'in yüzüne bakamayışındandır.

Bu arada tekrar hâle dönülür ve kuraklık hâlâ devam eder. Rahmi, İstanbul'dan pompa getirir, onunla bir parça olsun mahsulünü kurtarır. Ya köylüler? İşte onlar da Rahmi'den pompayı kiralarlar, onunla susuzluğa çare olmaya çalışırlar. Yine de birçok köylü susuzluktan çaresiz kalmıştır. Kenan Bey'e İstanbul'dan bir arkadaşından mektup gelir. Bu mektupta, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kasaba teşkilatını kurması kendisinden istenir.

Romanın üçüncü bölümünde, Rahmi'nin çok sevip de bir türlü alamadığı bahçe geriye dönülerek anlatılır:

«Bahçe onun kafasında tadına varamadığı, içine –kişiliğine- sindiremediği, ailesi ile anası ile babası ve bacısı ile özdeşleşivermişti. Sanki bahçeyi satın alırsa, edinirse, onları da elde edecek, edinecekti.» (s.74).

Fakat Tahtaburun Hasan Hüseyin, işine yaramadığı halde bahçeyi Rahmi'ye satmaz.

Çarıkcı Veli'nin, Rahmi'nin yanına gelip; «millet selbes fırkadan başka bir laf etmez ki» (s.80) demesiyle birlikte, Serbest Fırka ve siyâset birdenbire romanın konusu oluverir. Halk Fırkacılar'la, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurma taraftarı olanlar arasındaki mücadele başlamış olur.

Önceleri «Küçücük aşım, ağrısız başım»(s.86-87) diyen Rahmi, daha sonra kendisini birden bire olayların ortasında bulacak ve bir numaralı Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarı olacaktır.

Romanın en güzel bölümlerinden birisi şüphesiz «yağmur duası» bölümüdür. Yazar bu bölümde, yağmurun Türk insanının gözünde nasıl algılandığını güzel bir üslupla tasvir etmiştir. Lâkin yağmur cumartesi de yağmamış ve pazar'ı beklemiştir. Bütün kasabalılar «kudret topu»nu görünce, âdeta bayram ederler.

«Rıza efendi, çarşı boyunca selâmlaşmaların –düne ve sabaha göre- ne kadar değiştiğini farketti: İnsanlar sanki o insanlar değildi; değişmiş, canlanmışlardı; sesleri cıvıldıyordu.»(s.101).

Yağmur duasından sonra, Rahmi'nin Dr. Fâdıl'la Kenan beyin yazıhânesinde çay içmesi dedikodulara yol açar. Kimileri fırkaya şu giriyormuş, bu girmiş diyerek ortaya laf atarlar. Rahmi, Amcasının:

«Tehlikelidir fırkacılık... çok. Gördüm ben. Girme.» (s.114) demesine rağmen, fırka işini kafasından bir türlü atamaz. Tâ ki Kenan beyin hastalanmasıyla birlikte, elindeki bâzı dâvalara bakması için Rahmi'ye ricada bulunmasına kadar. Bu arada Kenan Bey onlara fırkacılığı anlatır. Nihâyet Rahmi, Kenan Beyin teklifini kabul eder. Kenan Beye de fahri reislik verilir. Rahmi'nin ve kasabadakilerin davranışlarına en çok etkide bulunacak olan siyâset böylece romanın aslı teması olarak yerini alır.

Kasabadaki bâzı insanlarla fırka için anlaşan Rahmi; Muşlu'nun yerini tutarak orayı da parti binası yapar. Ertesi sabah da Kaymakam beye dilekçesini verdikten sonra, hayırlı, uğurlu olsun gelenlerden başını alamaz. Kasabaya yayılan bu olaya, ilgi de büyük olmuştur. Amcası Rıza efendinin ise olaylardan haberi yoktur. O, İstanbul'a yeni bir değirmen almaya gitmiştir.

Fırkanın kurulması, olay örgüsüne bir heyecan getirir. Statik olan fertler, dinamik bir karakter kazanmaya başlar. Her biri büyük bir mücadele adamı olur. Bu mücadeleyi de sürükleyecek olan, romanın başkahramanı Rahmi'dir.

«Tarık Buğra, olayların gelişmesiyle Rahmi'nin nasıl değiştiğini tam bir romancı ustalığıyla anlatmaktadır... Rahmi'deki değişim... Serbest Fırka'yı anlatmak bir romancı için, gerçekte, bu değişimi anlatmaktır.» (Naci, 1994: 160).

Olaylar öyle hızlı gelişir ki; Rıza efendi geldiği gün, Rahmi'nin fırkayı kurduğunu öğrenir. Fırka binasının açılışı ertesi perşembe Şehir Pazarı'nda yapılır. Kasabada halk arasında ayrılık başlar. Gazete satışı on yediden elli üçe fırlar... Bütün bunlar fırkanın kurulmasının getirdiği sonuçtur. Halk Fırkası Müfettişlerinden Hilmi Bey kasabaya gelir. Rahmi, onunla tanışma fırsatını bulur. Bu tanışma onun, ileride daha ciddiye alınacağını bir işareti olur.

Rahmi'ye amcasından ve hanımı Güldâne'den sitemler gelir. O, parti ile uğraşmaktan, sevdiği ve saydığı kimselere zaman ayıramaz. Fırkacılık kasabayı değiştirmiştir: «-Gredilerde fırkacılık... alalım da fırkacılık, satalım da fırkacılık...» (s.181). Güldâne bile artık dayanamaz: «-Fırka reyisi oldun da başın göğe deydi değmi?» (s.184) diye sitem eder.

Romanın sekizinci bölümünde, Rahmi'nin akıl hocası Kenan Bey ölür. Bu arada Serbest Fırka, seçimlere girme kararı almıştır. Rahmi, Müfettiş Hilmi beyden gelen telgraf üzerine salı günü yapılacak olan cenaze merasimi için İstanbul'a gider. Rahmi'yi duygulandıran, onun, Kenan Bey için kullandığı «Babam gibi severdim» (s.190) demesi, uzun süre zihnini meşgul eder ve Kenan Beyi gerçekten çok sevdiğinin farkına varır.

Bu sırada; «seçim havayı büsbütün elektriklendirmiş, sınırları iyice gerginleştirmiştir». (s.192) Kasaba harp sahnesini andırır. Herkes birbirinden şüphe eder olur. Rahmi dahi siyâsetsiz, fırkasız günlere hasret kalmıştır. Siyâset, Rahmi'nin evine kadar hâkim olmuştur. İşin ilginç yanı, kadınlar bile siyâsetten nasiplerini almışlardır: «Rahmi Güldâne'nin konuşmalarından anlıyordu ki, fırka meselesi kadınlar dünyasını da fena halde sarmıştır.» (s.195) O kadar ki; alfabe bilmeyen Güldâne, oğlu Serdar'dan zorla alfabe öğrenmeye başlar. Nedeni de; gazete başlıklarında fırka haberlerini okumak içindir.

İstanbul'a cenazeye giden Rahmi, orada bir şeyin farkına varır: Hilmi Bey, Naki Bey ve kendisi, cenazeyi defnettikten sonra sohbet etmişlerdir. Kasabada, fırkacılar birbirine girerken; iki ayrı fırkanın ileri gelen adamlarından olan Hilmi ve Naki beylerin bu samimi sohbeti, Rahmi'yi şaşırtmıştır. Naki Bey, ondan Kenan Beyin yerini doldurmasını ister. Hilmi Beyin de bu fikirde olduğunu söyler. Naki Beyle yemekte beraber olan Rahmi'nin aklında başka şeyler de vardır:

«O zamanda Güldâne ve Müberrer ve Serdar ve Sarıkız ve ağaçlar, tarlalar ve Rıza Efendi uçup gidiyor. "Mebos oldun da başın göğe erdi, değmi?"» (s.205)

Ancak o, bir gerçeği daha anlar:

«Ve önünde açılan yolda yürüyecekse bu 'şeyleri' unutup yeni bir eğitime, yeni bir karakter inşasına –hemen- başlaması gerekiyordu. Bunu açıkça anladı:

"-Siyaset dediğin de bu oğlum" diye mırıldandı.

Ya avkatlık cübbesini, çarşaf yapsın diye Çorapsız'ın Zehra'ya gönderecek, yahud da gözünü dört açacak, kavganın yöntemlerini, yollarını, yordamlarını öğrenecekti:

"-Eee... mebusluk kolay mı oğlum." (s.209).

Gerçekten de mebusluk kolay değildir. Rahmi, kasabaya dönünce, iki fırka taraftarlarının da barut gibi olduğunu görür. Gazi'den seçime katılmak için izin alınmıştır. Yalnız, kendisini tutanlar bile onun, partiyi kurmak için kucak dolusu para aldığını söylüyorlar, hatta komünistlikle de onu, töhmet altında bırakıyorlardı. Bunu yayan da, rakibi Gülbeyazların Âsımâ idi. İstanbul dönüşü de Rahmi'de büyük değişiklikler olmuştur; adamlarına:

«Partiyle ilgisi olmayan, ama parti adına konuşmayı iş edinenlerin aleyhine yoğun bir kampanya açtırdı. Kendisi de, bir insan ne kadar konuşabilirse o kadar konuştu. Gülbeyazlar'ın Mahmud'la –sırnaşık sayılmayı göze alarak- piket oynamaya başladı.» (s.218).

Fırka, akrabaları arasında da soğukluk yaratır. «Süleyman bile... o da Rahmi'nin üslûbunu beğenmiyor, gittikçe uzaklaşıyor ve uzaklaştıkça Sâmi muallime yaklaşıyor.»(s.220)

Seçim yaklaştıkça, saldırı olayları ve yıldırma, sindirme politikaları uygulanır. Fırka ileri gelenleri, her türlü oyunu oynarlar: «Belediye seçimleri milleti ayağa kaldırmış gibiydi. Gazeteler ciyak ciyak bağıırıyordu ve o zamana kadar daha gazete isimlerini bilmeyenler bile gazete alır olmuştu.» (s.224)

Ve nihayet beklenen olur, on gün sürecek seçimler başlar. Her tarafta kavgalar, sövmeler hâkim olur.

«Kavgalardan, çatışmalardan beteri.. bir taraf komünist, öte taraf din düşmanı; bir taraf satılmış, öte taraf insan beyni ve kalbi ile beslenen canavar! Böylece, iki taraf için de tek kurtuluş yolu karşı tarafın ezilmesi... yok edilmesi!» dir.(s.226)

Olaylar sonrası Rahmi, önemli bir şeyin daha farkına varır: «Demek Başkenti bütünleştiren sâdece Gazi değilmiş; hesabı çıkarlar ve aklının ermediği başka ilişkiler de düzenlemiş» düşüncesidir (s.226).

Rahmi'nin, seçim için yaptığı bütün çabalar boşa çıkar. “Sonunda da onuncu seçim gününün yatsı üzeri, Gülbeyazlar'ın Mahmud sonucu, davullarla, zurnalarla, sokak sokak ilân ettirdi: Seçimi Halk Fırkası kazanmıştır» (s.240). Böylece Rahmi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası başarısız olur. Kasabalılardan Rahmi'ye, seçim sonrası cephe alanlar da yok değildir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanacak olması da artık onun için bir önem arz etmez. «Ve "her şey sırasında ve zamanında" diye düşünür.» (s.247).

Serbest Cumhuriyet Fırkası, kendisini feshedince kasaba halkı arasındaki kırımlıklar bitmiş ve yine eski iyi ilişkiler başlamıştır.

Daha sonraları Naki Beyden gelen telgrafi, Posta müdürü bütün kasabaya yayar. «Namzetliğiniz tekarrür etti. Ankara'ya teşekkürünüz» (s.255) ibaresi vardır, telgrafta. Rahmi, kontenjandan mebus seçilmiştir. Hayırlı olsuna gelenlerden kafasını kaşıyamaz.

Görüldüğü gibi, romanın olay örgüsü, çok açık bir çatışma üzerine kurulmuştur. Kanaatimizce romanda, iki çatışma eksenini vardır. İlki, kasabalıların geçimini sağlamak için yağmura ihtiyaç duyulması; ancak tabiatın buna izin vermeyişi. İkincisi ise; romanda esas olay örgüsünü sürükleyen çatışmalar, Halk Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyâsi çekişmeleridir. Bu, geniş mânâda Ankara başta olmak üzere, tüm Türkiye'yi içine alırken; dar mânâda ise kasabadaki her iki fırkanın yandaşları arasında cereyan eder.

İlk çatışma, yağmurun yağması ile sona ererken; ikinci çatışma, Rahmi'nin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurması ve seçimlerin başlaması ile tamamen gün yüzüne çıkar. Çatışmayı oluşturan fertler ise: Kenan Bey, Rahmi ve bunlara yakın olanlar ile Gülbeyazların Mahmud, Sâmi Muallim'dir. Sonunda, Gülbeyazlar –yani Halk Fırka'lılar- galip gelecek ve seçimi kazanarak belediye reisini kendileri çıkaracaktır.

Aslında romanda bu çatışmalardan başka çatışmalar da yok değildir. Mesela Rahmi'nin fırka reisi olması ile ailesi, akrabaları ve yakın dostları arasında fikir ayrılığı ve görüş farklılığı olmuştur. Rahmi için arzu edilen nesne «mebusluk ve fırka reisliği»dir. Bunlara sahip olabilmek için, Kenan Bey ve üst düzey yöneticilerle «iletişimde bulunan» Rahmi, onların çağrısına «iştirak ederek» bu amacına ulaşmak ister. Lâkin mücadele, o kadar kolay değildir. Siyasette, çeşitli olayların döndüğünün farkına varırsa da geç kalmıştır. Dolayısıyla Rahmi için yenilgi kaçınılmaz olur. Her ne kadar mebus seçildiyse de...

Tarık Buğra, romanında önemli bir siyasi, ekonomik ve kültürel bir konuya temas etmiştir. Tarihi bir gerçeği romanın dünyasına aktararak iyi bir sanatkârlık örneği sunmuştur.

Özellikle «yağmur» motifini kullanarak, onu fırka ile birlikte olay örgüsüne yerleştirmesi; dolayısıyla bu ikisi arasında bir paralellik kurarak, romanın sonuna kadar gündemde tutması bir diğer başarısıdır.

Romanın Şahıs Kadrosu

«Yağmur Beklerken»in en önemli kahramanı şüphesiz Rahmi'dir. Bütün olaylar, onun etrafında cereyan etmiş, dallanıp budaklanmıştır. Rahmi, romanda, yazarın okuyucuya vermek istediği mesajı ileten «tematik güç» fonksiyonundadır. Diğer kahramanlar Rahmi'ye yakınlıkları nispetinde herhangi bir fonksiyona sahiptirler.

Yazar, âdeta Rahmi'deki değişimi, Serbest Fırka'yı anlatmak için kullanmış ve bunda da başarılı olmuştur. Gerçekten Rahmi, fırka reisi olduktan sonra o kadar değişir ki, bu değişiklik kasabadaki diğer insanlara da yansır. Rahmi ailesini, dostlarını, akrabalarını bile siyaset yüzünden ihmal eder ve üzer.

Romanda idareci zümre ile halk arasında bulunan Rahmi'nin yaşayış, duyuş ve düşünüş tarzı önemlidir. «O ne idareci zümreye ne de halk tabakasına mensuptur. Onu daha büyük çapta, bir aydın tipi olarak tanıtilen Kenan Bey ile mukayese edebiliriz. Kenan Bey bir idealisttir. O, kendisini "halka rehberlik yapmak vazifesi ile mükellef sayan" bir insandır... Fakat Kenan Bey büyük saygı uyandırmakla beraber, çevresi ile yakın münasebet kuramayan bir tiptir. Âdeta kültürü onu, uzaktan çok sevdiği halktan ayırır.

Yazarın onu öldürmesi manalıdır. Zirâ idealist olmasına ve halkı sevmesine rağmen kültürü ile halktan ayrılan, çevresiyle münasebet kuramayan Kenan Beyin düşüncelerini gerçekleştirmesi imkânsızdır.

Kenan Bey'in yapamadığını Rahmi yapmağa çalışır. Kasabada Serbest Fırka'yı kurar. Rahmi kökleri halkta olan, çevresiyle canlı münasebet kuran bir tiptir. Yazar romanda onun şahsiyetini her yönü ile çok güzel işlemiştir. O, kökleri halkta olan aydın tipidir. İyi niyetli ve sempatiktir. Romancı onu ve ailesini bize çok sevimli olarak göstermiştir.» (Kaplan, 1998: 444-445).

Fonksiyon itibariyle romandaki en önemli kahramanlardan biri de Avukat Kenan Bey'dir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Kenan Bey idealist bir insandır. Kendisi, fırkanın kurulması için Rahmi'ye bizzat yardım etmiş, telkinlerde bulunmuştur. Yani «yönlendirici» fonksiyonunu üstlenerek, Rahmi'nin akıl ve fikir hocalığını yapmıştır. Kenan Beyin romanda olmaması demek, Rahmi'nin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı hiçbir zaman kuramaması; hatta onun farkında bile

olmaması demektir. Kısaca Kenan Bey, romandaki olay örgüsüne dinamiklik kazandıran bir tiptir. Romancı onu şöyle tanıtır:

«Kasabanın en ünlü avkatı Kenan beydi gelen... Kocaman bir baş.. yarıya yaklaşan akların bejleştirdiği dalgalı, gür, yumuşak, kumral saçlar.. geniş bir alın.. parmak, parmak kaşlar.. köşeli bir çene, Kallavî bir burun ve dev gibi, ama kalçasız, göbeksiz bir beden yapısı! Kara cübbesini de giydi mi, korkudan mı, saygıdan mı bilinmez, karşısındaki insan kabuğuna çekilmek isterdi. Kavga için yaratılmışa benzerdi. Dış görünüşü bu.

Ünü de bu görünüşü destekler: Kenan bey bütün yörede tanınmıştır. İlden bile aldığı büyük dâvalar vardır. Aldığı dâvayı da kazanır; hiç değilse sürüncemeye sokar. Bilgisini de taktik ustalığını da övmeyen hukukçu yoktur. Savcı tiksindir ondan.» (s.42)

Rahmi'nin ilk aldığı dâvaları ona, Kenan bey gönderir. Rahmi bunu uzun zaman sonra, Kenan Beyin yardımcısı Kâşif'ten öğrenir. Kenan Beyin hastalanmasıyla beraber, Rahmi, Kenan Beyin elindeki dâvalara da bakar; böylece ikisi tam anlamıyla dost olurlar.

Kenan Bey aktif bir aydındır. O, yalnız avukatlık mesleği ile uğraşmaz; Ankara'da dahi tanınan bir muharrirdir. Kenan Refik adıyla yazıları yayımlanır. Bunu da Rahmi, Kenan Beyin cenaze töreninde öğrenir. Kenan Beyin rakipleri bile onu severler. Halk fırkalı Hilmi Bey, onu şöyle anlatır: «Dürüsttü diye başlayıp sıraladı; vefâkardı, cem'iyete ve fertlere muaveneti, şiar edinmişti, kadir kıymet bilirdi.» (s.190).

İşte Rahmi, böyle bir adamı; «babam gibi severdim» (s.190) diye sayacak ve onun telkinleri doğrultusunda –hatta izinde- yürüyecektir.

Yönlendirici fonksiyonunda görebileceğimiz bir diğer kahraman, Rahmi'nin amcası Rıza efendidir. Rıza efendi, Rahmi'nin babası ölünce onları sahiplenmiş; annesi ölünce de, kız kardeşi Zeynep ile beraber tamamen yanına almıştır. Rahmi'yi ve Zeynep'i öz çocukları gibi büyütmüş, kendi çocuklarından ayrı tutmamıştır. Tam bir halk adamıdır o. Ailesine, eşine, dostuna, akrabasına, hemşehrisine düşkün bir tiptir. Rıza efendi, para işlerinden de iyi anlayan bir insandır. Kasabanın zenginlerini bir araya toplayarak, İstanbul ve İzmir'de iki şubesi bulunan, kendi ilçelerinin adını taşıyan bir banka kurmuştur. Rıza efendi, romanın canlı ve dinamik karakterlerinden biridir. Yazar, onu da okuyucuya sevimli bir şekilde tanıtmıştır:

«Rıza efendi belli belirsiz gülümsedi. Bu da onun üslûb özelliklerindendir: Yapmacıksız, içten... Küçümsemeden ve küçümseyişleri hoş gören... belki de umursamayan» (s.56) diye anlatır.

Rıza efendi, herhangi bir iş için aile büyüklerinin görüşlerini alarak istişareye önem verir. O da fırkanın getirdiği değişikliklerden nasibini alır. Rahmi ile eskisi gibi fazla görüşemezler. İstemese de fırkalar arası gruplaşmaya o da dahil olmuştur. Rıza efendi hakkında, Fethi Naci şöyle bir değerlendirmede bulunur:

«Tarık Buğra, her romanında dini bütün bir halk adamını öne çıkarır; bu romanda bu işi Rahmi'nin amcası Rıza efendi yüklenmiş: sağduyulu, dinine bağlı, her zaman doğruyu gören ve söyleyen bir tip» (Naci, 1994: 162).

Bütün bunlardan sonra Tarık Buğra'nın, Kenan Bey ve Rıza efendinin yönlendiriciliğini tabî şartlarda gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz.

Romanda, «karşı güç» fonksiyonunu üstlenenler çok açıktır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kuran Rahmi (daha geri planda Kenan Bey, Rıza efendi, diğer aile bireyleri)'nin karşısında Halk Fırkalı olanlar; başta Gülbeyazlar'ın Mahmud ve Rahmi'nin bacanağı Sami Muallim (geri planda diğer halk fırkahılar) gelmektedir.

Bu karşıtlık, -özellikle- Rahmi'nin Serbest Fırkayı kurmasıyla başlar ve seçimlerin başlamasıyla da en üst noktaya ulaşır. İki rakipten, seçimi kazanıp belediye reisini çıkaran Halk Fırkası, yani Gülbeyazlar'ın Mahmud tarafı olur.

Romanda yer yer, aydın zümre ile halk tabakası arasındaki kültür, görüş, duyuş ve düşünüş tarzının da çatışmaya neden olduğu gözlenir. Bunu somut olarak Kenan beyin davranışlarında da buluruz: Bir gün kahvede kasabalılarla otururken; Rahmi'ye: «Dostoyevski'yi tanımayanlarla ne konuşacağım?» (s.45) der. Kenan Beyin, kasabalılarla iyi iletişim kuramaması da yine bu görüşten kaynaklanır.

Yukarıda adı geçen kahramanların dışında, daha bir yığın kahraman romanda yer alır. Bunlar olay örgüsünde daha geri plandadırlar ve dekoru tamamlarlar. Bazıları şunlardır:

Kasabalılar: Hacı Bekir, Kupdellerin Deli Yakup, Hacı Ali, Osman Usta, Halis, Başçavuşun Nafiz, Çarıkçının Veli, Çaycı Mıstık, Güdük Hacı, Rasih Hoca, Yusuf, Nalbant Mustafa Efendi vs.

Aydınlık: Kâşif, Ragıb Efendi, Dr. Fazıl Bey, Eczacı Yakup, Dişçi Nevzad, Yargıç Ahmet Kemal Bey, Dâvavekili Vehbi, Emekli Yüzbaşı Aziz, Hükümet doktoru Semih, Halk Fırkası Müfettişi Hilmi Bey, Naki Bey vs.

Rahmi'ye yakınlığı ile romanda yer alan kahramanlar: Vahit Dayı, Güldâne, Serdar, Müberrer, Süleyman, Nimet, Zeynep, Aslı, Huriye vs.

Tarihî şahsiyetler: Gazi Paşa, İsmet Paşa, Ağaoğlu Ahmet, Ali Fethi Bey, Tahsin Bey vs.

Tarık Buğra, kahramanlarını dinamik halde tanıtır. Olayların ileriye doğru akışında, kahramanların karakter değişiklikleri yazar tarafından çok güzel

tasvir edilmiştir. Özellikle durgun geçen kasaba hayatının, fırkanın girmesiyle birlikte bir hareketlilik kazanması; Rahmi, Rıza Efendi, Süleyman ve Güldâne'de davranış değişikliğine neden olması, romanda çarpıcı bir dille anlatılmıştır.

Romanın başlangıcındaki tipler, olaylar karşısında tamamen karakter değiştirebilirler. Böylece Tarık Buğra'nın kahramanları «yuvarlak/çok yönlü» tiplerdir.

Kahramanların tasvir ve tanıtımı da gerçeğe uygun şekilde yapılmıştır.

«Rahmi; gözleri yumuk yumuk, buna karşılık iri dişlerinin hepsini göstere göstere gülüyor...(s.11) Rahmi'ye sarı inat derlerdi...(s.15) Rahmi tabağa beş kuruş bırakıyor. Onun adı kadar bilinen eli açıklığıdır bu.» (s.21).

«Bembeyaz, pespembe, inadına da kara gözlü, kaşları, saçları kestanerengi... nazlı mı nazlı, süzüm süzüm süzülen bir kız çocuğuydu Anakız...» (s.21).

«Kasabanın en ünlü avkatı Kenan beydi gelen...' Kocaman bir baş... yarıya yaklaşan akların bejleştirdiği dalgalı, gür, yumuşak, kumral saçlar... geniş bir alın... parmak, parmak kaşlar... köşeli bir çene... kallavî bir burun ve dev gibi, ama kalçasız, göbeksiz bir beden yapısı!» (s.42).

«Rıza efendi belli belirsiz gülümsedi. Bu da onun üslûb özelliklerindedir. Yapmacıksız, içten... küçümsemeden ve küçümseyişleri hoş gören... belki de umursamayan... » (s.56)

Kasabada fırkanın kurulmasıyla beraber, birçok kahramanda karakter olarak değişiklikler gözlenir. Bunlardan, Rıza efendi'nin oğlu Süleyman'daki değişikliği, yazar gayet güzel tasvir eder. Bu duruma Rahmi bile şaşırır:

«Süleyman firkacılığa onu şaşırtan bir heyecanla sarılıvermişti. O az konuşan ve herkese saygılı 'Rıza emminin oğlu' gitmiş, yerine, çarşıda, pazarda, kahvelerde, girdiği her dükkânda veya dükkânına gelenlerle, karşısındakinin durum ve tutumuna göre, kiminde nutuk atar gibi konuşan, kiminde sert tartışmalara giren kâh öfkeli, kâh ateşli biri gelmiştir...».(s.143-144)

Romanın Zamanı

«Yağmur Beklerken» romanının hâldeki olay örgüsü; kasabada küçük bir parkın açılmasıyla başlar. «Tören 17.30'da, hükümet dâireleri kapandıktan yarım saat sonra başlayacaktır.» (s.7) Daha sonraki sayfalarda, açılan parkın çalışmalarının bir yıl önce bahar ayında başladığını öğreniriz.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte sosyal hayatın değiştiğini görürüz. Romanın bir yerinde bu şöyle anlatılır: «yle ya; Cumhuriyet nerdeyse yedinci yaşını tamamlayacak da, herifler avratlarını hâlâ sakınır... toplumdan» (s.19). Bu cümlelerden de anlıyoruz ki, tarih 1930 yılıdır.

Parkın açılışından sonra bir ay kadar zaman geçer. Cuma günü, namazdan sonra yağmur duasına çıkılır. Cumartesi yağmayan yağmur, pazar günü ikinci sıralarında yağar. Yağmur'un ertesini günü, Aşım Ağa ile Rıza Efendi, Rahmi'nin firka kurup kurmayacağı konusunda tartışırlar.

Kenan Beyin lm ile Rahmi, bir salı günü onun cenazesini defnetmeye İstanbul'a gider. Aradan  gün geçer. On gün sürecek belediye seçimleri başlar. Seçimin nc günü durum hiç de iyi değildir. Nihayet, onuncu seçim gününün yatsı zeri, Gülbeyazlar'ın Mahmud seçim sonucunu açıklar. Seçimi Halk Fırkası'nın adayı kazanmıştır. Rahmi'nin fırkası kaybeder. Ertesi gün Rahmi, Sami Muallimle konuşur. Son bölümde ekinlerin orak beklediği söylenerek kozmik zaman vurgulanır.

Böylece topladığımızda, bu olayların yaşandığı vaka zamanının yaklaşık iki ay gibi kısa bir zaman dilimi olduğunu görürüz.

Yağmur Beklerken'in vaka zamanı, geriye dönüşlerle biraz daha genişletilir. Özellikle Rahmi'nin ve Rıza efendinin geçmiş hayatları söz konusu olduğunda, yazar, hâldeki kronolojik vaka zamanını kırarak geriye ve geçmişe döner. Bu geçmişe dönme, özetleme tekniğiyle okuyucuya sunulur.

Rahmi'nin üç yıl önce, Güdük Hacı ile girdiği açık artırmada aldığı bahçeli ev, Rahmi'nin Anakız'la olan çocukluk aşkı, kendi çocukluk yılları, Rıza amcasının durumu, bahçeyi Nafız'ın oğlu Hasan Hüseyin'den almak istemesi, romandaki en önemli geçmiş zaman dilimleridir. Söz konusu geri dönüşlerde, yaşanan olaylar dikkate alındığında, romanda yaklaşık 10-15 yıllık bir zaman diliminin anlatıldığı görülür. Romanda anladığımız kadarıyla 1915-1930 yıllarının olayları anlatılmıştır.

Anlatma zamanında ise, hâldeki olaylar, olduğu anda anlatılmakta, böylece vaka zamanı ile anlatma zamanı üst üste çakışmaktadır. Ancak hlden geçmişe dönüldüğünde, vaka zamanı ile anlatma zamanı arasında büyük bir boşluk oluşmaktadır. Mesela; Rahmi, Anakız'la olan aşkını anlatırken yaklaşık 10-15 yıl geriye dönülür.

«Daha iptidaî'nin –ilkokulun- başlangıç yıllarında vurulmuştur Rahmi Anakız'a...»(s.17-18).

Rahmi'nin, Naki Beyle yemek yerken gözünün önüne gelen bütün olayları ve sevdiği insanları hatırladığı bölümde zamanda genişleme olmuştur. Çünkü bütün bunlar «yni o bir dakikacığın içinde..» (s.205) olmuştur.

Romanın Mekânı

«Yağmur Beklerken»in olay örgüsünün dış geniş mekânı «kasaba»dır. Olaylar büyük ölçüde bu kasabada geçer. Ancak, kasabada bulunan belirli yerlerde, olayların daha sıklıkla geçtiği görülür. Bu yerler; başta Rahmi'nin evi, Cumhuriyet Kiraathanesi, - daha az olarak da- Rıza Efendi'nin evi, Park, fırka binası, yağmur duası yapılan yer ve Ulu Câmidir.

Ayrıca kasabanın belirli yerleri, isim olarak zikredilmiştir:

«Park eski yoğurt pazarının yerine kurulmuştur.» (s.9). «Amca Günoluk'ta oturmaktadır. Rahmi'nin evi ise Gâvur Mahallesindedir... Hamam Önünü geçip de Çınaraltı'na geldikleri zaman akşam ezanı okunmaya başlamıştır.» (s.21). «Akşam ezanı, onlar Ulu Câmî'nin önünden geçerken okunmaya başladı. Ama ortalıkta, Tekke Deresine açılan sokağın başına geldikleri zaman bile, serinlikten haber yoktu.» (s.64). «Dr. Fazıl ve Rahmi; beraber çıktılar. Yolları birkaç yüz metre sonra Hamamönünde ayrılıyordu... Ama kafasında, Yakasaray altlarında kurulacak bir çiftliğin hayâlinden başka bir şey yoktu.» (s.89). «Artık İkizkaya Tepesinin ardına bakılmıyor, Batıdan gelecek bulutlar gözetleniyordu.» (s.90). «Dereözü'nün derinliklerinde gümbür gümbür yankılandı.»(s.97.) «Ama sabah ezanından önce, İkizkaya ile Toptaşı Tepelerinin arasından Batı'ya açılan deredeki çınarların yaprakları hazla ürpermeye başladı.»(s.94). «Kenan Bey'in evi, İkizkaya'nın yamacını saran sokakta idi.»(s.130).

Yine İstanbul'daki, Rahmi'nin gezdiği yerler de isim olarak geçmiştir:

«Eyüp sırtlarındaki kulübemsi bir kahvenin önünde hasır ve alçak iskemlelerde oturuyorlardı... Haliç'in eşsiz güzelliğini seyrederken tiyatro kumpanyalarını düşündü.» (s.198). «Rahmi Taksim'e kadar yürüdü ve bir Harbiye-Fatih tranvayı ile Sirkeci'ye, kaldığı Şahin Paşa Oteli'ne gitti.» (s.206-207). «Artık caddeden tranvay sesleri gelmiyordu; son Bahçekapı-Edirnekapı da geçmiş olmalıydı.» (s.209).

Görüldüğü gibi geniş mekân olarak, İstanbul da vardır. Kenan Beyin cenaze merasimi ile Rahmi'nin İstanbul'da gittiği yerler anlatılır. Ayrıca Ankara'dan da kısaca bahsedilir. Gazi Paşa, İsmet Paşa, Ali Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmed arasındaki fırka olaylarıyla beraber Ankara gündeme gelir.

Yazarın iç mekâna bakışı, gerçekten realist bir yaklaşım özelliği gösterir. Olaylar, bir fotoğraf makinesi objektifliğinde dikkatlere sunulur:

«Rahmi ceketini çoktan atmıştır. Yelek düğmelerini çözmekte, sedirde oturmaktadır. Ayaklarını uzatmıştır. Müberrer yere çömeliyor, babasının çoraplarını çıkarıyor, götürüyor. Dönünce de sokağa bakan pencereleri örtüyor; çünkü az sonra annesi, mutfakta yaktığı lambaları getirecektir.» (s.24).

Romanın Bakış Açısı Ve Anlatıcısı

«Yağmur Beklerken» romanı hâkim bakış açısı ve anlatıcısı tekniğiyle kaleme alınmıştır. Bu anlatıcı; olayları en ince ayrıntısına kadar bilir ve okuyucuya anlatır. Kahramanların geçmiş hayatları, geriye dönülerek özetleme yöntemiyle verilir.

«Rahmi'nin amcasıdır o. Ama yiğenin ona çeken tek yanı yoktur: Rıza Efendi ekşimek için sebep arar ve bulur; Rahmi ise, açık elâ gözleri yumuk yumuk, gülmek için yapar aynı şeyi.»(s.7).

«... Rıza efendi de, belki bu yüzden, yeni perde niçin açılmıyor diye sinirleniyor. Rahmi öyle düşünüyor ve gene gülüyor. Sessiz sessiz.. her zamanki gibi.. çocukluğundan beri nasılsa öyle.»(s.8).

Hâkim anlatıcı, yorum yapmaktan da geri durmaz:

«... şu veya bu konuda aklından neler geçtiğini –karısı ve amcası dâhil-kimse bilemez. (Belki kendisi de bilemez.»(s.22).

Romanda asıl olan, hâkim anlatıcı olmakla beraber, bu anlatıcı söz yetkisini geniş ölçüde kahramanlara bırakır. Yani romanda diyalog tarzı anlatım geniş yer tutar. Rahmi'nin; Rıza Efendi, Güldâne, Kenan Bey, Naki Bey, Hilmi Bey, Altındaş, Kaymakam Bey, Gülbeyazlar'ın Mahmud ve Sami Muallim'le arasında geçen diyaloglar romana ayrı bir güzellik katmıştır.

Romanın Anlatım Özellikleri, Dil Ve Üslûbu

«Yağmur Beklerken» romanında, hâkim anlatım tarzı tahkiye ve diyalogdur. Yazar, eserini büyük ölçüde bu iki anlatım tarzı sınırları içinde kaleme almıştır. Ya hâkim anlatıcı hâldeki veya geçmişteki olayları hikâye eder ya da sözü kahramanlara bırakarak onları konuşturur.

Kahramanların konuşmaları daha çok diyalog şeklindedir. Dış diyalog, iç diyalogdan daha fazla kullanılmıştır. İç diyalog, Rahmi'nin sıkıntıya düştüğü anlarda görülür. Rahmi bir defasında Güldâne ile yemek yerken, içinden;

«Yere batsın Serbest Fırkası da, Kenan beyi de» diye geçirdi. Ama çabucak da ekledi: 'Töbe, töbe'»(s.144). Sami Muallim için; « 'o bize Gülbeyazlardan bilem düşman oğlum' ve gene içinden eklemişti: 'Neye düşman ki'»(s.144) diye düşünür.

Romanda ayrıca tasvir, tahlil, leit motif ve montaj tekniklerine de rastlanır. Yazar, özellikle tasvir ve tahlillerde bir hayli başarılıdır. İşte bir ev içi tasviri:

«Büyük mutfağın yemek odası gibi kullanılan köşesine sofra bezi seriliyor. İki karış altlıklı tahta sini yerleştiriliyor; üstüne tahta kaşıklar konuyor. Herkesin yeri bellidir; sininin etrafına bağdaş kurup oturuyorlar, sofra bezinin taşan kısımlarını dizlerine örtüyorlar. Güldâne çorba tasını getirip ortaya koyuyor. Bu akşamın yemeği et suyuna düğün çorbası, kuzu kızartması, bulgur pilâvı ve ayrandır. Yemekte konuşulmuyor.»(s.36-37).

Kenan Beyin tanıtıldığı bölümde ise tahlile rastlıyoruz:

«... Kara cübbesini de giydi mi, korkudan mı, saygıdan mı bilinmez, karşısındaki insan kabuğuna çekilmek isterdi. Kavga için yaratılmışa benzerdi.» (s.42).

Montaj tekniği olarak yazar, Harun Reşid'le ihtiyar bağcının arasında geçen, fidan dikme hikâyesini Rıza Efendiye anlattırarak onu, metne yerleştirir. Böylece roman daha bir derinlik kazanır.

Romanda yağmurun, fırkanın sık sık kullanılması; Rahmi'nin sürekli gülmesi, cızbız istemesi, karısı Güldâne'nin «Mebos oldun da başın göğe erdi, değmi?» sözü de leit motif olarak düşünülebilir. Yazar, roman boyunca bu leit motifleri kullanarak, olay örgüsüne bir ahenk kazandırmıştır.

Yazarın dikkate değer özelliklerinden biri de kahramanları kendi şiveleri ile konuşturmasıdır. Rahmi'nin kuyu açtırırken, Hacı Ali ile konuşması bu açıdan gayet güzel bir örnektir:

«-Ne yapar len o herifler orda?

- Pompa koyduruyom Hacı emmi; rahmetten umut kaldı mı ki?

- Pompa mı? Su mu çekcen?

- He ya.

- ...

- Bek akıllısın Mumcunun oğlu. Emme velâkin, üç güne varmaz o su da gurur. Gurudu bile de sen ona.

- Bilirin Hacı emmi. O yüzden kuyu açtırırın ben de ya.» (s.68).

Romana dil yönünden baktığımızda; romanın dilinin gayet temiz, güzel ve berrak bir Türkçe ile yazıldığını görürüz.

«Buğra, kelime haznesi zengin olan bir yazardır. Kelime ve cümleleri büyük bir ustalıkla kullanır. Lüzumsuz kelimelere yer vermediği gibi, yaşayan canlı kelimelerin dışında arayışa da yönelmez.» (Tuncer, 1988: 20).

Yazarın “ve” bağlacını sık sık kullanması ve cümleleri başlatması, cümle içinde tire (-) işaretini fazlaca kullanması, yer yer okuyucuyu sıkıntıya sokar. Tarık Buğra üslûba büyük önem verir.

“Sanat gerçeğini toplum gerçeğinden ayrı tutar. Çevre ve olayların izlenimlerini vermeye çalışır. Bu yüzden o, gözlemci değil, izlenimci bir yazardır”. (Tuncer, 1988: 21).

Kasaba gerçekliğini iyi bilen yazar, bunu romanına da aksettirmiştir. Kahramanları kendi şivesi ile konuşturması, onların her birinin birer lakabının olması, deyim ve atasözlerinin yer yer kullanılması bu gerçekliği perçinleyen unsurlardır.

Kaynakça

Ayvazoğlu, Beşir, (1997), *Tarık Buğra, Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Buğra, Tarık, (1996), *Yağmur Beklerken*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kaplan, Mehmet (1998), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Miyasoğlu, Mustafa, (1998), *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Naci, Fethi. (1994), *40 Yılda 40 Roman*, İstanbul: Oğlak Yayınları.

Tuncer, Hüseyin, (1988). *Tarık Buğra*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ahmed Rasim: Bir Osmanlı Tarih Sözlükçüsü*

Aydın EFE¹

Öz

Bu çalışmada, edebi bir şahsiyet olarak tanınan Ahmed Rasim'in Osmanlı Tarih Sözlükçülüğü üzerinde durulmuştur. Çalışmanın esasını Ahmed Rasim'in 4 ciltlik "Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi" adlı eseri oluşturmaktadır. Bu eserde, "Fâide" başlığı altında sunulan kelimeler ele alınmış ve birkaç grup altında toplanmıştır.

Daha çok edebiyatçılar tarafından incelenen merhum Ahmed Rasim, tarihçiliği bakımından yeterince ele alınmamıştır. Bu çalışmaya konu olan Osmanlı Tarih Sözlükçülüğü bakımından ise, hemen hiçbir atıfta bulunulmamıştır. Bundan dolayı merhum Ahmed Rasim, ilk Osmanlı Tarih Sözlükçüsü sayılabilecek kimsedir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Rasim, Osmanlı Tarihi, Osmanlı Tarih Sözlükçüsü.

Ahmed Rasim: An Ottoman History Vocabulist

Abstract

This study is centered upon Ahmed Rasim known as a literary figure who focused on Ottoman Historical Lexicography. The study is based on Ahmed Rasim's four-volume work named "History of the Ottoman, illustrated and with map". In this work, words presented under the title "Faide" are collected and divided into several groups.

Examined by mostly man of letters, the late Ahmed Rasim has not been studied adequately in terms of historiography. In terms of the lexicography of the Ottoman history that is the study area of this work, there is hardly any reference addressing to him. Therefore, the late Ahmed Rasim, considered as the first Ottoman History Vocabulist.

Key Words: Ahmed Rasim, Ottoman History, Ottoman History Lexicalist.

* Bu makale, Trabzon'da 2010 yılında düzenlenen "Uluslararası 2. Tarih Eğitimi Sempozyumu"nda sunulan sözlü tebliğin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yorturk33@gmail.com

Geliş Tarihi - Received: 17.08.2017

Kabul Tarihi - Accepted: 26.10.2017

Makaleyi Sunuş

Çok yönlü bir yazar olarak nitelendirilen Ahmed Rasim; edebiyatçı, gazeteci, bestekâr, tarihçi vs. yönleriyle ön plana çıkan Türk Edebiyatının mümtaz şahsiyetlerinden birisidir.

Bu makaleye konu edilen Ahmed Rasim'in Osmanlı Tarih Sözlükçülüğü ile alakalı olarak şimdiye kadar herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çoğunlukla edebiyatçılar tarafından incelenip yorumlanan Ahmed Rasim, tarihçiliği özelinde yeterince de ele alınmamıştır. Bu tespitten hareketle çalışmanın konusu olan Osmanlı Tarih Sözlükçülüğü bakımından hemen hemen, kendisine, hiçbir atıfta bulunulmamıştır. Oysa araştırmamıza konu olan merhum Ahmed Rasim, aşağıda sunulacağı gibi, ilk Osmanlı Tarih Sözlükçüsü olarak kabul edilebilir.

Hayatı ve Eserleri

Ahmed Rasim², İstanbul'un Sarıgözel mahallesinde dünyaya gelmiştir. 1865-1932³ yılları arasında ömür sürmüştür. Babası Bahaeddin Efendi, Kıbrıslı Menteşeoğullarındandır. Annesi ise Nevber Hanım'dır.⁴ Ahmed Rasim ilk tahsiline Sofular'daki mahalle mektebinde başlamış, 1876 senesinde ise Darüşşafaka'ya girmiştir. Burada devrin edebî ve fikrî akımlarına karşı büyük bir ilgi duymuş, dönemin tanınmış, kıymetli şair, edip ve siyasilere etkilenmiştir. Bir yandan Fransızca öğrenerek Fransız yazar ve şairlerini tanımış; diğer yandan da Şinasi, Nâmık Kemal, Ziya Paşa ve Ahmed Midhat Efendi gibi devrin önemli Türk yazar ve şairlerinin eserlerini okumuştur. 1883'te Darüşşafaka'yı birincilikle bitirmiş ve Posta ve Telgraf Nezareti'nde memur olarak göreve başlamıştır.⁵ 1927 seçimlerinde İstanbul milletvekili seçilerek, 1927-1931 tarihleri arasında, TBMM'nin üçüncü döneminde görev yapmıştır. Fransızca, Arapça ve Farsça bilmektedir.⁶ Ahmed Rasim, 21 Eylül 1932 yılında Heybeliada'da vefat

² 1934 *Soyadı Kanunu*'ndan evvel vefat ettiği için soyadı olmayan Ahmed Rasim'in, oğlu Mahmut Sırrı'nın "Arık" soyadını taşıdığı görülmüştür (TBMM Albümü 1920-2010, c. I, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 176).

³ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, MEB Yay., İstanbul 1987, s. 1062 ve Sabri Esat Siyavuşgil, "Ahmed Rasim", *İA*, c. 1, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, s. 200'de Ahmed Rasim'in hayat süresi 1864-1932 tarihleri arasında gösterilmektedir.

⁴ Ağâh Sırrı Levend, *Ahmed Rasim*, TDK Yay., Ankara 1965, s. 45; Şerif Aktaş, *Ahmed Rasim*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.17; Serdal Balcı, "Ahmet Rasim ve Tarih", *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 9, Erzurum 2004, s. 111.

⁵ Aktaş, "Ahmed Rasim", *DİA*, c. 2, İstanbul 1989, s.117; Heyet, "Ahmet Rasim", *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, c. I, YKY, İstanbul 2001, s. 33; "Balcı, "Ahmet Rasim ve Tarih", s. 111.

⁶ TBMM Albümü 1920-2010, c. I, s. 152; Şükran Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı 2 Meşrutiyet Dönemi /2*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994, s. 248.

etmiş ve naaşı buraya defnedilmiştir. Mezar kitabesinde şu satırlar kayıtlıdır: *Türk diline 48 sene kalemiyle hizmet eden muharrir Ahmed Rasim burada yatıyor. Matbû âsârı yüzü geçer. Onu unutmamak her Türk'e borçtur. Mebus olarak öldü. Çarşamba, 21 Eylül 1932.*⁷

Ahmed Rasim, Ahmed Midhat Efendi tarzının, Servet-i Fünun çağlarında yetiştirdiği popüler ve kudretli bir sanatkâr olarak, Türk Edebiyatının önemli bir şahsiyeti halinde karşımıza çıkmaktadır. İlk yazısı Tercüman-ı Hakikat'te yayınlanan Ahmed Rasim, matbuat hayatına Ahmed Midhat Efendi tarzında, onun teşviki ile değişik konularda yazılar kaleme alarak girmiştir. Kullandığı üslûbu, bilgi ve zekâ yönünden güçlü zarif yazıları, yerli ve zevkli söyleyiş tarzıyla kısa sürede, Ahmed Midhat Efendi'den üstün eserler vermeyi başararak Türk Edebiyatındaki yerini almıştır. Rasim'in kaleme aldığı eserlerin sayısı 140 civarındadır.⁸ Çeşitli gazetelerde yazılar kaleme alan Ahmed Rasim, Türk gazeteciliğinin pîri sayılmaktadır. Ahmed Midhat ise 'hace-i evvel' olarak bilinmektedir. İkdâm Gazetesi sahibi olan Ahmed Cevdet'in tabiriyle 'matbuatın tuzu biberi' Ahmed Rasim'dir.⁹

Ahmed Rasim kullandığı dil özelliği olarak edebi zevkte ve dilde orta bir yol tutma taraftarı olarak bilinmektedir. "Milli zevk ve ümmetin irfanının muhassalası ne ise" ona uymanın yerinde olacağını belirten Rasim, Ahmed Midhat Efendi ve Muallim Naci etrafında şekillenen grubun özünü ve kendi sanat ve edebiyat anlayışını yansıtmaktadır. Bu grubun adını da *Mutavassîtin* olarak belirtmektedir. Batı edebiyatından yararlanmayı düşünürken, taklit ve intihale karşı çıkmaktadır. Edebî eserlerde Türklük fikrinin işlenmesini teklif eden Ahmed Rasim, dilin düzeltilmesini arzulamaktadır.¹⁰

Darüşşafaka'da öğrenci iken musikiye yönelerek Zekâi Dede'den dersler almıştır. Musiki tecrübesini öğrencilikten sonra da Zekâi Dede'nin yanında, Bahariye Mevlevihanesinde devam ettirmiştir.¹¹ Aynı zamanda alaturkanın bütün inceliklerine sahip bir bestekâr olan Ahmed Rasim'in yaklaşık 65 civarında olan notaları, Darüşşafaka Kütüphanesinde mevcuttur.¹²

⁷ Aktaş, *Ahmet Rasim*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 41. Bu eser, Aktaş'ın daha önce Kültür Bakanlığı Yayınlarından çıkan aynı adı taşıyan kitabın genişletilmiş halidir. Ayrıca bkn. Siyavuşgil, "Ahmed Rasim", s. 200.

⁸ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, s. 1062; Siyavuşgil, "Ahmed Rasim", s. 200.

⁹ Levend, *Ahmed Rasim*, s. 83.

¹⁰ Aktaş, *Ahmed Rasim*, s. 59, 66-67.

¹¹ *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, c. I, s. 35.

¹² Siyavuşgil, "Ahmed Rasim", s. 202.

Tercüman-ı Hakikat, Ceride-i Havadis, Şafak, Gülşen, Berk, Sebat, Hamiyet ve Güneş gibi gazete ve dergilerde Ahmed Rasim'in yazıları, çeviri ve şiirleri yayımlanmıştır.¹³ Ahmed Rasim, iyi bir gazeteci olup, yazılarında röportajcı dikkati ve davranışları ön planda gözükmektedir. Ele aldığı mevzularda derinleşmeyi değil, farklı konularda kalem oynatmayı yeğlediği görülecektir. Kendisinde derinlik değil, genişlik dikkati çeken bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴ Yazılarında; Türk gazeteciliğinin ufkunu genişleterek yerel yaşamın detaylarını, mektep ve basın hayatının panoramasını yansıtmaktadır.¹⁵

Tarih, coğrafya, seyahat, gramer gibi değişik konularda yüzden fazla eser veren Ahmed Rasim'in geniş bir okuyucu kitlesi arasında şöhret kazanmasına yol açan yazıları daha çok deneme, musâhebe, fıkra ve hatıralarıdır.

Ahmed Rasim'in muhtelif tarihlerde kitap halinde neşrettiği eserleri arasında; "İlk Sevgi, Güzel Eleni, Mektep Arkadaşım, Endişe-i Hayat, Nâkâm, Asker oğlu, Sevdâ-yı Sermedî, İki Güzel Günahkâr, İki Günahsız Sevda ve Hamamcı Ülfet" adlarını taşıyan hikâye ve romanları, kendisinin hikâye sahasındaki yönünü göstermesi açısından kayda değer eserlerindedir.¹⁶ Bu eserlerden başka "Gecelerim (İstanbul 1312, 1316), Şehir Mektupları (İstanbul 1316; I-IV İstanbul 1328-1329), Tarih ve Muharrir (İstanbul 1329), Eşkâl-i Zaman (İstanbul 1334), Cidd ü Mizâh (İstanbul 1336), Gülüp Ağladıklarım (İstanbul 1340), Fuşş-i Atik, Fuşş-i Cedid (I-II, İstanbul 1340), Makâlât ve Musâhabât (İstanbul 1925), Muharrir Bu Ya (İstanbul 1926), Falaka (İstanbul 1927)" isimli eserleri de bulunmaktadır.¹⁷

Ahmed Rasim'in monografi tarzında eserleri de mevcuttur. Tanzimat döneminin önemli yazarlarından olan Şinâsî hakkında, 1927'de, bir monografi yazmıştır (Matbuat Tarihine Medhal: İlk Büyük Muharrirlerden Şinâsî). Başka monografileri olmasına rağmen yayımlanmamıştır. Kendisinin Batı edebiyatından bazı tercümeleri, onun yazı ve kültür hayatındaki zenginliğini göstermektedir. Tercümeleri arasında "Camille Flamarion'un *Urani*, Carmen Sylva'nın *Carpat Dağlarında*, Jeane

¹³ Levend, *Ahmed Rasim*, s. 53-54; Kurdakul, *Çağdaş Türk Edebiyatı*, s. 248 .

¹⁴ Aktaş, *Ahmed Rasim*, s. 71.

¹⁵ *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, c. I, s. 35.

¹⁶ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, s. 1064. Eserleri konusundaki bazı açıklamalar için bkn. Mehmed Celâl, "Ahmed Rasim Bey", *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhîr*. Kasbar Matbaası, Dersaadet 1318.

¹⁷ Aktaş, "Ahmed Rasim", s. 118-119.

Richepin'in *Uhlan Karısı*, Jules Verne'nin *Kaptan Jipson* ve D. Lesueur'un *Madam Hardiber*" adlı tercümelemler bulunmaktadır.¹⁸

Doğrudan doğruya tarih ile ilgili eserleri ise "Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi (I-IV, İstanbul 1326-1328)", "İki Hatırat Üç Şahsiyet (İstanbul 1332)", "İstibdattan Hakimiyet-i Milliyyeye (I-II, İstanbul 1342)", "Tarih-i Muhtasar-ı Beşer (İstanbul 1304)", "Terakkiyât-ı İlmiyye ve Medeniyye (İstanbul 1304)", "Menâkıb-ı İslâm (I-II, İstanbul 1325-1326)" dır. Seyahat yazılarını topladığı "Romanya Mektupları (İstanbul 1333)" ise diğler bir önemli eserdir.¹⁹ Yazarlığının ilk yıllarında tarihi konulara da değinen Ahmed Rasim, Meşrutiyet'in ilanını müteakip bu alana tekrar yönelerek idadilerde okutulmak üzere dört ciltlik, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* adlı eseri yayımlamıştır. Bu eseri önemli kılan nokta ise, makalenin ortaya konulma amacı da olan, fâide başlığı altında sayfaların alt kısımlarında yer alan birçok sahaya ait notlardır.²⁰ Ahmed Rasim'in tarihi eserlerinde ve seyahat yazılarında öğretim endişesi taşıdığı bilinmektedir.²¹

Her türlü tasvirde bütünü gözler önünde canlandıracak ayrıntıyı tercih etmede oldukça usta olan Ahmed Rasim, çok sıfat kullanan bir yazar olarak Türk edebiyatındaki yerini almıştır. Kullandığı sıfatlar, yaşadığı toplumun zengin kültürünün yansıması olarak ele alınabilir. Kendisi, halkın konuştuğu dili kullanmaya özen göstermektedir. İstanbul'da konuşulan Türkçenin imkânlarını eserlerinde kullanmış ve dil malzemesini iyi seçmiştir.²² Meşrutiyet devri Türkçesine yönelik olarak bir lûgat meydana getirilmek istense ilk başvurulacak kaynak, Ahmed Rasim'in eserleri olacaktır. Ayrıca İstanbul argosu, esnaf ve zanaatkarların dilleri için yapılacak tetkiklerde en kapsamlı kaynaklar arasında Ahmed Rasim'in kitap, makale ve röportajları gelmektedir.²³

Ahmed Rasim'in Osmanlı Tarih Sözlüğü

Osmanlı Tarih Sözlüğü adı altında veya benzer şekilde birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan ilki 1946 yılında Mehmet Zeki Pakalın²⁴ tarafından yazılan üç ciltlik bir eserdir. Bu eserin muhtelif tarihlerde MEB Yayınlarından yeni baskıları da yapılmıştır. İkinci olarak

¹⁸ Levend, *Ahmed Rasim*, s. 106; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, s. 1064; Siyavuşgil, "Ahmed Rasim", s. 201.

¹⁹ Levend, *Ahmed Rasim*, s. 107-108; Aktaş, "Ahmed Rasim", s. 118-119.

²⁰ Sabri Esat Siyavuşgil, "Ahmed Rasim", s. 201.

²¹ Aktaş, *Ahmed Rasim*, s. 69.

²² Aktaş, *Ahmed Rasim*, s. 76-77.

²³ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Edebiyatında Tahliller*, Kamer Yay., İstanbul 1997, s. 70.

²⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III, MEB Yay., İstanbul 2004.

Kamil Kepeci²⁵ tarafından kaleme alınan, küçük boy kitap şeklinde, bir çalışmadır. Bekir Sıtkı Baykal²⁶, Fehmi Yılmaz²⁷, Mehmet Ali Ünal²⁸, Midhat Sertoğlu²⁹ ve Necdet Sakaoğlu³⁰ taraflarından da tarih sözlüğü sahasında çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların hiç birinde Ahmed Rasim'in sözlükçülüğüne atıf yapılmadığı görülmektedir.

Ahmed Rasim'in Osmanlı Tarih Sözlükçüsü sayılmasına sebep olan eseri, "Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi" adlı dört ciltlik eseridir. Bu eserde Ahmed Rasim, "Fâide" başlığı altında Osmanlı teşkilat, teşrifat usulleri, tarih deyimleri, oyunlar ve düğünler, Türk ve yabancı hükümdarlar, ülkeler vs. konular hakkında bilgiler vermektedir. Burada verilen kelimeler, dört başlık altında toplanmıştır: "Fâide başlığı altında müstakil olarak sunulan kelimeler, *Istılâhât-ı Tarihiyye* alt başlığı altında sunulan kelimeler, *Kelimât-ı Tarihiyye* alt başlığı altında sunulan kelimeler ve *Mal'ûmât-ı Müteferrika* alt başlığı altında sunulan kelimeler".

Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi adlı eserde *Fâide* başlığı altında sunulan kelimelerden Osmanlı ve diğer ülke padişahları, vezirleri, şehzadeleri, kumandanları, ülke, savaş ve antlaşma isimleri vs. çalışmaya dâhil edilmemiştir. Şayet o kelimeler de eklenseydi, makale hacimce daha da büyük olacaktı. Kelimelerin bulunduğu ciltler ve sayfa numaraları gruplamalar sırasında parantez içinde, kelimelerden sonra, verilmiştir. Bu başlıklar altında gruplandırılan kelimeler aşağıdaki gibidir:

I. Fâide başlığı altında sunulan müstakil kelimeler

1. Ahvâl-i İctimâiyye- Ahvâl-i Rûhiyye (Fâide-242, III/1252-1266)
2. Akıncı askeri (Fâide-52, I/149-150)
3. Ammâmeler-Elbise (Fâide-150, I/556-656)
4. Asâkir-i Mansûre Kanunnâmesi (Fâide-274, IV/1704-1722)
5. Asâkir-i Osmaniye hakkında (Fâide-296, IV/2103-2106)
6. Aydınoğulları (Fâide-22, I/72/76)
7. Bayraklar (Fâide-22, II/180-184)
 - Paşa sancağı (Fâide-22, II/181)
 - Yeniçeri ocak sancağı (Fâide-22, II/182)
 - Topçu ocağının sancağı (Fâide-22, II/182)
 - Humbaracı sancağı (Fâide-22, II/182-184)

²⁵ Kamil Kepeci, *Tarih Lügati*, Tan Matbaası, 1952, 416 s.

²⁶ Bekir Sıtkı Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi, Ankara 2000, 208 s.

²⁷ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2010, 771 s.

²⁸ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2011, 758 s.

²⁹ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Kurtuba Yayınevi, Ankara 2015, 592 s.

³⁰ Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İletişim Yay., İstanbul 1985, 139 s. ve *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Alfa Yay., İstanbul 2017, 750 s.

8. Bazı merâsim (Fâide-130, I/446-447)
 - *Beşik alayı resmi* (Fâide-130, I/446)
 - *Huzur dersleri nizâmı* (Fâide-130, I/447)
9. Bilecik Vak'ası (Fâide-10, 38-40)
10. 1278 senesi ahvâl ve efkâr-ı maliyesi (Fâide-298, IV/2125-2148)
11. 1284'de idâre-i dâhiliye nazariyesi (Fâide-295, IV/2092-2102)
12. 1188'den 1255 senesine kadar umûr-ı maliyemiz (Fâide-229, III/1148-1153)
13. Cizye (Fâide-135, I/463-464)
14. Cündîlik-İdman oyunları (Fâide-151, I/566-571)
15. Çadırlar (Fâide-31, II/250-255)
16. Çorbacı (Fâide-124, I/428)
17. Dârübü'n-nazar sahibü'l-izz ve'n-nasr fi'l-berr ve'l-bahreyn (Fâide-113, I/383)
18. Darü's-saade ağalığı-Silahdârlık (Fâide-35, II/273-285)
19. Dayak-hapis-katl (Fâide-2, II/11-24)
20. Devlet-i Âliyye'ye Tâbi Hükûmât (Fâide-111, I/374-377)
21. Dış ağaları (Fâide-84, I/262-264)
22. Dîvân- Bâb-ı Âlî (Fâide-74, I-230-231)
23. 1071'de Dîvân-ı Hümâyûn Âyîni (Fâide-30, II/240-249)
24. Donanmamızın zevâli (Fâide-17, II/148-151)
25. Dulkadriye Hükûmeti (Fâide-49, I/143)
26. Düğünler, oyunlar (Fâide-3, II/24-38)
27. Dürzîler (Fâide-148, I/549-553)
28. Ehl-i Salîb (Fâide-26, I/88-90)
29. Elbise, kıyâfet, merâsim-i ilbâsiye (Fâide-36, II/285-292)
30. Elbise Nizâmnâmesi (Fes) (Fâide-280, IV/1826-1829)
31. Elbise Nizâmnâmesi ve hademe (Fâide-215, III/1035-1043)
32. Elkab-Unvân (Fâide-113, I/380-383)
33. Emânât-ı mübâreke (Fâide-97, I/308-311)
34. Emir (Fâide-113, I/380)
35. Enderun Mektebi Şâkirdâmı (Fâide-107, I/338-341)
36. Erkân-ı devlet (Fâide-39, II/309-318)
37. Eski silahlar (Fâide-8, II/70-93)
 - *Sapan* (Fâide-8, II/70-71)
 - *Ok-yay* (Fâide-8, II/71-74)
 - *Cirid* (Fâide-8, II/74)
 - *Hışt* (Fâide-8, II/75)
 - *Lobud* (Fâide-8, II/75-76)
 - *Mancınık* (Fâide-8, II/77)
 - *Gürz* (Fâide-8, II/77-78)
 - *Kamçı* (Fâide-8, II/78)
 - *Döğen* (Fâide-8, II/78)

- *El baltası (Fâide-8, II/79)*
- *Tırpan (Fâide-8, II/79)*
- *Çatal (Fâide-8, II/79)*
- *Hâlelbâr (Fâide-8, II/80)*
- *Zıpkın (Fâide-8, II/80)*
- *Meç (Fâide-8, II/81)*
- *Kılıç (Fâide-8, II/81-84)*
- *Mızrak (Fâide-8, II/84)*
- *Kalkan (Fâide-8, II/84-85)*
- *Zırh (Fâide-8, II/85-87)*
- *Esliha-i nâriyye (Fâide-8, II/87-93)*
- 38. Eşkinciler Lâyihasının Mevâd-ı Asliyyesi (Fâide-273, IV/1686-1704)
- 39. Eterya Rüesâsının Lûgat-ı Masnû'ası (Fâide-269, IV/1638-1644): Etnik-i Eterya Cemiyetinin kullanmış olduğu şifreli kelimelerden bahsetmiştir.
- 40. (Eterya)nın teşebbüsât layihası (Fâide-271, IV/11662-1670): Etnik-i Eterya'nın yapacağı faaliyetler maddeler halinde açıklanmıştır.
- 41. Evrâk-ı Atîka ve Vesâik-i Tarihiyye (Fâide-48, II/386-391)
- 42. Eyâlât (Fâide-111, I/353-373)
- 43. Eyâlet askeri (Fâide-60, I/168-172)
- 44. Fakiler (Fâide-24, II/190-195)
- 45. Fransa İhtilâli (Fâide-226, III/1124-1138)
- 46. Germiyan Beyleri (Fâide-20, I/67-68)
- 47. Gülhane Hatt-ı Hümayûnu (Fâide-284, IV/1865-1877)
- 48. Gülhane Hatt-ı Hümayûnunu Müteakip (Fâide-285, IV/1878-1897)
 - *Milel-i Gayr-i Müslime (Fâide-285, IV/1878)*
 - *Usûl-i iltizâm (Fâide-285, IV/1879)*
 - *Cizye (Fâide-285, IV/1879)*
 - *Mübâyaat usûlü (Fâide-285, IV/1879-1880)*
 - *Meclis-i Ahkâm-ı 'Adliyye (Fâide-285, IV/1880-1884)*
 - *Kanun-i cezâ (Fâide-285, IV/1884-1885)*
 - *Mürûr nizâmnâmesi (Fâide-285, IV/1885)*
 - *Meclis-i tubbiyye (Fâide-285, IV/1885)*
 - *Meclis-i muhâsebe-i maliye (Fâide-285, IV/1886)*
 - *Eshâm ihrâcı (İstikrâz-ı dâhilî) (Fâide-285, IV/1886-1887)*
 - *Tahrir-i emlâk ve nüfûs (Fâide-285, IV/1888)*
 - *Tayyârât-ı vesâire (Fâide-285, IV/1888-1889)*
 - *Muhassıllarla kâtiblerine ve hademesine (Fâide-285, IV/1889-1890)*
 - *Heyet-i mütemene-i sarrâfiyye (Fâide-285, IV/1890-1891)*
 - *Ferîklik, mîrlivâlık (Fâide-285, IV/1891-1892)*
 - *Ziraat meclisi (Fâide-285, IV/1892)*

- *Tensikat-ı askeriyye (Fâide-285, IV/1892-1895)*
- *Ahz-ı asker ve teferruat (Fâide-285, IV/1895-1897)*
- 49. Gümrüklerimiz (Fâide-137, I/467-470)
- 50. Hâdimü'l-Haremeynü'ş-Şerifeyn (Fâide-113, I/381)
- 51. Han (Fâide-113, I/381)
- 52. (Harem) Kadın Efendi (Fâide-115, I/390-393)
- 53. Hazine-i Âmire Bütçesi-1 (Fâide-28, II/214-224)
- 54. Hazine-i Âmire Bütçesi-2 (Fâide-29, II/224-239)
- 55. Hedâyâ-yı pâdişâhî (Fâide-27, II/206-214)
- 56. Hediyeler (Fâide-45, II/364-370)
- 57. Hediyeler- Rüşvet kapıları (Fâide-110, I/350-352)
- 58. Heyet-i Devlet (Fâide-73, I/225-229)
- 59. Hilâfet-i İslâmiyye (Fâide-91, I/288-290)
- 60. Hüdâvendigâr'ın husûsî ahvali (Fâide-24, I/82-85)
- 61. 1282 İslâhât Fermânı (Fâide-291, IV/2048-2062)
- 62. İstılâhât-ı Saray-ı Hümâyûn (Fâide-239, III/1231-1236)
- 63. İç ağaları (Fâide-83, I/259-261)
- 64. İltifât-ı pâdişâhî (Fâide-25, II/195-197)
- 65. İltifât-ı şâhâne- Meâsir-i ubûdiyyet (Fâide-118, I/402-404)
- 66. İmzâ-yı pâdişâhî (Fâide-92, I/291-294)
- 67. İnkılâb-ihtilâl (Fâide-12, II/120-125)
- 68. İsfendiyaroğulları (Fâide-23, I/77-81)
- 69. İstanbul Ahvâli (1225-1226) (Fâide-264, IV/1584-1601)
- 70. Kapitülasyonlar (Fâide-58, II/463-469)
- 71. Kapudan Paşa (Fâide-104, I/326-327)
- 72. Karamanoğulları-Ahiler (Fâide-19, I/64-66)
- 73. Kese-Akçe (Fâide-62, I/175-178)
- 74. Kışla-Mektep (Fâide-25, I/85-87)
- 75. Kıyâfet-i Askeriyyeden: Ayak kapları (Fâide-103, I/325)
- 76. Kıyâfet-i Askeriyyeden: Elbise (Fâide-101, I/321-322)
 - *Haftan (Fâide-101, I/321)*
 - *Çakşır (Fâide-101, I/321)*
 - *Cebe (Fâide-101, I/321)*
 - *Biniş (Fâide-101, I/322)*
- 77. Kıyâfet-i vechiyye (Fâide-98, I/312)
- 78. Kiler-i Âmire (Fâide-40, II/318-322)
- 79. Kosova Muhârebesi (Fâide-27, I/91-93)
- 80. Kürkler (Fâide-153, I/584-586)
- 81. Lisân-ı Tarihi Numûnelerinden- Kıyâfet-i padişahî (Fâide-36, I/116)
- 82. Madalyalar (Fâide-127, I/435-437)
- 83. Masal-Samur merakı (Fâide-18, II/151-154)
- 84. Mehterhâne (Fâide-11, II/117-119)
- 85. Melik-i a'zam (Fâide-113, I/383)

86. Melikü'd-devleti'l-Osmaniyye ve'l-müstenid bi-tevfikatü'r-rabbaniyye (Fâide-113, I/383)
87. Men' -i müskirât ve kahvenin zuhûru (Fâide-109, I/349)
88. Meskûkât-3 (Fâide-32, II/256-263)
89. Meskûkât-ı Osmaniye-2 (Fâide-143, I/527-533)
- *Guruş (Fâide-143, I/527)*
 - *Fulûs (Fâide-143, I/528)*
 - *Fındık veya fındıkî (Fâide-143, I/528)*
 - *Filori (Fâide-143, I/529)*
 - *Mangır (Fâide-143, I/530)*
 - *Mahmudiye altını (Fâide-143, I/530)*
 - *Memdühiye (Fâide-143, I-531)*
 - *Nısfıye (Fâide-143, I/531)*
 - *Metelik (Fâide-143, I/531-532)*
 - *Yaldız altını (Fâide-143, I/533)*
 - *Yirmilik altın (Fâide-143, I/533)*
90. Mısır ahvâli (Fâide-61, 481-493)
91. Muhâsara-i Berriyye (Fâide-257, IV/1533-1539)
92. Mübâdele-i Süferâ-Sâl Münâzaası (Fâide-233, III/1178-1183)
93. Nedimler ve muharreblerin seyyiâtı (Fâide-120, I/408-411)
94. Nusayriler (Fâide-149, I/554-555)
95. On birinci asırda esnâf (Fâide-142, I/486-526)
96. On birinci asırda idâre-i askeriyye ve maliye (Fâide-145, I/538-539)
97. On birinci asırda reâyâ fukarası (Fâide-131, I/448)
98. 12. ve 13. Asırda Esnâflık (Fâide-61, II/493-501)
- *Gedikler (Fâide-61, II/493-501)*
99. On ikinci asırda maişet- sûr-i hitân (Fâide-37, II/293-298)
100. 12. asırda maişet-şenlikler (Fâide-10, II/98-116)
101. 13. asırda Saray-ı Hümâyûn Erbâb-ı Menâsıbı ve Me'mûrîni (Fâide-223, III/1108-115)
102. 13. asır evâilinde Osmanlı Donanması (1216) (Fâide-243, III/1267-1270)
- *Üç anbarlı (Fâide-243, III/1267)*
 - *Kalyon (Fâide-243, III/1267)*
 - *Fırkateyn (Fâide-243, III/1268)*
 - *Korvet (Fâide-243, III/1268)*
103. On üçüncü asır ibtidâsında ahvâl-i âlem (Fâide-235, III/1190-1204)
104. On üçüncü asır ibtidâsında Avrupa'nın ahvâl-i siyasiyyesi (Fâide-237, III/1207-1219)
105. Orta halli bir vezir dairesi (Fâide-146, I/540-544)
106. Osmanlı Donanması (Fâide-105, I/327-334)
107. Osmanlı İstikrâzları (Fâide-290, IV/2028-2047)
108. Osmanlılarda tarz-ı i'mâr (Fâide-56, I/156-157)

109. Osmanlıların İlk Gemiciliği (Fâide-18, I/61-63)
110. Osmanlı Sikkeleri (Fâide-68, I/193-197)
111. Osmanlı Sikkeleri (Fâide-121, I/412-418)
- *Eşrefî (Fâide-121, I/412-413)*
 - *Esedî (Fâide-121, I/413)*
 - *Ayinelî (Fâide-121, I/413)*
 - *Altmışlık (Fâide-121, I/414)*
 - *Ellilik (Fâide-121, I/414)*
 - *Altılık (Fâide-121, I/414)*
 - *Bârbûd altunı (Fâide-121, I/414)*
 - *Beşlik (Fâide-121, I/414)*
 - *Para (Fâide-121, I/414-415)*
 - *Semen (Fâide-121, I/415)*
 - *Cedîd zer-i İstanbul (Fâide-121, I/415)*
 - *Cedîd zencirikli (Fâide-121, I/416)*
 - *Cihâdiye (Fâide-121, I/416)*
 - *Hayriyye altunı (I/416)*
 - *Dârül-hilâfe altunı (Fâide-121, I/416)*
 - *Rûmî altunı (Fâide-121, I/417)*
 - *Zolota (Fâide-121, I/417)*
 - *Zer-i İstanbul (Fâide-121, I/418)*
 - *Zer-i kamer-tâb (Fâide-121, I/418)*
 - *Sultanî (Fâide-121, I/418)*
 - *Şâhî (Fâide-121, I/418)*
 - *Tuğralı (Fâide-121, I/418)*
 - *Adlî altunu (Fâide-121, I/418)*
112. Rüşvet (Fâide-63, I/179-180)
113. Sadr-ı a‘zam (Fâide-143, I/131-132)
114. Saruhanoğulları (Fâide-21, I/69-72)
115. Sefâret tercemânları-Serâir-i Devlet (Ağızdan jurnal) (Fâide-221, III/1098-1100)
116. Sekizinci asırda Sûr-ı Hümâyûn (Fâide-29, I/95-99)
117. Serpuşlar-Sorguçlar (Fâide-99, I/313-317)
118. Silahlar (Fâide-15, I/56)
119. Sultan (Fâide-113, I/381-382)
120. Sultan Abdulmecid: Bazı Ahvâl ve İcraat (Fâide-289, IV/2009-2027)
- *Nişân kabûlü (Fâide-289, IV/2009-2011)*
 - *Baloya azîmet (Fâide-289, IV/2011-2014)*
 - *Rikâb tertîbi (Fâide-289, IV/2014)*
 - *Hedâyâ (Fâide-289, IV/2014-2017)*
 - *İbâre-i tahlîfiye ve resm-i tahlîf (Fâide-289, IV/2017-2024)*

- *Memnû hediyeler (Fâide-289, IV/2024)*
- *Gayr-i memnû hediyeler (Fâide-289, IV/2024-2026)*
- *Nikâh ve düğünlerde (Fâide-289, IV/2026-2027)*
- *Sayfiyye ve şitâiyyelere nakl (Fâide-289, IV/2027)*
- 121. Sultan düğünü (12. asır) (Fâide-5, II/42-48)
- 122. Sultan (Mecid) devrinde meskûkât (Fâide-293, IV/2072-2082)
- 123. Sultanü'l-berreyn ve hakanü'l-bahreyn es-sultan ibnü's-sultan (Fâide-113, I/382)
- 124. Surre İrsâli (Fâide-50, I/144-146)
- 125. Süferâyı istikbâl ve ziyâfet (Fâide-42, II/334-351)
- 126. Şah ve şehinşah (Fâide-113, I/382)
- 127. Tahrîr-i emlâk (Fâide-33, II/264-269)
- 128. Taklîd-i seyf (Fâide-54, I/153-154)
- 129. Tanzîmâtıdan Sonra-2 (Fâide-297, IV/2107-2118)
 - *Ceza kanunnâmesi (Fâide-297, IV/2107-2109)*
 - *Anasır-ı gayr-i Müslime (Fâide-297, IV/2110-2111)*
 - *İlk Protestan Kilisesi (Fâide-297, IV/2111-2117)*
 - *İbtidâ-ı vaz '-ı telgraf (Fâide-297, IV/2118)*
 - *Bütçe (Fâide-297, IV/2118)*
- 130. Tarîk-i ilmiyye (Fâide-23, II/185-190)
- 131. Tekâlif-i örfiyye (Fâide-230, III/1154-1165)
- 132. Tekâlif-i şer'iyye (Fâide-238, III/1219-1230)
- 133. Teşkilât-ı askeriyye (Fâide-58, I/160-162)
- 134. Teşkilât-ı Askeriyye ve Maliye (Fâide-82, I/257-258)
- 135. Teşkilât-ı İdâre- Arazi (Fâide-16, I/57-59)
- 136. Timârlar ve İdâre-i Arazi (Fâide-116, I/393-396)
- 137. Tuğ-Alem-Hilâl (Fâide-5, I/20-23)
 - *Tuğ (Fâide-5, I/20-21)*
 - *Sancağ (Fâide-5, I/21-22)*
 - *Hilâl (Fâide-5, I/22-23)*
- 138. Tuğra (Fâide-28, I/94)
- 139. Türklerin İsimleri (Fâide-6, I/24-28)
- 140. Ulûfe defteri, ihrâcı-elçi kabulü resmi (Fâide-6, II/48-63)
- 141. Ulûfe tevzi'i (Fâide-147, I/545-548)
- 142. Usûl-i inzibât (Fâide-139, I/474-479)
- 143. Vakanüvisler (Fâide-138, I/471-473)
- 144. Yedikule (Fâide-16, II/143-147)
- 145. Yeniçeri Ağası (Fâide-51, I/147-148)
- 146. Yeniçerilerin ahvâli (Fâide-212, III/1017-1027)
- 147. Yeniçerilerin ilgâsı fermânı (Fâide-275, IV/1723-1734)
- 148. (Yeniçeri) nizâmına hâlel gelmemesi (Fâide-123, I/422-427)
- 149. Yeniçeri Muayyenâtı- Kazân-ı Şerîf, Kasap Başlık- Segirdim Vak'ası (Fâide-52, II/411-427)

150. Yeniçeri Teşkilâtı (Fâide-14, I/51-55)
151. Zaman-ı ilğaya kadar Yeniçeriler (Fâide-259, IV/1546-1551)

II. *Istlâhât-ı Tarihiyye* alt başlığı altında sunulan kelimeler

1. Alaca Hisar: Kroşa Viça (Fâide-61, I/174)
2. Arasında (Fâide-100, I/320)
3. Alay göstermek (Fâide-100, I/319)
4. Arnavud İskenderiyesi: İşkodra (Fâide-61, I/174)
5. Balyos: Venedik sefiri (Fâide-61, I/174)
6. Boğazkesen: Rumili Hisarı (Fâide-61, I/174)
7. Çerge (Fâide-7, II/66)
8. Çergeciler (Fâide-7, II/66)
9. Çorbacı başı (Fâide-100, I/320)
10. Danya (Fâide-34, II/271)
11. Dirlikleri çalınmak (Fâide-100, I/319)
12. Dîvânhane çerğesi (Fâide-7, II/65)
13. Engürüs: Macar (Fâide-61, I/173)
14. Erbâb-ı hiref (Fâide-34, II/272)
15. Erdel: Macaristan'ın şimdiki (Transilvanya) kıt'ası (Fâide-61, I/174)
16. Esedî (Fâide-100, I/319)
17. Fodûla havrân (Fâide-7, II/66)
18. Göç borusu (Fâide-7, II/65)
19. Güzelce Hisar: Anadolu Hisarı (Fâide-61, I/173)
20. Hatman (Fâide-100, I/319)
21. İcâzet-i külli (Fâide-7, II/64)
22. İrsâliye (Fâide-34, II/273)
23. Jiğmune: Sigizmund (Macar kralı) (Fâide-61, I/174)
24. Kabanice (Fâide-100, I/319)
25. Kılıç hakkı (Fâide-34, II/272)
26. Gördüs: Korint, İnebahtı (Fâide-61, I/174)
27. Köş ova: Kosava (Fâide-61, I/174)
28. Las: Sırp (Fâide-61, I/174)
29. Las oğlu: Lazari (Fâide-61, I/174)
30. Margraf (Fâide-34, II/269)
31. Menâsıb-ı sitte (Fâide-34, II/270)
32. Mumcular (Fâide-7, II/67)
33. Nâme-resân (Fâide-7, II/64)
34. Nemçe: Avusturya (Fâide-61, I/173)
35. Oda (Fâide-7, II/65-66)
36. Orta (Fâide-100, I/320)
37. Otağ (Fâide-100, I/318)
38. Resm-i bid'at (Fâide-7, II/65)
39. Sahib-i devlet (Fâide-34, II/270)

40. Sırf: Sırp (Fâide-61, I/174)
41. Serâser (Fâide-100, I/319)
42. Serdâr-ı Ekrem (Fâide-100, I/320)
43. Şıkk-ı evvel (Fâide-34, II/270)
44. Şıkk-ı sâni (Fâide-34, II/270)
45. Sofa tezkiresi (Fâide-7, II/67-69)
46. Terakki (Fâide-100, I/320)
47. Turnacı (Fâide-7, II/67)
48. Usûl-i tahlîf (Fâide-100, I/320)
49. Ümerâ (Fâide-34, II/273)
50. Üserâ (Fâide-34, II/271)
51. Üzengi ağalıkları (Fâide-34, II/270)
52. Vılık oğlu: Jurjir Ankoviç (Fâide-61, I/173)
53. Yalak âbâd: Yalova (Fâide-61, I/174)
54. Yörük-Müsellem (Fâide-34, II/272)
55. Züemâ (Fâide-34, II/273)

III. *Kelimât-ı Tarihiyye* alt başlığı altında sunulan kelimeler

1. ‘Aded-i ağnâm resmi (Fâide-13, II/130)
2. Ağa babası ocağı (Fâide-38, II/306)
3. Ağa dîvânı (Fâide-128, I/438)
4. Ağa kapısı (Fâide-38, II/304)
5. Ağa yamağı (Fâide-128, I/438)
6. Alıkurniş (Fâide-47, II/385)
7. Alkış (Fâide-13, II/127-128)
8. Alp (Fâide-7, I/29)
9. Âmedi-i Dîvân-ı Hümâyûn (Fâide-253, III/1477)
10. Ankara (Fâide-102, I/323)
11. Arzhane (Fâide-253, III/1478)
12. Asâkir-i Bektâşiye (Fâide-81, I/256)
13. Ases başı (Fâide-128, I/440)
14. Âvâdâncı (Fâide-253, III/1478-1481)
15. Avcı (Fâide-38, II/302)
16. Ayak dîvânı (Fâide-47, II/380)
17. Ayasuluğ yahud Ayasluk (Fâide-102, I/323)
18. Bâc (Fâide-7, I/30)
19. Balmumlarıyla teşhîr (Fâide-13, II/125)
20. Baş çavuş (Fâide-128, I/438)
21. Baş muhâsebe kalemi (Fâide-47, II/378-379)
22. Bedel-i cizye (Fâide-136, I/465)
23. Beylikçi (Fâide-253, III/1476)
24. Bî-zebânlar (Fâide-13, II/134)
25. Böcek başı (Fâide-128, I/441)

26. Bölüğe el öpmek (Fâide-38, II/306)
27. Bölüklüler (Fâide-38, II/299)
28. Burusa (Fâide-102, I/323-324)
29. Büyük, küçük haseki (II/302-303)
30. Civelek (Fâide-128, I/441)
31. Cüceler (Fâide-13, II/135)
32. Çalık (Fâide-144, I/536)
33. Çasar (Fâide-81, I/254)
34. Çavuş (Fâide-7, I/29)
35. Çerâğân (Fâide-13, II/126)
36. Çıplak (Fâide-47, II/382-383)
37. Darbzen, Şâhî, Kal'a kûb, Kolomborna (Fâide-81, I-256)
38. Dârü'l-hilâfe (Fâide-102, I/324)
39. Der murad (Fâide-13, II/126)
40. Deveci (Fâide-38, II/300)
41. Dîl (Fâide-81, I/255)
42. Dîvângân, gönüllüyân, farisân, azebân (Fâide-154, I/587-588)
43. Dörderli (Fâide-38, II/305)
44. Doj (Fâide-81, I/255)
45. Ilgar (الغار - ايلغار) (Fâide-81, I/254)
46. Galebe dîvân(ı) (Fâide-154, I/590)
47. Gülbank (Fâide-13, II/128-130)
48. Haftan (Fâide-38, II/309)
49. Haseki (Fâide-38, II/300)
50. Hatman (Fâide-144, I/535)
51. Hedene (Fâide-125, I/431)
52. Hidmet (Fâide-136, I/466)
53. Hil'at bahâ (Fâide-13, II/130)
54. Hisse-i Yazı (Fâide-253, III/1473)
55. İç hazine (Fâide-47, II/379-380)
56. İmam ortası, imam-ı hazret-i ağa (Fâide-38, II/302)
57. İmdâdiyye (Fâide-154, I/587)
58. İskemleci başı (Fâide-13, II/133-134)
59. İslambol (Fâide-102, I/323)
60. İtil Suyu (Fâide-253, III/1477)
61. Kalem ricâli (Fâide-136, I/466)
62. Kalfât (Fâide-38, II/307)
63. Kalgay (Fâide-47, II/383-384)
64. Kapan nâibi (Fâide-13, II/132)
65. Kapudâne (Fâide-144, I/534)
66. Kapuya çıkma (Fâide-144, I/536)
67. Katar ağalığı (Fâide-38, II/304)
68. Kâtib-i sekbânân (Fâide-38, II/302)
69. Kavuk (Fâide-38, II/307)

70. Kazak (Fâide-144, I/535)
71. Kemân bahâ (Fâide-13, II/130)
72. Kethüdâlîlar (Fâide-38, II/302)
73. Kethüdâ-yı sekbânân (Fâide-38, II/302)
74. Kethüdâ yeri (Fâide-38, II/303)
75. Koca Başı (Fâide-253, III/1475)
76. Kostantiniyye (Fâide-102, I/324)
77. Kozbekci (Fâide-154, I/589-590)
78. Kul kethüdası (Fâide-128, I/439)
79. Kul kethüdâsı (Fâide-38, II/303)
80. Kuloğlu (Fâide-144, I/536)
81. Kuloğlu baş çavuşu (Fâide-128, I/438)
82. Kütük (Fâide-144, I/537)
83. Lâlâ (Fâide-13, II/126-127)
84. Levend (Fâide-253, III/1481-1482)
85. Levend-i rûmî (Fâide-47, II/381)
86. Lezez ulûfesi (Fâide-81, I/256)
87. Muhzır ağa (Fâide-38, II/302)
88. Muhzır ağa ortası (Fâide-38, II/302)
89. Maktûâ merbût eyâletler veya mîrîli eyâletler (Fâide-136, I/465)
90. Masar ulûfesi (Fâide-81, I/256)
91. Meşk-i tuğra (Fâide-13, II/126)
92. Mevâd kâğıdı (Fâide-81, I/255)
93. Mevkûfâtçı (Fâide-253, III/1476)
94. Meydân başı (Fâide-38, II/305)
95. Mîrîci (Fâide-13, II/131)
96. Muhâsebe-i evvel (Fâide-47, II/379)
97. Mukabeleci (Fâide-253, III/1475)
98. Mukaddem (Fâide-38, II/306; Fâide-47, II/380-381)
99. Mukataât-ı mîrîye (Fâide-136, I/465)
100. Mübâyaacı (Fâide-13, II/131)
101. Mücevveze-Selimî (Fâide-38, II/307)
102. Nederlânde (Fâide-154, I/589)
103. Nevbet-i Sultanî (Fâide-7, I/29)
104. Nezre kesmek (Fâide-154, I/588-589)
105. Nüzûl Emîni (Fâide-253, III/1473-1474)
106. Ocaklık (Fâide-125, I/429)
107. Odabaşı (Fâide-128, I/439)
108. Orta çavuş (Fâide-128, I/439)
109. Ölüm eri olmak (Fâide-81, I/256)
110. Palanga-pelenge (Fâide-136, I/466)
111. Patrona (Fâide-144, I/534)
112. Pazar resmi (Fâide-7, I/30)
113. Pençik (Fâide-125, I/431)

114. Pir piri (Fâide-38, II/305)
115. Raha-Ruha (Fâide-102, I/324)
116. Recec ulûfesi (Fâide-81, I/256)
117. Reşen ulûfesi (Fâide-81, I-256)
118. Rikâbiyye, iydiyye (Fâide-136, I/465)
119. Riyâle (Fâide-144, I/534)
120. Salma çukadarı (Fâide-128, I/439-440)
121. Sâlyâne (Fâide-125, I/431)
122. Samsuncu, saksoncu (Fâide-38, II/301)
123. Sekbanbaşı (Fâide-128, I/440)
124. Serâser-Ferâce (Fâide-38, II/309)
125. Sergi döşenmek (Fâide-154, I/587)
126. Seymen (Fâide-38, II/300)
127. Siroz (Fâide-102, I/324)
128. Solak (Fâide-38, II/301)
129. Solak (Fâide-128, I/442)
130. Subaşı (Fâide-128, I/440)
131. Sürücü (Fâide-154, I/588)
132. Şatır (Fâide-128, I/442)
133. Şayka (Fâide-144, I/534-535)
134. Şilteci (Fâide-13, II/133)
135. Şütürbân ağa (Fâide-38, II/300)
136. Tabur (Fâide-125, I/431)
137. Tashîh-i bedergâh (Fâide-144, I/537)
138. Tekeli köşkü (Fâide-38, II/305)
139. Tekfur (Fâide-7, I/30)
140. Temessük (Fâide-81, I/254-255)
141. Terakkili (Fâide-144, I/536-537)
142. Tevkiî (Fâide-253, III/1476)
143. Tezkireci (Fâide-253, III/1474)
144. Tırnakcı başı (Fâide-13, II/133)
145. Tuğrakeş vezir (Fâide-13, II/126)
146. Tuman, Kuban (Fâide-47, II/385)
147. Turnacı (Fâide-38, II/301)
148. Usûl-i tahlîf (Fâide-154, I/589)
149. Üçerli (Fâide-38, II/305)
150. Üsküf (Fâide-38, II/308)
151. Vârdâ kosta (Fâide-81, I/256)
152. Vilâdet-i âliye vukuu resmi (Fâide-13, II/127)
153. Veledeş (Fâide-144, I/536)
154. Vire (Fâide-81, I/254)
155. Yamak (Fâide-253, III/1477)
156. Yaya beyler (Fâide-38, II/299)
157. Yayık Suyu (Fâide-253, III/1477)

158. Yazı (Fâide-47, II/377)
159. Yazıcı efendi (Fâide-13, II/134)
160. Yedişerli (Fâide-38, II/305)
161. Yemeklik (Fâide-154, I/589)
162. Yeniçeri kâtibi (Fâide-38, II/304)
163. Yeşillikçi ocağı (Fâide-38, II/305-306)
164. Yurtluk ve ocaklık (Fâide-125, I/429-430)
165. Zağarcı (Fâide-38, II/300-301)
166. Zemistânî (Fâide-38, II/305)

IV. *Mal'ûmât-ı Müteferrika* alt başlığı altında sunulan kelimeler

1. 'Adâlet emri (Fâide-219, III/1079)
2. Ağa Paşa (Fâide-219, III/1079)
3. Aklâm-ı devlet (Fâide-44, II/358-359)
4. Ashâb-ı menâsıb (Fâide-261, IV/1557-1558)
5. Avrupa'ya talebe i'zâmı (Fâide-282, IV/1848-1849)
6. A'yân (Fâide-213, III/1029-1030)
7. Bâki Kulu (Fâide-228, III/1146)
8. Balıkhane (Fâide-219, III/1083)
9. Başvekâlet (Fâide-277, IV/1765-1766)
10. Bayrak-i askerî (Fâide-213, III/1030)
11. Bedel-i Esâret (Fâide-240, III/1236-1237)
12. Bed'-i besmele-i şerife (Fâide-282, IV/1857-1858)
13. Beşâret nâme (Fâide-213, III/1031)
14. Beyaz üzerine sadır olan hatt-ı hümâyûn (Fâide-299, IV/2152)
15. Beylerbeyi Sarayı (Fâide-299, IV/2159)
16. Billûr top (Fâide-255, III/1508-1509)
17. Bina Emini (Fâide-219, III/1079)
18. Binek hayvanı (Fâide-49, II/392)
19. Bir buçuk asır evvel bizde fikr-i ticâret (Fâide-219, III/1080)
20. Birinci Yer Alay Meydanı (Fâide-219, III/1083)
21. Bî-zebânlık (Fâide-240, III/1239-1240)
22. Cihâz takımı (Fâide-277, IV/1763)
23. Cülûs gecesi (Fâide-299, IV/2157)
24. Darü'l-fünûn kaidesi (Fâide-299, IV/2157-2158)
25. Deâvî Nezâreti ve Tomruk Dairesi (Fâide-299, IV/2153-2154)
26. Delîl askerî (Fâide-282, IV/1850-1854)
27. Duâ (Fâide-46, II/371)
28. Enderun Eczahanesi (Fâide-240, III/1240-1243)
29. Erkân-ı devletin serveti (Fâide-266, IV/1604-1606)
30. Eshâm (Fâide-228, III/1147)
31. Esirler (Fâide-46, II/375-377)
32. Eski sadr-ı azamlar (Fâide-54, II/441-445)

33. Eski Saray (Saray-ı Atık-i Âmire) (Fâide-219, III/1081)
34. Evkaf Nezâreti (Fâide-261, IV/1558-1561)
35. Faytona ve arabaya binmek (Fâide-277, IV/1764-1765)
36. Gedikler (Fâide-261, IV/1561)
37. Hedâyâ (Fâide-279, IV/1814-1822)
38. Hırka-i Saadet Odası (Fâide-219, III/1078)
39. Hırsızlar ve erbâb-ı cinâyât (Fâide-49, II/394)
40. Hocalar (Fâide-240, III/1238-1239)
41. İ'dâm ve muhâllefât (Fâide-299, IV/2149-2151)
42. İftariye (Fâide-255, III/1516)
43. İlk balo, çatal kaşık, ilk alafranga ziyâfet (Fâide-279, IV/1823-1825)
44. İlk karantina (Fâide-277, IV/1767)
45. İmdâdiyye-i Hazariyye (Fâide-228, III/1146)
46. İmdâdiyye-i Seferiyye (Fâide-228, III/1146)
47. İstikrâz (Fâide-213, III/1031-1032)
48. İstikrâz ile aylık verme (Fâide-299, IV/2159)
49. İzn-i Sefîne (Fâide-228, III/1146)
50. Kadim ebniye nizâmnâmesi (Fâide-268, IV/1634-1637)
51. Kandil ve tenvîrât (Fâide-49, II/392-393)
52. Kanûn-ı duâ (Fâide-49, II/395-396)
53. Kapı Arması (Fâide-219, III/1083)
54. Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî (Fâide-240, III/1237-1238)
55. Kıyâfet-Elbise-i Şâhâne (Fâide-49, II/391-392)
56. Kitâb-ı Muhammediye (Fâide-255, III/1512-1513)
57. Maaş-ı me'mûrîn (Fâide-277, IV/1768-1769)
58. Mekâtib-i rüşdiye ihdâsı (Fâide-277, IV/1769)
59. Mekûlât-ı meşrûbât (Fâide-46, II/372)
60. Men'-i sahk-ı kahve (Fâide-279, IV/1822-1823)
61. Mesârif-i harbiyye (Fâide-54, II/440-441)
62. Meskûkât (Fâide-54, II/441; Fâide-266, IV/1602-1604)
63. Mekteb-i tıbbiye (Fâide-277, IV/1767-1768)
64. Mevâdât-ı devlet (Tanzîmât-ı Hayriyye Kadar) (Fâide-266, IV/1606-1607)
65. Muhammediye (Fâide-299, IV/2157)
66. Muhtârân (Fâide-282, IV/1849-1850)
67. Mukataat (Fâide-44, II/360-363)
68. Mühür (Fâide-255, III/1514-1515)
69. Mûsâdere (Fâide-228, III/1143-1146)
70. Mûtesellim (Fâide-213, III/1028)
71. Nâme-res (Fâide-219, III/1079)
72. Narh usûlü (Fâide-299, IV/2154-2156)
73. Ocak Tatarları (Fâide-255, III/1509-1512)
74. Rütbe-i ûlâ (Fâide-277, IV/1761-1762)
75. Sadr-ı azamlara (Fâide-213, III/1030-1031)

76. Sadr-ı azam tahsîsâtı (Fâide-44, II/356-358)
77. Seferli Kethüdâsı (Fâide-240, III/1238)
78. Seng-i ibret (Fâide-219, III/1083)
79. Serbesti-i nisâb (Fâide-299, IV/2158-2159)
80. Serpûş (Fâide-49, II/392)
81. Siyâset Çeşmesi (Cellâd Çeşmesi) (Fâide-219, III/1082)
82. Şenlikler (Fâide-46, II/373-374)
83. Şeyhülislâmın sakalı (Fâide-268, IV/1634)
84. Takvîm-i Vekayi (Fâide-282, IV/1854-1857)
85. Tasdîknâme (Fâide-219, III/1078)
86. Tebdîl gezmek (Fâide-213, III/1028)
87. Tekaüdiyye (Fâide-44, II/360)
88. Teşkilât-ı idâre (Fâide-299, IV/2152)
89. Tıraş resmi (Fâide-219, III/1079-1080)
90. Topkapı Sarayı (Fâide-219, III/1081)
91. Ulûfe bahsi (Fâide-255, III/1504-1507)
92. Valide Alayı (Fâide-219, III/1082)
93. Vapur (Fâide-279, IV/1813-1814)
94. Voyvoda (Fâide-213, III/1029)
95. Yeni Saray (Sarayı Cedîd-i ‘Âmire) (Fâide-219, III/1081)
96. Yıllık-ı Hümâyûn (Fâide-255, III/1516)
97. Yürüyüş zamanları (Fâide-49, II/394-395)
98. Zindân (Fâide-46, II/371-372)

Sonuç

Ahmed Rasim, yaşadığı dönemde özellikle İstanbul'u, şehrin tarihi ve kültürel yapısını ele alan birçok eser kaleme almıştır. Türk Edebiyatında, Batı ve Doğu edebiyatları ile kendi geçmişinden yararlanarak eserler vücuda getirmenin daha faydalı olacağını kanaatini taşımaktadır. Kendisi, Ahmed Midhat Efendi ve Muallim Naci etrafında şekillenen grubun içerisinde yer alan bir yazar olup, çeşitli türlerde yazılar kaleme almış ve yaşadığı döneme damgasını vurmuş, önemli bir şahsiyettir. Daha çok edebiyatçılar tarafından incelenen Ahmed Rasim, tarihçiler tarafından tetkik edilmemiştir.

Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* adlı eserinin sayfalarının alt kısımlarında fâide başlığı altında sunduğu kelimeler ile Osmanlı Tarih Sözlükçülüğü alanında ciddi bir çalışma yapmıştır. Dört grupta toplanan kelimelerde; *Fâide* başlığı altında sunulan müstakil kelimelerin sayısı 245, *Istılâhât-ı Tarihiyye* alt başlığı altında sunulan kelimelerin sayısı 55, *Kelimât-ı Tarihiyye* alt başlığı altında sunulan kelimelerin sayısı 166 ve *Mal'ûmat-ı Müteferrika* alt başlığı altında sunulan kelimelerin sayısı ise 98'dir. Ahmed Rasim'in eserinde makaleye alınan kelime sayısı toplamı ise 564'tür.³¹ Bu makaleye alınmayan kelimeler de eklendiği zaman Ahmed Rasim'in ciddi bir Osmanlı Tarih Sözlükçüsü olduğu görülecektir.

Netice itibariyle incelenen *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* adlı eserin sayfa altlarında verilen fâide kısımları, Onun ilk Osmanlı Tarih Sözlükçüsü olduğu konusundaki fikri desteklemektedir. Bu tespitlerden hareketle Ahmed Rasim, ilk Osmanlı Tarih Sözlükçüsü olarak kabul edilebilir.

³¹ Bu kelimelerden biri olan Hatman kelimesi, iki defa yazılmış olmasına rağmen anlamları farklı verildiği için ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu kelime *Istılâhât-ı Tarihiyye* ve *Kelimât-ı Tarihiyye* alt başlıklarında geçmektedir. İlkinde 'Kazak ser-kerdesi', ikincisinde 'Kazak serdari' anlamında kullanılmıştır.

Kaynakça

- Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, c. 1, Şems Matbaası, İstanbul 1328-1330.
- Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, c. 2, Şems Matbaası, İstanbul 1333-1335.
- Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, c. 3, Şems Matbaası, İstanbul 1327-1329.
- Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, c. 4, Şems Matbaası, İstanbul 1328-1330.
- Aktaş, Şerif, *Ahmed Rasim*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- Aktaş, Şerif, "Ahmed Rasim", *DİA*, c. 2, İstanbul 1989, 117-119.
- Aktaş, Şerif, *Ahmed Rasim*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Balcı, Serdar, "Ahmet Rasim ve Tarih", *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:9, Erzurum 2004, 111-118.
- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, MEB Yay., İstanbul 1987, ss. 1062-1065.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, İstanbul 1993.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Edebiyatında Tahliller*, Kamer Yay., İstanbul 1997.
- Kepeci, Kamil, *Tarih Lûgati*, Tan Matbaası, 1952.
- Kurdakul, Şükran, *Çağdaş Türk Edebiyatı 2 Meşrutiyet Dönemi /2*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Ahmed Rasim*, TDK Yay., Ankara 1965.
- Mehmed Celâl, "Ahmed Rasim Bey", *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhîr*. Kasbar Matbaası, Dersaadet 1318.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III, MEB Yay., İstanbul 2004.

- Sakaoğlu, Necdet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İletişim Yay., İstanbul 1985.
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Alfa Yay., İstanbul 2017.
- Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Kurtuba Yayınevi, Ankara 2015.
- Siyavuşgil, Sabri Esat, "Ahmed Rasim", *İA*, c. 1, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, s. 200-202.
- Şemsettin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, c. I, YKY, İstanbul 2001, ss. 33-36.
- TBMM Albümü 1920-2010*, I. c., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.
- Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2011.
- Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbe Yay., İstanbul 2010.